

Ťsviat i slovo : psikholingvistichni i pragmatichni aspekti / Moni Almalekh.

Almalekh, Moni, 1954-

Sofiĭa : A.I. "Prof. Marin Drinov", 2001.

<http://hdl.handle.net/2027/inu.30000079291989>

HathiTrust

www.hathitrust.org

Creative Commons Attribution

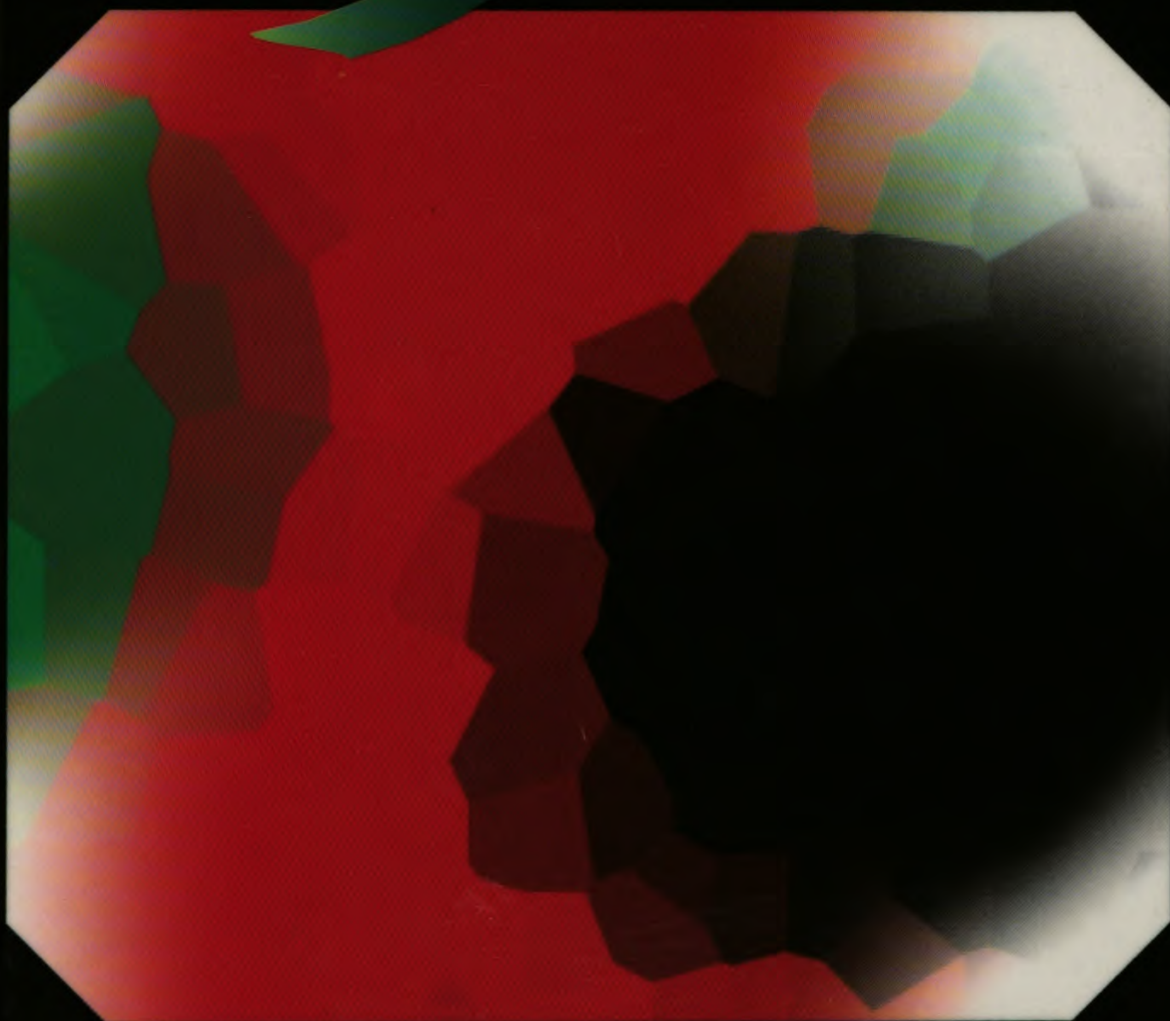
http://www.hathitrust.org/access_use#cc-by-4.0

This work is protected by copyright law (which includes certain exceptions to the rights of the copyright holder that users may make, such as fair use where applicable under U.S. law) but made available under a Creative Commons Attribution license. You must attribute this work in the manner specified by the author or licensor (but not in any way that suggests that they endorse you or your use of the work). For details, see the full license deed at <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

PG
942
.A55
2001

И И А Л М А Л Е Х

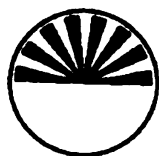
ЦВЯТ И СЛОВО

АКАДЕМИЧНО ИЗДАТЕЛСТВО
„ПРОФ. МАРИН ДРИНОВ“

Мони Алмалех

ЦВЯТ И СЛОВО

u

Mony Eshua Almalech

COLOUR LANGUAGE AND NATURAL LANGUAGE

Psycholinguistic and Pragmatic Aspects

Sofia • 2001

PROFESSOR MARIN DRINOV PUBLISHING HOUSE

Мони Алмалех

ЦВЯТ И СЛОВО

Психоллингвистични
и прагматични аспекти

ИЗДАНИЕ 1999
1. ИЗДАНИЕ
1. ИЗДАНИЕ

PG
942
• A55
2001

София • 2001

АКАДЕМИЧНО ИЗДАТЕЛСТВО „Проф. МАРИН ДРИНОВ“

Тази книга представлява доказателствен материал за една теория. Съществува език на цветовете във фолклора и тайното религиозно-мистично познание. В тези две области езикът на цветовете е гледан/виждан по пътя на зрителното възприятие (в мистиката — виждан в медитации), т. е. невербализиран.

Сега обект на изследване е езикът на цветовете в друга форма — когато е „облечен“ със слово, с български език. Големият въпрос, на който се дава отговор, е дали значенията на цветовете, известни от фолклора и мистиката, остават да важат/работят и тук.

Така хипотезата за съществуване на език на цветовете, имащ неговия брой универсални значения, за всички етноси и за всички времена става една доказана теория.

Самият автор е твърде внимателен в това си твърдение. Очевиден е стремежът му да докаже такова силно твърдение, което без доказателства смущава и него.

В крайна сметка при няколкогодишното преподаване на тази материя в Нов български университет и СУ „Св. Климент Охридски“ студентите задават въпроса: „Не е ли скучно да се окаже, че ние се докосваме до един език, който е както общият език между хората преди построяването на Вавилонската кула?“ Отговорът е, че такъв език е съотнесим с вестибуларния апарат. Това е възможно, защото има предмети-прототипи на категорията и представата за основните цветове (Е. Рош).

В този смисъл тази книга е скрупулъзно разгръщано доказателство за наличието на „скандални“ семиотични универсалии. Това са културни феномени, базирани на природните параметри на човешкото същество.

Владенето на универсалното равнище на езика на цветовете подсъзнателно (нещо, което е убедително доказано в настоящата книга) би могло да се използва за приложни цели.

© Мони Ешуа Алмалех, 2001

© Богдан Николаев Мавродинов, 2001

ISBN 954-430-750-8

СЪДЪРЖАНИЕ

1.0. ВСТЪПЛЕНИЕ	7
Ч А С Т П Ъ Р В А	
2.0. ВЕРБАЛИЗАЦИЯ НА ЦВЕТОВИЯ ЕЗИК ИЗВЪН КОНТЕКСТ	9
2.1. Експериментът	9
2.2. Повтаряне на експеримента (Данни от 1996 г.)	15
2.3. Осъществяване на нормата	21
(Сравняване на данните от 1996 г. с тези отпреди петнадесетина години)	
2.3.1. Център	22
2.3.2. Ядро	24
2.3.3. Периферия	26
2.4. Коментар на нормата	29
2.5. Изводи	33
3.0. ОБРАТЕН РЕЧНИК НА АСОЦИАЦИИТЕ НА ТЕРМИНИ ЗА ЦВЯТ ОТ 1996 г.	35
3.1. Нормативни асоциативни гнезда	41
Ч А С Т В Т О Р А	
4.0. ВЕРБАЛИЗАЦИЯ НА ЦВЕТОВИЯ ЕЗИК В КОНТЕКСТ	48
4.1. Цветовите при отделни литературни герои	49
4.2. Езикови начини за семантизация и функциониране на термините за цвят в художествен текст	51
4.2.1. Каузация	51
4.2.2. Експлицитна поява на семантизация на термин за червен	54
4.2.3. Имплицитно присъствие на семантизация на термин за червен	54
4.2.4. Имплицитно присъствие на цвят чрез заместване с нормативна дума — асоциация за предмет-еталон и/или негово най-специфично качество	54
4.2.5. Каузативност и наративност	55
4.3. Зеленото при някои образи	57
Корфинозов (с. 57) Сибин (с. 58)	57
4.4. Жълтото при някои образи	60
Анастаси (с. 60) Ния (с. 62); Евтерпи (с. 65)	60
4.5. Общо за семантизацията на зелен и жълт	66

4.6. Синонимия с червен	67
5.0. ФУНКЦИОНИРАНЕ И СЕМАНТИЗАЦИИ НА ТЕРМИНИТЕ ЗА ЦВЯТ ПРИ КАЛОМЕЛА И СИБИН	69
5.1. Реализации при Сибин	70
черен (с. 70); бял (с. 72); червен (с. 76); Значения на цветовете при Сибин (с. 79)	
5.2. Реализации при Каломела	81
червен (с. 81); бял (с. 84)	
5.3. Някои особености на цветовия език в текст	87
5.3.1. Еднофокусно и двуфокусно многоцветие	87
5.3.2. Синонимия и антонимия	87
5.3.3. Натрупване и градация на един цвят	88
черен (с. 90); син (с. 93)	
6.0. СЕМИОТИЧНИ ЕДИНСТВА ОТ ЦВЕТОВЕ ПРИ КОНТЕКСТУАЛНА- ТА ВЕРБАЛИЗАЦИЯ НА ЦВЕТОВИЯ ЕЗИК	96
Ч А С Т Т Р Е Т А	
7.0. АРХЕТИПНИ ЗНАЧЕНИЯ НА ЦВЕТОВЕТЕ	101
8.0. ОЦЕНКА НА ЛИТЕРАТУРЕН ГЕРОЙ С ЦВЕТОВИЯ ТЕСТ НА ЛЮ- ШЕР: ОЦЕНКА НА ПСИХИКАТА ЧРЕЗ ЦВЯТ.	107
9.0. ОЩЕ ЗА НАЧИНИТЕ НА ПОДСЪЗНАТЕЛНО ВЪЗДЕЙСТВИЕ НА ЦВЕТОВАТА ЗНАКОВА СИСТЕМА	120
10.0. ВМЕСТО ПОСЛЕСЛОВ	126
11.0. РЕЧНИК НА ПОНЯТИЯТА	128
АЗБУЧЕН ПОКАЗАЛЕЦ НА ИМЕНА И ТЕРМИНИ	133
БИБЛИОГРАФИЯ	136
COLOUR LANGUAGE AND NATURAL LANGUAGE	
Psycholinguistic and Pragmatic Aspects (Summary)	138

1.0. ВСТЪПЛЕНИЕ

Описанието на вербализираните форми на езика на цветовете — контекстни и контекстно зависими — е една от целите на настоящата монография.

От друга страна, разкриването и посочването на вербализираните форми на цветовия език позволява да се дадат ясно ред значения за не-цвят на термините за цвят. Чрез сравняване на вербализираните значения с невербализираните (във фолклора) форми на цветовия език ще може да бъдат установени универсалните, балканските и специфично българските значения.

Значима сама по себе си цел представлява описанието на контекстните и извънконтекстните значения, приписвани на термините за цвят.

Реализирането на горните цели позволява да се посочат не само формите на съществуване на цветовия език в езиковото съзнание и подсъзнание.

Прагматичните измерения при комуникацията на цветовия език, начините, по които тя се осъществява. Постигането на тези цели ще позволи да се даде общосемиотична картина на мястото, особеностите и описанието на езика на цветовете.

Настоящото изследване е на езика на цветовете в извънконтекстни условия (нормата за словесни асоциации) и в контекст (в романите).

ЧАСТ ПЪРВА

2.0. ВЕРБАЛИЗАЦИЯ НА ЦВЕТОВИЯ ЕЗИК ИЗВЪН КОНТЕКСТ

Българска норма за словесни асоциации на термини за цвят

Тази част от монографията има няколко ясни и точни цели. Основната цел е да се установи и опише българската норма за словесни асоциации на термини за цвят.

Тя се постига с метода на Кент и Розанов. Методът е добре познат в психологията и психиатрията, а и в психолингвистиката. Психолингвистичният аспект остава важен елемент в прагматичния аспект. Заедно те оформят общосемиотичната значимост на цветовия език и служат за неговото описание и доказване във вербализираните му — в случая извънконтекстови форми.

По-далечната цел е да се подложат на анализ и описание езиковите, психическите и семиотичните феномени около термините за цвят с помощта на методи, които са добре известни в психологията и психиатрията.

Успоредно с предишното върви описанието на вербализираните прояви на цветовия език извън контекст. То ще позволи да се провери дали нормата функционира и в контекст, т. е. в текста на романите на Емилиян Станев и Димитър Талев.

Нормата за словесни асоциации на термините за цвят показва ония асоциативни значения (за не-цвят), които се приписват на един термин за цвят. Тези значения са извънконтекстуалните значения за не-цвят на един термин за цвят.

2.1. ЕКСПЕРИМЕНТЪТ

Експериментът за пораждане на свободни словесни асоциации за цвят у българи, който проведех през 1996 г. имаше за главна цел да установи дали в срок от петнадест години могат да се наблюдават стабилни, повтарящи се словесни асоциации на термините за цвят, които са норма за езиковото съзнание на българина.

Установяването на нормата в това отношение би позволило да се разглеждат процеси и явления при семантизацията на думите за цвят в българската литература. Терминът *семантизация** се използва в смисъл, че на термините за цвят асоциативно (извънконтекстно) и контекстно (в романите) се приписват ред значения, които не са за признака цвят. Такова разбиране на термина е в съгласие с казаното от Трофимов, че значението на цвета в митичното понятие не е дефинирано от метафоричния обект, а от семантизацията му [Трофимов, 1974, 103—104].

Трябва да се подчертае, че нормата за словесни асоциации въобще (не само на термини за цвят) дава картина на езиковото съзнание, но и на езиковото подсъзнание. Подсъзнанието е областта, където митологичното създава своите обекти. Ето защо тук може да се говори за семантизация в смисъл, който не е тясно лингвистичен, а засяга когнитивните и психичните процеси.

Получените резултати сравнявам с данните от проучването на авторски колектив под ръководството на проф. Енчо Герганов. За целта съм провел консултация с проф. Е. Герганов, за да може методически сегашното изследване максимално да се припокрива с това отпреди петнадесет години, като се има предвид липсата на лаборатория, на авторски колектив и възможностите на един-единствен изследвач.

„Традицията, водеща началото си от изследването на Кент и Розанов [Кент и Розанов, 1910], е асоциативните норми да се получават въз основа на данните от експеримент, в който 1000 носители на езика съобщават асоциациите си за 100 думи-стимули, подбрани от група психолози за експеримента на Кент и Розанов. Разбира се, към думите от този списък могат да се добавят и много други.“ [Герганов, 1984, с. 17]

За нуждите и възможностите на настоящото изследване думите от списъка на Кент и Розанов са редуцирани до 27. Сред тях всичките са термини за цвят от списъка на Кент и Розанов — бял, червен, жълт, зелен, син, червен, черен. Думите *светъл* и *тъмен* също се изследват, доколкото и асоциациите, и данните от фолклора сочат, че те се схващат като синоними на бял и черен. Наред с термините за цвят в настоящия списък са предпочетени като думи-стимули ред лексеми, които могат да бъдат и са, и думи-асоциации на термините за цвят, т. е. тук се залага и проверка на

*Със звездички в текста ще бъдат означени думите и фразите, които звучат с нова окраска, които са нова семантична единица!

т. нар. огледални асоциации. Това са: слънце, памук, вода, сол, топъл, душа, океан, дърво, Луна, мляко, Земя, дълбок, море.

Към думите-асоциации от списъка на Кент и Розанов са добавени три — бизнес, офис, търговия, съобразно с мястото, където бе проведен експериментът през 1996 година частна трудова борса за офис-кадри „Андра“.

Добавянето на думи към списъка е реализирано и практикувано от ред изследователи, сред които и колективът с ръководител Е. Герганов.

Така на практика бе работено с думи „стандартизирани като стимули за свободен асоциативен експеримент“.

Редуцирането на броя на думите, както и на броя на участниците в експеримента — сто души — се диктува най-вече от възможностите на един човек да го извърши. Известно е, че обикновено това се прави от екип поради трудоемкостта на задачите. По отношение на представителността при редукцията на броя на думите и броя на участващите лица те бяха фиксирани след консултация с проф. Е. Герганов. Плод на тази консултация е синхронизирането на инструкцията, давана на анкетираните лица — тя бе напълно идентична на тази отпреди петнадесетина години, а именно да запишат първите три думи, които им идват на ум, след като прочетат думата-стимул. С изключение на модификацията от първите три асоциации останалата част от инструкциите са идентични. Стандартизирането на инструкцията е важен фактор за съпоставимостта на резултатите.

Съпоставката на получените резултати бе извършена спрямо публикуваните резултати през 1984 година в „Български норми на словесни асоциации“. Екипът на проф. Е. Герганов е започнал работа в края на 1978 година и работата е продължила пет години. Изисквана е една дума-асоциация. В настоящия текст взимам средното аритметично от годините на работа и резултатите от тази публикация ще се означават с отбелязване на годината 1980, съкратено (80).

Съпоставката цели да установи:

1. Доколко измежду първите думи-асоциации от 1980 и сега имаме повторение на думи.
2. Коя е най-често посочваната дума за първа асоциация тогава и днес.
3. Влизат ли в трите думи-асоциации (96) ред думи, които преди се срещат още в първата дума-асоциация. Кои са тези думи.
4. Какъв тип думи се посочват сред най-често срещаните и сред по-рядко срещаните. Дали това са думи за прототипи за ка-

тегорията цвят (предмети-еталони), или това са думи за други явления.

За целта стоте анкетирани лица попълваха лист-карта, на която са написани тридесетте думи-стимули. Попълването бе еднократно за разлика от двукратното в експеримента преди петнадесетина години.

Тридесетте думи-стимули са:

1. памук	11. квадрат	21. черен
2. гений	12. океан	22. цвят (растение)
3. червено	13. Слънце	23. цвят
4. вода	14. дърво	24. Земя
5. плод	15. тъмен	25. синьо
6. бял	16. Луна	26. дълбок
7. сол	17. метал	27. светъл
8. топъл	18. зелено	28. офис
9. душа	19. мляко	29. море
10. жълто	20. бизнес	30. търговия.

При представянето на резултатите тук има някои разлики по отношение на изследването отпреди петнадесетина години: Думите са номерирани, не се посочва полът на анкетирани лица, доколкото бройката от сто души се попълни от тридесет мъже и седемдесет жени. Фактът, че броят на мъжете и жените не е еднакъв, не дава възможност да се получи релевантна информация по този признак. Асоциациите-словосъчетания тук са дадени по азбучен ред спрямо думата-определяемо, което се прави от технически съображения за подреденост. Определението е посочено в скоби след определяемото. Не се отчитат стойности на думата-стимул по следните скали: слабо-силно, пасивно-активно, от фактор активност. Не се посочва честота на думите-стимули в разговорната реч с обем 100 000 словоформи според честотния речник на българската разговорна практика.

Общо остава азбучното подреждане на думите, имащи еднаква фреквентност. Броят на посочените асоциации тук отговаря на последния номер при думите-асоциации. Цифрата след всяка дума-асоциация указва колко пъти е посочена от анкетирани лица.

За целите тук класификацията е според характера на когнитивните връзки между думите-стимули и думите-асоциации в прагматични (речникови) асоциации. Тази класификация стои близо до направеното по прегледа на отношенията между дума-стимул — дума-асоциация в публикацията от 1984 година.

*** Думата-стимул е винаги прилагателно име.**

Какви са *думите-асоциации?

1. Думата-асоциация е мислена като ОПРЕДЕЛЯЕМО, изразено от съществително име.

а) Съществителното е природен обект или артефакт, имащ за характерно свойство признака за даден цвят. Сред тия думи има и от важните за нас предмети-еталони, както и такива, които се опитват да конкурират предметите-еталони (конкуренти на предмети-еталони за категорията за даден цвят): за бяло — сняг, яйце, екран, панталони, стая, дрехи; за червено — кръв, огън, пламък, вино, роза, карамфил, мак, домат, кола; за зелено — трева, поляна, моравя, поле, дърво, салата, поле, гора, растения, растителност, природа, вода, футбол, кабел, стадион; за синьо — небе, море, синева; за жълто — слънце, карамфил, такси, блуза; за черно — нощ, мрак, панталон, костюм, кола; за светъл — ден, лъч, Слънце, кораб, коридор, свещ; за тъмен — нощ, мрак, облак, тунел, костюм.

б) Съществителното е качество или състояние, оформено и мислено като същина и асоциирано като вид асоциативно съответствие (синонимия) на белия цвят.

За бяло — чистота, спокойствие, доброта, миролюбие, официалност, прохлада; за черно — смърт, траур, елегантност, мъка, сила, стил, тъмнина, фатализъм, скръб; за светъл — чистота, надежда, оптимизъм, радост; за тъмен — страх, неочакваност, нещастие, жизнерадост, лудост; за червено — агресия, възбуждане, грешка, динамика, гняв, ярост; за зелено — спокойствие, свобода, почивка, отмора, умора, неопитност, надежди, успех, уханье, живот, шир, широта; за синьо — свобода, волност, простор, шир, дълбочина, мекота; за жълто — лудост, омраза, горещина, болест, сладост.

в) Съществителното е словобразователно обвързано с думата-стимул — белъо за бяло, жълтурче за жълто, синка за синьо.

2. Думата-асоциация е ПРИЛАГАТЕЛНО ИМЕ, мислено като:

а) Синонимно качество на термина за цвят:

За бяло — точен, чист, светъл; за черен — мръсен, нечист, дълбок, строг; за светъл — ведър, лъчезарен, елементарен, хубаво; за тъмен — лош, страшен, непознат, неприветливо; за жълто — неприятно, приятно, бодро, сладко; за зелено — спокойно, живо, приятно, свеж, кисело, незряло; за червено — позитивно, натрапчиво, красиво; за синьо — свободен, дълбоко.

б) Качество на даден цвят:

За бяло — ясен, чист, светъл; за черно — тъмен, мрачен,

силен; за светъл — бял, луминесцентен, прозрачен, дневен; за жълто — слънчево, ярко, горещо, светло; за червено — натрапчиво, предизвикателно, огнено, нажежено; за зелено — свежо, тревисто, студено, металик.

Разликата между семантиката на синонимност и качественост на цвета е твърде тънка и често пъти не може практически да се отдели. Пример за това е думата-асоциация *чисто* за бяло. Тази особеност позволява психолингвистично и прагматично да се търси в текста (т. е. във контекстовото вербализиране на цветовия език) и да се открива поява на даден цвят чрез заместването му от посочените нормативни думи-асоциации. В когнитивен план това е важна особеност на вербализацията на цветовия език извън контекст (в нормата на словесни асоциационни термини за цвят) и в контекст (в романите).

3. Думата-асоциация е **ГЛАГОЛ**. В теста от 1996 има само един такъв случай — това е *гори* като асоциация на **червено**. В теста отпреди петнадесетина години има няколко глагола, но и те са твърде малко на брой. В синтетичен план тук е изразено и признак на червеното, и качество на червеното, и възможност терминът за червено да бъде замества от този глагол в рамките на даден контекст, позволяващ декодиране на този глагол като заместител на цвят, а не на горещина, топлина.

4. Думата-асоциация (съществително, прилагателно или глагол) изразява **ОЦЕНЪЧНОСТ И ИНТЕНЦИОНАЛНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИ ТИП/ХАРАКТЕР** на *качеството за даден цвят*. Такива са ред от посочените вече лексеми-асоциации, както и ред други от корпуса:

За бяло — доброта, невинност, чистота, прохлада, чист, точен, широко, семпъл, хубав; за черно — траур, смърт, незабележимост, независимост, нечистота, зловец, затворен, отхвърлен, зачеркнат, мръсен, предпочитан, студен, катерене; за светъл — надеждност, оптимизъм, безгрижен, ведрост, семпъл, притеснителен, радостен, обещаващ, перспективен, спокоен, шумен, красив, съживяващ, честен, чист, сигурен, озарен; за тъмен — неизвестност, загадъчност, обърканост, непознат, досаден, опасност, тъжен, убийство, депресия, лукав, недобронамереност, нечист, страшен, престъпност, труден, самота, тайнствен, неволя, двусмислие и пр.; за зелено — спокойствие, радост, спокойно, радостно, приятно, свеж, свежест, свобода, бодрост, успех, ухание, надежди, нежност, почивка, отмора и пр.; за синьо — свобода, свободен, простор, мекота, традиция, волност, полет, широта, спокойствие, необятно, студено; за червено — агресия,

ярост, гняв, тревога, увереност, грешка, динамика, порив, болка, сигурност, смърт, трагедия, нерви, емоция, мощ, любов, любовно, страстно; за жълто — веселие, нарцисизъм, луд, приятно, живот, провал, усмивка, простор, крейшищо, жизнениост.

5. Думата-асоциация е **СЪЩЕСТВИТЕЛНО ИМЕ**, което е родово понятие спрямо думата-стимул.

За всички термини за цвят — *цвет*.

6. Думата-асоциация е **ПРИЛАГАТЕЛНО ИМЕ**, което е видово понятие спрямо думата-стимул: **синьо** — *светлосиньо* и пр.

7. Думата-асоциация може да изразява чисто **ПРЕДСТАВНИ, АСОЦИАТИВНИ ОТНОШЕНИЯ** спрямо думата-стимул и не влияе в посочените по-горе отнасяния: за зелено — *пролет, цветя, извор*; за червено — *дъга* и др.

8. Думата-асоциация е **МЕСТОИМЕННИЕ**, което сочи асоциативността и интенцията на анкетираното лице — *как* за тъмен, трета дума-асоциация.

9. Думата-асоциация е **НАРЕЧИЕ**, което е интенционално-асоциативно и индивидуално явление — *край* за тъмен, трета дума-асоциация.

А ето и данните от тестването през 1996 година.

2.2. ПОВТАРЯНЕ НА ЕКСПЕРИМЕНТА

(Данни от 1996 година)

ПЪРВА ДУМА-АСОЦИАЦИЯ

БЯЛ — 1. сняг — 25; 2. чист — 14; 3. лист — 7; 4. черен — 5; 5. хляб — 4; 6. болница — 3; 7. спокойствие — 3; 8. чистота — 3; 9. светъл — 2; 10. стая — 2; 11. цвят — 2. Следващите думи са посочени по един път: 12. Белия дом; 13. бельо; 14. доброта; 15. дрехи; 16. екран; 17. красив; 18. магнолия; 19. миролюбие; 20. невинност; 21. официалност; 22. панталон; 23. плат; 24. простор; 25. прохлада; 26. птица; 27. светло; 28. слон; 29. студено; 30. съвършен; 31. топъл; 32. точен; 33. цимент; 34. чисто; 35. яйце; 36. ясен.

ЖЪЛТ — 1. Слънце — 23; 2. цвете — 6; 3. пате — 5; 4. цвят — 5; 5. лале 4; 6. банан — 3; 7. зелено — 3; 8. слънчево; 9. топлина — 3; 10. веселие — 2; 11. нарцис — 2; 12. ярко — 2. Следващите думи са посочени по един път: 13. „Ботев“; 14. глухарче; 15. горещо; 16. есен; 17. жълтък; 18. злато; 19. изгрев; 20. искра; 21. китаец; 22. красив; 23. лимон; 24. луд; 25. майка; 26. маркер; 27. масло; 28. нарцисизъм; 29. неприятно; 30. нивя (житни); 31. пиле; 32. пиленце; 33. пролет; 34. пясък; 35. пясъчно; 36. роза; 37. руса; 38. светлина; 39. светло; 40. синьо; 41. скука; 42. слънчоглед; 43. спорт; 44. топло; 45. „Тра-

бант“; 46. учебник (любимият ми); 47. фасада; 48. червено; 49. черно; 50. яйце; 51. яке; 52. яркост.

ЗЕЛЕН — 1. трева — 20; 2. поляна — 13; 3. гора — 7; 4. дърво — 5; 5. поле — 4; 6. природа — 3; 7. пролет — 3; 8. долари — 2; 9. ливада — 2; 10. морави — 2; 11. растителност — 2; 12. спокойствие — 2; 13. спокойно — 2. Следващите думи са посочени по един път: 14. банан; 15. бодрост; 16. дръвчета; 17. живо; 18. жълто; 19. извор; 20. лист (от дърво); 21. море; 22. планина; 23. приятно; 24. продукти; 25. свеж; 26. свежест; 27. свежо; 28. свобода; 29. свободен; 30. тревисто; 31. умора; 32. храст; 33. ябълка.

СВЕТЪЛ — 1. ден — 14; 2. лъч — 11; 3. ясен — 6; 4. просторен — 5; 5. Слънце — 5; 6. човек — 5; 7. стая — 4; 8. живот — 3; 9. офис — 3; 10. бял — 2; 11. лек — 2; 12. светлина — 2; 13. тон — 2; 14. тъмен — 2. Следващите думи са посочени по един път: 15. акварелен; 16. блясък; 17. Бог; 18. ведър; 19. душа; 20. елементарен; 21. кораб; 22. коса; 23. коридор; 24. луминесцентен; 25. лъжа; 26. лъчезарен; 27. мургав; 28. надежда; 29. надеждност; 30. небе; 31. образ; 32. оптимизъм; 33. ореол; 34. притеснителен; 35. прозорец; 36. празник; 37. радостен; 38. рус; 39. свещ; 40. семпъл; 41. спомен; 42. ум; 43. хубаво; 44. ярък.

СИН — 1. небе — 45; 2. море — 19; 3. цвят — 5; 4. зелено — 3; 5. знаме — 3; 6. морско — 2; 7. свобода — 2; 8. червено — 2. Следващите думи са посочени по един път: 9. безкрай; 10. безкрайно; 11. вода; 12. волност; 13. дете; 14. дълбоко; 15. дълбочина; 16. дънки; 17. кола; 18. лагуна; 19. „Левски-Спартак“; 20. мекота; 21. небесно; 22. очи; 23. побой; 24. простор; 25. СДС; 26. сако; 27. синева; 28. традиция; 29. чист.

ТЪМЕН — 1. нощ — 13; 2. мрачен — 11; 3. тунел — 11; 4. мрак — 4; 5. облак — 4; 6. неясен — 3; 7. студен — 3; 8. субект — 3; 9. черен — 3; 10. дълбок — 2; 11. страшен — 2; 12. тъга — 2; 13. цвят — 2. Следващите лексеми са посочени по един път: 14. вода; 15. ден (мрачен); 16. загадъчно; 17. загадъчност; 18. коса; 19. костюм; 20. лош; 21. мошеник; 22. мъгляв; 23. мъка; 24. негативност; 25. неизвестност; 26. непознат; 27. неприветливо; 28. нощен; 29. обърканост; 30. опасност; 31. остров; 32. очила; 33. пещера; 34. помисъл; 35. пространство; 36. път; 37. светъл; 38. сделка; 39. смътен; 40. стая; 41. строг; 42. сумрак; 43. тъжен; 44. улица; 45. хоризонт; 46. човек.

ЧЕРВЕН — 1. кръв — 15; 2. вино — 7; 3. знаме — 6; 4. огън — 6; 5. черно — 5; 6. светофар — 4; 7. топло — 4; 8. цвят — 4; 9. роза — 3; 10. Слънце; 11. топла — 3; 12. цвете — 3; 13. бик — 2; 14. домат — 2; 15. синьо — 2; 16. страст — 2; 17. цветя — 2. Следващите думи са посочени по един път: 18. агресия; 19. БМВ; 20. боя; 21. БСП; 22. горя; 23. вълнение; 24. дреха; 25. дъга; 26. жълто; 27. заплатата; 28. кока-кола; 29. комунизъм; 30. кола; 31. коридор; 32. криза; 33. натрапчиво; 34. плат; 35. предизвикателно; 36. пурпур; 37. рак; 38. сила; 39. тореадор; 40. ЦСКА; 41. червило; 42. ябълка.

ЧЕРЕН — 1. цвят — 11; 2. нощ — 9; 3. тъмен — 9; 4. мрак — 4; 5. влак — 2; 6. космос — 2; 7. „Мерцедес“ — 2; 8. мрачен — 2; 9. негър; 10. смърт — 2; 11. траур — 2. Следващите думи са посочени по един път: 12. автомобил; 13. арап; 14. боя; 15. буря; 16. бюро; 17. бял; 18. вечност; 19. гологан; 20. гроб; 21. ден; 22. душа; 23. дълбок; 24. дъска (черна); 25. елегантен; 26. елегантност; 27. зачеркнат; 28. колан; 29. костюм; 30. крах; 31. Кришна; 32. лош; 33. любим; 34. магьосник; 35. мръсен; 36. мъка; 37. неприятно; 38. облак; 39. песимизъм; 40. пипер; 41. поглъщащ; 42. портфейл; 43. предпочитан; 44. престиж; 45. пръст; 46. пудел; 47. рокля; 48. сила; 49. стил; 50. строг; 51. студен; 52. тайна; 53. тъмнина; 54. тъмнота; 55. тунел; 56. фатализъм; 57. характер; 58. чай; 59. чанта; 60. червен; 61. яма.

ВТОРА¹ И ТРЕТА² ДУМА-АСОЦИАЦИЯ

БЯЛ II д-а — 1. чистота — 5; 2. булка — 4; 3. облак — 4; 4. сняг — 4; 5. цвят — 4; 6. невинен — 3; 7. риза — 8. светъл — 3; 9. чист — 3; 10. добър — 2; 11. мляко — 2; 12. неутралност — 2; 13. свеж — 2; 14. стена — 2; 15. студ — 2; 16. чаршаф — 2; 17. чисто — 2. Следващите думи са посочени по един път: 18. африканер; 19. бельо; 20. вечен; 21. духовен; 22. жълтък; 23. зима; 24. конкретен; 25. костюм; 26. коприна; 27. мъдър; 28. невинност; 29. нежен; 30. независим; 31. облекло; 32. открит; 33. панталон; 34. празнота; 35. прах; 36. прозрачен; 37. светлина; 38. светло; 39. семпъл; 40. сив; 41. ски; 42. снежен; 43. хубав; 44. чадър; 45. широко.

БЯЛ III д-а — 1. лист — 7; 2. сняг — 7; 3. чистота — 6; 4. чист — 5; 5. булка — 3; 6. зима — 3; 7. светъл — 3; 8. кола — 2; 9. памук — 2; 10. риза — 2; 11. светла — 2; 12. стена — 2; 13. чаршаф — 2. Следващите лексеми са посочени по един път: 14. автомобил; 15. ангел; 16. баница; 17. вана; 18. вечността; 19. доброта; 20. дезинфекциран; 21. естествен; 22. здрав; 23. злост; 24. знаме; 25. изчистен; 26. искрящ; 27. камък; 28. кожа; 29. космически; 30. красив; 31. лято; 32. метал; 33. молив; 34. неангажираност; 35. невинен; 36. невинност; 37. неизвестност; 38. непорочност; 39. оптимизъм; 40. основен; 41. плат; 42. просторен; 43. пусто; 44. решетка; 45. светло; 46. свобода; 47. ски; 48. сладолед; 49. „Славия“; 50. слон; 51. слънце; 52. топло; 53. хляб; 54. цвете; 55. цвят; 56. черен; 57. черно; 58. човек.

ЖЪЛТ II д-а — 1. Слънце — 17; 2. пясък — 9; 3. пате — 4; 4. лимон — 3; 5. лято — 3; 6. топлина — 3; 7. топло — 3; 8. цвете — 3; 9. яйце — 3; 10. весело — 2; 11. грозде — 2; 12. лале — 2; 13. синьо — 2. Следват думи, които са посочени по един път: 14. азиатец; 15. банан; 16. дреха; 17. жизненост; 18. жито; 19. жълтурче; 20. злато; 21. карамфил; 22. картина; 23. коварство; 24. книжка; 25. кола; 26. краставица; 27. крещящо; 28. луд; 29. меланхолия; 30. минзухар; 31. момче; 32. море; 33. нарцис; 34. новак; 35. папки; 36. петно; 37. плат; 38. преса; 39. пролет; 40. простор; 41. поле; 42. пустиня; 43. пъпеш; 44.

¹ II д-а — Втора дума-асоциация.

² III д-а — Трета дума-асоциация.

роза; 45. светлина; 46. светло; 47. светофар; 48. слънчево; 49. слънчоглед; 50. такси; 51. талант; 52. триъгълник; 53. характер; 54. цвят; 55. часовник; 56. ярко.

ЖЪЛТ III д-а — 1. Слънце — 8; 2. цвете — 6; 3. цвят — 5; 4. пате — 4; 5. банан — 3; 6. есен — 3; 7. лимон — 3; 8. светлина — 3; 9. топлина — 3; 10. живот — 2; 11. злато — 2; 12. лампа — 2; 13. слънчоглед — 2; 14. приятно — 2; 15. пясък — 2; 16. червено — 2. Следват думи, посочени по един път: 17. „Андра“; 18. балон; 19. бельо; 20. блузка; 21. бодро; 22. бодрост; 23. боя; 24. бълха; 25. жизнерадост; 26. жълтеница; 27. жълтурче; 28. зелено; 29. игли (за вратовръзка); 30. иглика; 31. sab (yellow); 32. книжка; 33. липова; 34. лудост; 35. лято; 36. маргаритка; 37. минзухар; 38. море; 39. настроения; 40. оранжево; 41. патешко; 42. природа; 43. провал; 44. сладолед; 45. сладост; 46. слънчогледи; 47. топка; 48. унес; 49. усмивка; 50. чадър (плажен); 51. човек; 52. чувство; 53. яйце; 54. ярко; 55. яркост.

ЗЕЛЕН II д-а — 1. спокойствие — 11; 2. трева — 10; 3. гора — 8; 4. природа — 4; 5. поле — 3; 5. светофар — 3; 7. дърво — 2; 8. ливада — 2; 9. планина — 2; 10. поляна — 2; 11. почивка — 2; 12. пролет — 2; 13. салата — 2; 14. хубаво; 15. цветя — 2; 16. цвят — 2. Следващите думи са посочени по един път: 17. бор; 18. вода; 19. водоеми; 20. гора (пролетна); 21. гори; 22. живо; 23. живот; 24. жизненост; 25. жълто; 26. книга; 27. коне; 28. красота; 29. късмет; 30. мисъл; 31. млад; 32. наситен; 33. неутрален; 34. обици; 35. отмора; 36. очи; 37. палто; 38. почивки; 39. радост; 40. растения; 41. растителност; 42. свежо; 43. свежест; 44. синьо; 45. спокойно; 46. студено; 47. сукно; 48. сянка; 49. уравновесено; 50. широта; 51. цветове; 52. чистота; 53. човек; 54. яд.

ЗЕЛЕН III д-а — 1. живот — 6; 2. гора — 3; 3. трева — 3; 4. дърво — 2; 5. здраве — 2; 6. палми — 2; 7. парк — 2; 8. пролет — 2; 9. спокойствие — 2; 10. чисто — 2; 11. цветя — 2. Следващите думи са посочени по един път: 12. брава; 13. времена; 14. въздух; 15. вятър; 16. гори; 17. Green Pease; 18. доброта; 19. долари; 20. дълбочина; 21. жаба; 22. желязо; 23. зеленина; 24. зеленчук; 25. злато; 26. извор; 27. кабел; 28. кисело; 29. красота; 30. лист; 31. листа; 32. листо; 33. лоза; 34. маслено; 35. мекота; 36. металик; 37. надежди; 38. настроение; 39. нежност; 40. незряло; 41. неопитност; 42. отмора; 43. отпускане; 44. отрова; 45. планета; 46. планина; 47. покер; 48. почивка; 49. прасе; 50. природа; 51. простор; 52. прохлада; 53. радост; 54. растения; 55. растителност; 56. свежо; 57. свежест; 58. светофар; 59. сигнал; 60. спокойно; 61. спокойно; 62. стадион; 63. стелаж; 64. успех; 65. ухане; 66. фотосинтеза; 67. футбол; 68. храст; 70. червено; 71. шир; 72. широта.

СВЕТЪЛ II д-а — 1. ден — 8; 2. цвят — 6; 3. офис — 4; 4. празник; 5. човек — 4; 6. лъч — 3; 7. прозрачен — 3; 8. радост — 3; 9. чист — 3; 10. дом — 2; 11. надежда — 2; 12. светлина — 2; 13. слънце — 2; 14. слънчев — 2; 15. успех — 2. Следващите думи са посочени по един път: 16. апартамент; 17. бедно; 18. безгрижен; 19. безоблачен; 20. бюро; 21. бодрост; 22. велик; 23. величав; 24. дневен; 25. доволен; 26. есен; 27. жадуван; 28. живот; 29. жълт; 30. зора; 31. изражение; 32. искрящ; 33. кестеняв; 34. костюм; 35. лампа; 36.

личност; 37. лице; 38. лъчезарен; 39. малко; 40. море; 41. мъж; 42. настроение; 43. обещаващ; 44. обширен; 45. открит; 46. откритост; 47. перспективен; 48. прозорец; 49. пълен; 50. път; 51. светлосин; 52. спокоен; 53. стая; 54. стена; 55. руса; 56. тен; 57. хол; 58. шумен.

СВЕТЪЛ III д-а — 1. ден — 8; 2. човек — 6; 3. живот — 4; 4. офис — 3; 5. радост — 3; 6. цвят — 3; 7. чист — 3; 8. блед — 2; 9. коса — 2; 10. костюм — 2; 11. настроение — 2; 12. приятен — 2; 13. светлина — 2. Следващите думи са посочени по един път: 14. белег; 15. блондин; 16. блестящ; 17. бляскав; 18. блясък; 19. бял; 20. бяло; 21. ведър; 22. волен; 23. голям; 24. душа; 25. звезда; 26. здраве; 27. импулс; 28. красив; 29. лек; 30. лес; 31. личност; 32. лъч; 33. мебел; 34. мечта; 35. мисъл; 36. мрачен; 37. надежда; 38. озарен; 39. оптимизъм; 40. оттенък; 41. очи; 42. празник; 43. приветлив; 44. прозрачен; 45. светъл; 46. сигурен; 47. слънце; 48. слънчев; 49. съживяващ; 50. сън; 51. тен; 52. тон; 53. топлина; 54. характер; 55. честен; 56. чистота; 57. чувство (за пропадане); 58. ясен; 59. ясно; 60. ясност.

СИН II д-а — 1. море — 33; 2. небе — 25; 3. вода — 4; 4. безкрай — 2; 5. жълто — 2; 6. очи — 2; 7. синева — 2; 8. простор — 2. Следват думи, посочени по един път: 9. блуза; 10. въздух; 11. знаме; 12. индиго; 13. капка; 14. метличина; 15. младост; 16. облак; 17. отбор; 18. полет; 19. рокля; 20. СДС; 21. синка; 22. спокойствие; 23. утро; 24. училище; 25. химикалка; 26. цвете; 27. широта.

СИН III д-а — 1. небе — 11; 2. море — 9; 3. очи — 7; 4. знаме — 5; 5. цвят — 5; 6. мастило — 3; 7. „Левски“ — 2; 8. простор — 2; 9. цвете — 2. Следващите думи са посочени по един път: 10. безбрежно; 11. безгрижие; 12. безкрай; 13. безкрайност; 14. бяло; 15. вода; 16. въздух; 17. дъжд; 18. елече; 19. залез; 20. зелено; 21. кристал; 22. кухня; 23. куче; 24. лазурен; 25. лекота; 26. меко-та; 27. моряк; 28. настроение; 29. забравка; 30. необятно; 31. океан; 32. очички; 33. планина; 34. политика; 35. пристрастия (политически); 36. птица; 37. свобода; 38. свободен; 39. свободна; 40. СДС; 41. синева; 42. синчец; 43. студено; 44. теменуга; 45. униформа; 46. циганско; 47. шал; 48. шир; 49. яхта.

ТЪМЕН II д-а — 1. нощ — 9; 2. мрак — 7; 3. цвят — 6; тунел — 4; 5. черен — 3; 6. вечер — 2; 7. неосветено — 2; 8. неприветлив — 2; 9. опасен — 2; 10. сериозен — 2; 11. страх — 2; 12. субект — 2; 13. сянка — 2. Следващите думи са посочени по един път: 14. афера; 15. безспокойство; 16. вход; 17. гора; 18. ден; 19. дълбочина; 20. звезда; 21. кладенец; 22. кожен; 23. костюм; 24. мек; 25. мрачен; 26. мрачност; 27. мъж; 28. намерение; 29. необоснован; 30. неочакваност; 31. непредвидим; 32. неприятност; 33. несигурен; 34. нечестен; 35. нечисто; 36. нещастие; 37. неясен; 38. ограничен; 39. опасност; 40. плат; 41. поглед; 42. подземен; 43. помисли; 44. прозорец; 45. сив; 46. сивкав; 47. сивота; 48. смърт; 49. спокойствие; 50. срам; 51. страна; 52. страховитост; 53. страшно; 54. студен; 55. субект (балкански); 56. съмнение; 57. съмнително; 58. тегло; 59. терзание; 60. тишина; 61. тягостен.

ТЪМЕН III д-а — 1. нощ — 7; 2. субект — 3; 3. цвят — 3; 4. ден — 2; 5. костюм — 2; 6. мрачно — 2; 7. неясен — 2; 8. страх — 2; 9. студен — 2; 10.

тунел; 11. тъжен — 2. Следващите думи са посочени по един път: 12. амбициозен; 13. безнадежден; 14. безнадеждност; 15. блясък; 16. бор; 17. буря; 18. водовъртеж; 19. вход; 20. гардероб; 21. гора; 22. гроб; 23. двусмислие; 24. депресия; 25. досаден; 26. дрехи; 27. дълбочина; 28. злокобен; 29. зловещ; 30. интерес; 31. как; 32. килер; 33. кораб; 34. край; 35. лампа; 36. лампи; 37. лукав; 38. мазе; 39. минало; 40. мрак; 41. мрачен; 42. небе; 43. неволя; 44. негър; 45. недобронамереност; 46. нечист; 47. облак; 48. опасност; 49. очила; 50. палатка; 51. престъпност; 52. пространство (затворено); 53. самота; 54. светлина; 55. стая; 56. страшен; 57. сфера; 58. тайнствен; 59. труден; 60. тъмен; 61. убийство; 62. улица; 63. уморен; 64. човек; 65. чужд; 66. ход.

ЧЕРВЕН II д-а — 1. кръв — 18; 2. огън — 7; 3. светофар — 6; 4. вино — 5; 6. кола — 4; 7. силно — 3; 8. зелено — 2; 9. знаме — 2; 10. комунизъм — 2; 11. корида — 2; 12. мак — 2; 13. рокля — 2; 14. огнено — 2. Следващите думи са посочени по един път: 15. агресия; 16. божур; 17. бик; 18. бяло; 19. внимание; 20. вулкан; 21. гняв; 22. грешка; 23. динамика; 24. залез; 25. значимо; 26. зора; 27. интерференция; 28. Кармен; 29. кола (спортна); 30. костюм; 31. крава; 32. красота; 33. кърваво; 34. лале. 35. яд.

ЧЕРВЕН III д-а — 1. кръв — 8; 2. роза — 7; 3. вино — 6; 5. светофар — 4; 6. топлина — 3; 7. цвят — 3; 8. знаме — 2; 9. корида — 2; 10. мак — 2; 11. опасност — 2; 12. пламък — 2; 13. сила — 2; 14. ябълка — 2, 15. ярко — 2. Следващите думи са посочени по един път: 16. агресия; 17. бик; 18. болка; 19. боя; 20. БСП; 21. внимание; 22. гъба; 23. грубост; 24. дискотека; 25. дреха; 26. емоция; 27. емоционалност; 28. карамфил; 29. картина; 30. кола; 31. красиво; 32. любов; 33. любовно; 34. лятно; 35. монархия; 36. мощ; 37. нажежено; 38. нерви; 39. очи; 40. очен; 41. петолъчка; 42. пожар; 43. позитивно; 44. почва; 45. предизвикателно; 46. пристрастия (политически); 47. радост; 48. розово; 49. рокля; 50. сигнал; 51. сигурност; 52. сироп; 53. Слънце; 54. смърт; 55. страстно; 56. сърце; 57. тореадор; 58. трагедия; 59. червило; 60. череша; 61. ябълка.

ЧЕРЕН II д-а — 1. траур — 6; 2. смърт — 5; 3. нощ — 4; 4. тъмнина; 5. ден — 3; 6. стол — 3; 7. строг — 3; 8. цвят; 9. въглища — 2; 10. официален 2; 11. погребение — 2; 12. сатен — 2. Следващите думи са посочени по един път: 13. абанос; 14. борба; 15. бюро; 16. бял; 17. влак; 18. въглен; 19. гара; 20. граница. 21. грозен; 22. грозна; 23. дрехи; 24. катерене; 25. коса; 26. костюм; 27. костюм (официален); 28. лак; 29. лимузина; 30. лошо; 31. затворен; 32. земя; 33. зловещ; 34. мебели; 35. мрак; 36. мъдър; 37. мъжество; 38. невидим; 39. незабележимост; 40. независимост; 41. неизлъчващ; 42. необятност; 43. нечистота; 44. неясен; 45. облак; 46. облаци; 47. облекло (официално); 48. овче; 49. отхвърлен; 50. панталлон; 51. пипер; 52. поглъщане; 53. пръст; 54. свит; 55. смокинг; 56. стил; 57. столове; 58. сълзи; 59. тайфун; 60. тарикат; 61. топка; 62. траурен; 63. тъмен; 64. фантазии; 65. хляб; 66. шах; 67. „Ягуар“.

ЧЕРЕН III д-а — 1. нощ — 6; 2. цвят — 4; 3. строг — 3; 4. бюро — 2; 5. дявол — 2; 6. молив — 2; 7. мрак — 2; 8. мрачен — 2; 9. негър — 2; 10. сажди — 2; 11. силен — 2; 12. стил — 2; 13. тайнствен — 2; 14. телефон — 2; 15. тъ-

мен — 2; 16. човек — 2. Следващите думи са посочени само по един път: 17. безпокойство; 18. бял; 19. бяло; 20. воал; 21. въображение; 22. гарван; 23. гардероб; 24. двуличие; 25. ден; 26. джип; 27. дъб; 28. единен; 29. еднообразен; 30. елегантност; 31. етикеция; 32. загадка; 33. зло; 34. изтънченост; 35. индивидуалност; 36. кола; 37. кон; 38. кораб; 39. космос; 40. костюм; 41. котарак; 42. лак; 43. лале; 44. лекарство; 45. луксозен; 46. малък; 47. мисъл; 48. море; 49. мъж; 50. мъка; 51. неприятност; 52. неудачен; 53. неутрален; 54. неуютност; 55. нещастие; 56. обувки; 57. отделно; 58. официално; 59. перка; 60. перспектива; 61. пръст; 62. сериозен; 63. сив; 64. силует; 65. скръб; 66. смокня; 67. студено; 68. сутнен; 69. теракота; 70. тишина; 71. траур; 72. труд; 73. флаг; 74. часовник; 75. чума; 76. яке.

2.3. ОСЪЩЕСТВЯВАНЕ НА НОРМАТА...

Сравняване на данните от 1996 г. с тези отпреди петнадесет години*

Сравняването на данните от двата методологически аналогични експеримента позволява да се фиксира нормата за словесни асоциации на термините за цвят и да се посочат повтарящите се и неповтарящите се думи-асоциации. Повтарящите се думи-асоциации ще дадат центъра на нормата, а неповтарящите се — периферията на нормата.

Технически повтарящите се думи-асоциации ще се маркират по следния начин:

- За повторения се смятат различните граматически облици — като различни части на речта — *спокойствие, спокоен*.
- Ако една част на речта се явява през /96/, а от същия корен се явява друга част на речта през /80/, след думата е маркирана годината, когато тя е посочена.
- Ако една и съща лексема се повтаря и през /96/, и през /80/, след нея няма отбелязване на годината.
- Повтарящите се лексеми са център на нормата.
- В ядрото на нормата ще влязат думи-асоциации, които са названия на типични качества на предмета-еталон, семантизацията му. И двата типа думи са посочени само в един от двата експеримента. Тук влизат и думи-асоциации, които влизат в антонимни отношения.

* Появата на отделните случаи в съответните години на съпоставяне ще бъде означена в прави скоби след съответните думи — пр. /96/; пр. /80/.

• Към периферията са отнесени лексеми, посочени само в един от двата експеримента. Към периферията остават и ред названия на природни предмети-конкуренти за предмет-еталон и названия на разнообразни артефакти, посочени само в един от експериментите.

2.3.1. Център

Бял

сняг, снежен, белоснежен/80/, снежно/80/, снежнобял/80/, пухкав сняг/80/, като сняг/80/, мляко, сирене/80/, сол/80/, светъл ден/80/, светлина, светло, светъл, булка, сватба/80/, сватбена рокля/80/, чист, чисто, чистота, чиста/80/, изчистен/96/, топло, топъл/96/, прозрачен, зима, лято/96/, летен/80/, облак, цвят, цвете, камък, слон, яйце, свобода, добър, доброта/96/, хубав, красив, красота/96/, нежен, нежно/80/, невинен, мир/80/, миролюбие/96/, мирно/80/, непорочен/80/, непорочност/96/, було, хляб, болница/96/, болнична стая/80/, лист хартия, стая, стена, плат, памук, коприна, чаршаф, лист, сив, човек, „Славия“, славист /80/, облекло/80/, костюм, дреха/80/, дрехи/96/, панталон, молив, черен/96/, черно/80/, екран, риза.

Жълт

Слънце, слънчев, слънчоглед, огън, топло, топлина /96/, горещо, светлина, пясък, есен, грозде, луд, лудост, цвете, цвят, лале, нарцис, минзухар, роза, иглика, карамфил, глухарче, жълтурче, слънчоглед, жито, пъпеш, лимон, яйце, банан, патенце/80/, патица/80/, патешко/96/, красив/96/, красиво/80/, светофар, пате, пиленце, жълтък, жълтеница, поле, море, зелено, червено, червен/80/, синьо, черно, оранжево, злато, златно, китаец, блуза, плат, боя, яке.

Зелен

трева, тревичка, цвят на трева/80/, поле, дърво, цвете, гора, гори/96/, гора (пролетна)/96/, ливада, светофар, растение, растителност/96/, лист, листо, листа, поляна, морава, природа, планина, жаба, жабешко, жабче, пролет, око/80/, очи, море, зеленина, зеленчук, неузряло, студено, студ/96/, свеж, свежест, храст/96/, храсталаци/80/, салата, бор/96/, борче/80/, парк/96/, парка/80/, спокойствие, спокойно, успокоение/80/, умора, живот, живо/96/, чисто, чистота/96/, приятно/96/, приятност/80/, отмора/96/, отморява/80/, младо/80/, простор, /млад/96/, младост/80/, хлапе, човек/96/, човече/80/, красота/96/, красиво/80/, свобода, омраза, червено, цвят, цветове/96/, цветя/96/, синьо, жълто, яд, палто.

Информативно тук ще се посочат ред конкретни названия на растения, които са посочени по веднъж през /80/. Трудно е да бъдат причислени само към периферията или центъра, защото са конкретни названия на растения, което е предмет-еталон за зелен:

джунгла, дъб, жита, лиани, елха, борче, краставица, грозде, маруля, кокиче, лук, клонче, домати, цвекло, шума, градина, грах, зелка, хлорофил/80/, фотосинтеза/96/, лозя.

Син

небе, небесно, море, морско, очи, око, знаме, езеро, океан, облак, облаци/80/ синчец, чисто/80/, чист/96/, вода, безбрежно, необятно, мастило, свобода, свободен/80/, свободна/96/, Левски-Спартак, левскар/80/, „Левски“/96/, синина, зелено, червено, бяло, цвят, цвете, кола, отбор, рокля.

Светъл

ден, лъч, Слънце, слънчев, светлина, осветление/80/, осветлява/80/, светло/80/, ярък, блестящ, светъл/96/, небе, звезда, зора, чист, чистота/96/, ясен, ясно/96/, ясност/96/, Ясен/80/, бляскав, блясък, лъчезарен, прозрачен, топъл/80/, топлина/96/, бял, бяло, Светла/80/, просторен, простор/80/, ведър, ведрост/96/, приятен/96/, приятно/80/, искрен, хубав/80/, красив, мечта, море, път, тон, тъмен, мрак/80/, мрачен/96/, цвят, прозорец, коридор, стая, хол, костюм, лампа, свещ, дом/96/, светъл дом/80/, живот, празник, настроение, ум, умен/80/, човек, мъж, блондин, коса, спомен, образ, малък/80/, малко/96/, екран.

Тъмен

нощ, нощем/80/, нощен/96/, облак, облачен/80/, черен, черно/80/, чер/80/, цвят, мрачен, мрак, мрачно/80/, тъма, тъмно/80/, тъмен/96/, тъмнина/80/, тъмница/80/, негър, пещера, тунел, ден, вечер, сянка, тихо/80/, тишина/96/, гроб, космос, самота, страх, страшен, страшно, страховитост/96/, студен/96/, студено/80/, непознат, тъга/80/, тъжен/96/, опасен/80/, опасност/96/, съмнителен/80/, съмнително/96/, съмнение/96/, загадъчен/80/, загадъчност/80/, загадъчно/96/, таен/80/, тайнствен/96/, интерес/96/, интересно/80/, мъж, коса, субект, костюм, вход, плат, стая, прозорец, човек, сив, светъл, светлина/80/, светлини/96/, светло/80/, бяло/80/, бял/96/, блясък.

Червен

вино, кръв, кърваво, огън, огнено, огнен/80/, топло, топлина, топла/96/, горещо, горя/96/, гори/80/, силно(80), сила(96), ярко, яркост, Слънце, залез, светло, светлина, любов, любовно/96/, красиво/80/, красота/96/, радост, опасно/80/, опасност/96/, грешка, нерви, знаме, плат, платно(80), око(80), очи(96), череша, череши(80), ябълка, ягода, домати, домати(80), роза, лале, мак/96/, макове/80/, карамфил, море, синьо, жълто, зелено, черно, черен(80), розово, бяло, бял/80/, цвят, цвете, цветя(80), ЦСКА, бик, тореадор, коридор, сърце, светофар, сигнал, рокля, червило, петолъчка, зора, кола, комунист/80/, комунизъм/96/.

Черен

нощ, тъмен, тъмнина, тъмнота/96/, тъмница/80/, мрак, мрачен, негър, арап, арапин/80/, гарван, студен, студено/80/, облак, ден, възлен/80/, възлища/96/, сажди, студен, поглъщащ, поглъщане/96/, влак, дявол, грозен, грозна/96/, смърт, гроб, гробища/80/, лош/96/, лошо,

мъж, човек, траур, траурен/96/, мръсен, мръсно, строг, дъска, скръб, стил, мъка, сериозен, затвор/80/, затворен/96/, сила/96/, силен, страх/80/, страшен, гологан, бял, белее се/80/, бели/80/, червен, цвят, кон, овен/80/, овче/96/, котарак, котка/80/, хляб, чай, пипер, дъб, море, воал, панталон, мотив, дъска, „Мерцедес“, флаг, костюм, костюм (официален)/96/, араб/80/, арабин/80/, арап/96/.

2.3.2. Ядро

Тук влизат думи, назоваващи типични качества на предметите-еталони, семантизации на предмета-еталон и типичните му качества, както и антоними.

Всички тези класове думи не се повтарят в двата експеримента, а се посочват само в единия от тях. С черен курсив са отбелязани типичните качества на предмета-еталон, а с курсив — семантизацията (културизацията).

Тук влизат антонимите като думи-асоциации в рамките на един цвят (вътрещетова антонимия), напр. за бял: *много-малко, болен-здрав, студено-топъл* и др.; за жълт: *тъга-веселие, веселие-скука, приятно-неприятно, весело-меланхолия, любимо-отвратително, момче-момиче* и др.; при светъл: *лъжа-честен* и др.

Антонимията е и междуцветова бял-черен, светъл-тъмен, както и съответните им думи асоциации *сватба-погребение* и пр. Наред с тази обичайна ахроматична антонимия тук се вижда антонимия между думите-асоциации на хроматичните цветове, напр. *повяхнал (жълт) — незрял (зелен); сладост (жълт) — кисело (зелен); уморен (тъмен) — бодрост (зелен, жълт)*. Наред с обичайната синонимия светъл-бял, тъмен-черен и асоциациите им. Има и междуцветова синонимия за хроматичните цветове — *бодрост (зелен) — бодрост (жълт); омраза (зелен) — мразя (жълт)* и др.

Тези отношения между парадигмите от думи-асоциации ще се посочат поподробно в Обратен речник на думите асоциации.

Бял

прозрачен/96/, широко/96/, искрящ/96/, просторен/96/, прохлада/96/, студено/96/, лъскав/80/, ослепително/80/, болен/80/, здрав/96/, обич/80/, злост/96/, малко/80/, много/80/, студено/96/, топъл/96/, спокойствие/96/, официалност/96/, свършен/96/, простор/96/, духовен/96/, мъдър/96/, независим/96/, открит/96/, ангел/96/, вечността/96/, вечен/96/, здрав/96/, неизвестност/96/, оптимизъм/96/, студ/96/, широко/96/, просторен/96/, точен/96/, неутралост/96/, злост/96/, неангажираност/96/, прохлада/96/, празнота/96/, сепъл/96/, безцветен/80/, страшно/80/, свобода/80/, голям/80/, радостен/80/, смърт/80/, прекрасен/80/, прекрасно/80/, приятен

цвят/80/, открит/96/, конкретен/96/, независим/96/, просторен/96/, пусто/96/, решетка/96/, мрачен/80/, мръсен/80/, мръсно/80/.

Жълт

крещящо/96/, сладост/96/, ярко/96/, яркост/96/, момче/96/, момиче/80/, омраза/80/, злоба/80/, лъжа/80/, болест/80/, отворително/80/, любимо/80/, хубаво жълто/80/, огън/80/, искра/96/, пламък/96/, откачено/80/, отрова/80/, плъзгав/80/, раздяла/80/, тонус/80/, мразя/80/, жасжда/80/, повяхнал/80/, студено/80/, тонус/80/, тъга/80/, весело/96/, веселие/96/, весело/96/, скука/96/, изгрев/96/, приятно/96/, неприятно/96/, живот/96/, жизненост/96/, жизнерадост/96/, жълтеница/96/, коварство/96/, меланхолия/96/, усмивка/96/, настроения/96/, чувство/96/, простор/96/, талант/96/, бодро/96/, бодрост/96/, провал/96/, унес/96/.

Зелен

незряло/80/, ще узрее/80/, кисело/96/, уханне/96/, шир/96/, широта/96/, сянка/96/, кисело/96/, прохлада/96/, меко/80/, твърдо/80/, уравновесено/96/, почивка/96/, почивки/96/, бодрост/96/, неопитност/96/, ядове/80/, гняв/80/, омраза/80/, силно/80/, младост/80/, дете/80/, момче/80/, момиче/80/, хубаво/96/, радост/96/, здраве/96/, здраве/96/, доброта/96/, мекота/96/, надежди/96/, настроение/96/, нежност/96/, успех/96/, късмет/96/.

Светъл

шумен/96/, тих, /80/, голям/96/, малък/80/, бистро/80/, бистър/80/, видело/80/, лъскав/80/, сияе/80/, сияещ/80/, сияние/80/, яркост/80/, сияз/80/, като бял ден/80/, яснота/80/, светя/80/, отличен/80/, прекрасен/80/, човечен/80/, лек/96/, широк/80/, Бог/96/, душа/96/, елементарен/96/, лъжа/96/, честен/96/, искрен/80/, надежда/96/, надеждност/96/, оптимизъм/96/, сепъл/96/, успех/96/, беден/96/, радост/96/, радостен/96/, безгрижен/96/, весел/80/, велик/96/, величав/96/, достоен/96/, доволен/96/, открит/96/, откритост/96/, перспективен/96/, бъдеще/80/, спокоен/96/, приветлив/96/, сигурен/96/, притеснителен/96/, съживяващ/96/, озарен/96/, хубав/80/, хубаво/80/, грозен/80/, жизнен/80/, горд/80/, горящ/80/, изгасна/80/, любов/80/, щастие/80/, силен/80/, светец/80/, отче/80/, здраве/96/.

Син

безкрай/96/, простор/96/, полет/96/, шир /96/, широта/96/, лазур/96/, лазурен/96/, студено/96/, дълбоко/96/, дълбочина/96/, ярко/80/, униформа/96/, ученическа престилка /80/, синева, синка, лазур, хубав/80/, хубаво/80/, интересно/80/, мечта/80/, весело/80/, красиво/80/, красота/80/, нежно/80/, нежност/80/, радост/80/, обичам/80/, сиромаш/80/, традиция/96/, младост/96/, волност/96/, спокойствие/96/, безгрижие/96/, младост/96/, лекота/96/, мекота/96/.

Тъмен

много/80/, малко/80/, скука/80/, красив/80/, грозно/80/, добро/80/, добър/80/, лош/96/, бездушен/80/, спокойствие/96/, безпокойство/96/, затвор/80/, ограничен/96/, злодей/80/, зора/80/, разсъмване/80/, мръкнало/80/, ясен/80/, неясен /96/, смътен/96/, мръсен/80/, нечисто /96/, нечестен/96/, нов/80/, потискащ/80/, привлекателен/80/, приятен/80/, досаден/96/, тягостен /96/, траур/80/, смърт/96/, срам/96/, неизвестност/96/, неприветлив

/96/, необоснован/96/, неочакваност/96/, непредвидим/96/, неприятност/96/, нещастие/96/, неволя/96/, негативност/96/, недобронамереност/96/, сериозен/96/, строг/96/, афера/96/, безнадеждност/96/, безпомощност/96/, мек/96/, опасност/96/, тегло/96/, терзание/96/, труден/96/, убийство/96/, престъпност/96/, уморен/96/, амбициозен/96/, двусмислие/96/, депресия/96/, злокобен/96/, зловещ/96/, лукав/96/.

Червен

блестящо/80/, натрапчиво/96/, предизвикателно/96/, много/80/, малко/96/, дразнещо/80/, дразнител/80/, приятен/80/, приятно/80/, яркост/968, динамика/96/, тревога/96/, увереност/96/, сигурност/96/, слабо/80/, силно/80/, сила/96/, мощ/96/, хубав/80/, хубава/80/, възбуда/80/, истина/80/, лошо/80/, мираж/80/, смущение/80/, храброст/80/, олицетворение/80/, война/80/, умря/80/, смърт/96/, трагедия/96/, весел/80/, весело/80/, злоба/80/, омразен/80/, омразно/80/, прекрасно/80/, гняв/96/, яд/96/, ярост/96/, свежо/80/, трепти/80/, вълнение/96/, страст/96/, страстно/96/, агресия/96/, грубост/96/, болка/96/, емоция/96/, емоционалност/96/, значимо/98/, позитивно/96/, забранено/80/.

Черен

неясен/96/, незабележимост/96/, единен/96/, еднообразен/96/, злокобен/80/, зловещ/96/, наситено/80/, предпочитан/96/, по-добър/80/, любим/96/, невидим/96/, неутрален/96/, неизлъчващ/96/, лъскав/80/, дълбок/96/, вдовица/80/, звяр/80/, здрав/80/, късмет/80/, яд/80/, непознат/80/, тайнствен/96/, изцапан/80/, нечистота/96/, пламък/80/, буря/96/, вечност/96/, душа/96/, елегантен/96/, елегантност/96/, луксозен/96/, етикеция/96/, официален/96/, официално/96/, официалност/96/, изтънченост/96/, неуютност/96/, престиж/96/, зачеркнат/96/, отхвърлен/96/, крах/96/, неудачен/96/, нещастие/96/, неприятно/96/, фатализъм/96/, песимизъм/96/, тайна/96/, загадка/96/, зло/96/, погребение/96/, борба/96/, катерене/96/, мъдър/96/, мъжество/96/, независимост/96/, необятност/96/, сълзи/96/, тарикат/96/, магьосник/96/, двуличие/96/, безпокойствие/96/, свит/96/, възбуждане/96/, фантазии/96/, индивидуалност/96/, неприятност/96/, отделно/96/, тишина/96/, чума/96/, тъга/80/.

2.3.3. Периферия

Бял

/80/ — пухкав, воал, голям, модерен, кон, червен, син, зелен, гълъб, чер, ден, жълт, рокля, кокиче, паметник, хартия, конец, безцветен, боя, белота, делфин, карамфил, картон, кораб, люляк, свят, сребрист, тебешир, тъмен, чорап, бал, бинт, божур, бяла, бяла Рада, бяло, бяло джудже, бяло море, бял цвят, вечер, връх, гугутка, жена, жребец, заек, захар, имам, като стена, кафяв, кец, книга, козел, коноп, кремък, кристал, лебед, лилав, лист хартия, лук, лъскав, Мерцедес, бял, мост, мрачен, мръсен, мръсно, нарцис, негър, не е чер, нежен цвят, нов, обици, оранжев, бриз, орхидея, памет, парцал, платно, покривка, поло, предмет, пролет, пуловер, пустиня, пъстър, рейс, розов, рус, ряпа, сграда, синкаво, синьо-бял, смесен, сън, таван, тен,

тензук, униформа, white, фанела, финес, флаг, ханъма, химикал, хризантема, художник, цветен, цветове, чайка, червеникав, червено, шал, шлифер, янки.

/96/ — празнота, естествен, Бедия дом, бельо, магнолия, птица, цимент, африканер, жълтък, облекло, прах, ски, чадър, широко, кола, път, автомобил, баница, вана, дезинфекциран, естествен, здрав, злост, знаме, кожа, космически, метал, неангажираност, основен, ски, Слънце.

Жълт

/80/ — педераст, Тракия, време, Гогол, Украйна, евреин, жажда, имам, магаре, тъга, пиле, бяло, петно, знаме, кафяво, жълтъд, лице, молив, картон, Лада, листо, луна, пчела, река, светло, внимание, дреха, дюля, зеле, канарче, конче, круша, куче, къща, около устата, портокал, птиче, стена, тяло, уста, цветенце, цветно, човка, арсенал, багра, балонче, бебе, блед, бледен, бледо, боядисана, боядисване, бурканче, вид цвят, гащи, грейпфрут, гривна, грим, гюл, дете, дуда, дърво, елече, ергономия, железен, жълтеникав, жълтея, жълти, здание, играчка, имам, картонче, кафяв, кехлибарено, колело, лайка, лайно, лист, локва, локомотивец, любимо, магаре, музей, небе, невен, номера, палто, патенце, патица, пембе, пембяно, пеперуда, перде, пет, петнисто, пигмент, платно, подводница, поло, праскова, прежде, пшеница, първенец, растение, резедаво, риза, рокля, сако, сапун, сграда, син, сини, скорпион, терорист, тим, трактор, трендафил, тъмно, фанела, фанелка, химикалка, циганско, шарено, ябълка, ясновидство.

/96/ — новак, характер, живот, лято, азиатец, дреха, картина, книжка, краставица, папки, петно, преса, пролет, пустиня, такси, триъгълник, часовник, балон, бельо, бълха, игли /за вратовръзка/, cab /yellow/, липова, маргаритка, природа, сладолед, топка, чадър /плажен/, човек, майка, мярка, масло, маркер, роса, „Трабант“, учебник /любимият ми/, фасада, дреха, лампа, спорт.

Зелен

/80/ — Берое, отказвам, песен, Украйна — Махно, хлапе, валута, зеле, знаме, бяло, стъбло, улица, боя, небе, тъмно, черно, кафяво, сукно, блато, гущер, дете, домати, перде, платно, премини, светло, семе, сено, скакалец, слонче, бенбено, блуза, бонбон, вещество, войник, Враца, връх, грах, гущери, гъсеница, диван, е всичко, езеро, е наоколо, зелена еуглена, зелени, зелени глави, зелка, земя, змия, игрище, имам, кадифе, казарма, карамфил, като пролетта, като цитрус, колор, конче, кукуряк, къде, любим цвят, магаре, май, младост, молив, моливче, на луд, нещо, нюанс, оранжев, орехче, парка, парче, пастелно, пелин, плат, платнище, покривка, поло, простор, розово, само ЛС, сиво, силно, скопен, спанак, фанела, фанелка, фар, фенер, фосфор, хижа, химикалка, червен, червени, черга, чесън, числата, чорап, чудовище, шалче, шарено.

/96/ — долари, извор, мисъл, неутрален, времена, въздух, вятър, банан, продукти, ябълка, вода, водоеми, жълто, книга, коне, наситен, обици, сукно, сянка, брава, Green Peace, дълбочина, желязо, злато, кабел, маслено, металик, настроение, отпускане, планета, покер, прасе, простор, светофар, сигнал, стадион, стелаж, ухание, фотосинтеза, футбол.

Светъл

/80/ — изгрев, крушка, рус, плат, дом, небосвод, свят, хоризонт, предмет, блян, зелен, замък, край, писмо, поглед, розов, чорап, шлифер, Аполон, боя, човек, век, войник, връх, глобус, град, двор, делфин, ден на победата, джам, дим, кола, косъм, ластик, Ливърпул, липа, лист, луна, миг, мокет, Наум, не, негър, око, ореол, облак, отвор, панталон, петно, пламък, площад, птица, светулка, син, синеок, сини, синьо, скандинавец, сянка, тапет, тъмно, фенер, химикал, хляб, червен, черен, черноок, човечец.

/96/ — пълен, чувство/за пропадане/, апартамент, бюро, жълт, изразжение, кестеняв, личност, светлосин, стена, руса, тен, офис, белег, импулс, лес, мебел, мисъл, оттенък, очи, сън, тен, тон, характер.

Син

/80/ — дъщеря, бригадирство, гълъб, думи, много, модна, музика, светло, черно, червен, червено цвете, блуза, палто, лилаво, тъмно, боя, бял, дръха, зелен, камък, кафяво, платно, поле, прежде, сливи, балон, белите, бледосиньо, боядисано, виолетово, връзка, гора, е небето, жена, златно, зора, зюмбюл, имам, синьо нещо, и просто, картина, книга, кокиче, кърмъза, кърпа, лента, магаре, молив, небосвод, оранжево, перде, плат, поло, приroda, равнина, река, сено, сиво, син, сини очи, син камък, син плат, теменужка, тетрадка, фанела, фанелка, черен.

/96/ — дете, побой, СДС, утро, училище, въздух, дъжд, настроение, птица, дънки, лагуна, сако, жълто, блуза, индиго, капка, метличина, химикалка, елече, залез, кристал, кухня, куче, моряк, незабравка, планина, политика, пристрастия/политически/, теменуга, студено, циганско, шал, яхта.

Тъмен

/80/ — личност, прозрачен, угасвам, бягам, малчуган, матов, момче, нещо, характер, хвърката, ярък, бял, коридор, свят, тъгъл, тен, фон, панталон, махагон, мургав, видело, дол, екип, живот, училище, хол, червен, черна, алгебра, арап, балкански, бик, блед, брюнет, вечерно време, викам, Волга, двор, дърво, дъска, есен, жълт, завеса, здрач, кадифе, колата, крак, кът, Лада, лава, лошо време, луна, маймуна, мулат, оранжев, паметник, пушек, рог, салам, светла, светъл мъж, свод, силует, син, сини очи, стъкло, трудно се вижда, тъмен цвят, тъмно пиво, тъпан, фенерче, цветен, цветнокож, чадър, черноок, чорап, чорапогашник, шал, шкаф.

/96/ — дълбок, дълбочина, вода, гора, помисъл, помисли, пространство, намерение, как, край, минало, затворено пространство, неосветено, кладенец, кожен, намерение, поглед, подземен, сивкав, сивота, страна, студен, бор, буря, водовъртеж, гардероб, дрехи, килер, кораб, лампа, лампи, мазе, очила, палатка, сфера, улица, чужд, хол.

Червен

/80/ — чорбари, чорбари свине, чорбари тъпи, бяга, имам, лице, руска, свиня, теле, пламък, и черно, ален, алено, поло, партия, пипер, яке, връзка, грозде, кадифе, кафяво, небе, пола, копче, мастило, мензис, петно, светло, фанелка, яйце, автомобил, БКП, БКП и КПСС, бледо, блуза, боядисано, бузи, букла, бяга, виолетово, вишни, влак, зарево, знаме на труда, е знамето, жар, жълт, жълта, зърно, и бяло, лице, кактус, колело, кон, лак, лампа,

лилаво, на цвят, нос, отражение, палто, пуловер, син, Стендал, сукман, топка, туршия, фагот, фар, цветя, циганин, циганско, циклама, червеникав, червени обувки, „Червено и черно“, „Червено море“, чехъл, чорапче, чорап, чорба, чушка, звезда, черен, оранжево, светлина, билет, лице, Марлборо, мираж, на цвят, нос, панделка, пантофи, поле, поля, предмет, сажди, сако, сандали, одеало, плат, химикал, питие, площад, флаг, аптечно, багра, брат, вода, връзка, връзка-пионер, добиче, екип, елече, Жигули, защо, златно, изгрев, комсомол, корал, кочина, красно, крушка, Левски-Спартак, лепило, лозе, лош цвят във футбола, маймуна, Манго, мелнишко, месо, мляко, молив, моливче, морков, мотор, мохер, мушкато, не и бяло, нещо, пенюар, петно, пионерка, писалка, покрив, покривка, пола, поправка, природа, ружа, тебешир, тъмно, умря, устни, флагче, фланела, фон, хинин, художник, червен, шал, шалче, шапка, яке.

/96/ — БСП, дреха, дъга, БМВ, кока-кола, комунизъм, заплата, където, криза, пурпур, рак, Кармен, направление, политика, образ, палитра, крава, интерференция, залез, внимание, картина, пожар, порив, почва, пристрастия (политически), сироп, лятно, монархия, карамфил, вулкан, динамика, костюм, СССР, червен, яркост, пламък, гъба, мощ, нажежено.

Черен

/80/ — живот, много, век, вода, ставам, строен, съдия, ураниев, комин, Петър, плат, дим, циганин, коминочистач, мургав, кюнец, сив, земя, кафяв, пушек, път, дреха, катран, рог, тиган, фон, чадър, акация, ахат, боя, бяс, век, воал, глиган, грозде, гълъб, дом, домино, дроб, дъб, дънер, Живко, жълт, звезди, и страшен, Куба, ластик, мангал, машинист, медник, мечок, миньор, момък, Москвич, мулат, насекомо, небе, не обичам черен цвят, оникс, очила, парцал, плаж, площад, покрив, пола, почернял, прежде, приказка, прилепи, розов, силен, син, слънце, „Трабант“, тъмносив, флаг, хайвер, химикал, цилиндър, цип, черга, черен Петър, черен пипер, черна, черна съм, чернилка, черно сако, черна, човка, шамия.

/96/ — характер, малък, мисъл, перспектива, сажди, автомобил, боя, бюро, колан, костюм, Кришна, портфейл, пръст, пудел, рокля, тунел, чанта, яма, стол, столове, сатен, абанос, гара, граница, дрехи, коса, лак, лимузина, земя, мебели, облекло/официално/, пръст, смокинг, тайфун, топка, шах, „Ягуар“, телефон, гардероб, джип, кола, кораб, лале, лекарство, обувки, перка, сив, силует, смокиня, сутиен, теракота, труд, часовник, яке.

2.4. КОМЕНТАР НА НОРМАТА

В нормата могат да бъдат отличени ред интересни явления. Такива са многозначността на асоциациите към един цвят, наличието на антоними сред думите-асоциации на един цвят, възможността една и съща дума да бъде асоциация на различни цветове като форма на многозначността. С оглед на нашите цели обаче най-важно засега остава на нормата да се погледне откъм теори-

ята за т. нар. предмети-еталони (прототипи) за категорията за даден цвят. Авторът на тази теория е Елионор Рош [Rosch et al 1976]. Рош обвързва и вербално, и общокултурно, на базата на психологически универсалии, изграждането на лингвистична и когнитивна опитност за цветовете чрез няколко предмета-еталона. Такива са: за **червен** — *огън* и *кръв*, за **жълт** — *слънце*, за **зелен** — *растенията*, за **син** — *море* и *небе*, за **черен** — *въглищата*, *тъмнина*, *нощ*; за **бял** — *снега*, *млякото* и/или *светлина*.

По отношение на българската норма за словесни асоциации за цвят е твърде фрапиращ фактът, че в центъра и ядрото на нормата се разполагат именно предметите-еталони с техните най-характерни качества. Например за червения — *огън* или *кръв*. Отсъствието на топлината ги прави да престанат да бъдат *огън* или *кръв*. В центъра влизат и най-типичните качества на предметите-еталони, каквито са *топлина* и *горещина* за *огън*, *кръв* и *слънце*. Заслужава внимание фактът, че и като статистическа поява тия лексеми са сред най-често срещаните.

Твърде важен за вербализацията на цветовия език е фактът, че в хода на асоциирането се извършва семантизация на лексемите за цвят. Понятието семантизация се разбира в смисъла, употребен от А. Трофимов: Когато разсъждава за смислите, влягани от чувашите при бродирането на слънце върху ризите, Трофимов смята, че значението на цвета в митичното понятие не е дефинирано от метафоричния обект, а от семантизацията на този обект [Трофимов, 1974, 103-104]. Така както слънцето като шевица престава да бъде иконичен знак на реалния денотат, така и лексемите за цвят престават да бъдат възприемани като езикови знаци само за признака на предметите 'цвят'. Характерно е, че тази семантизация върви както на равнище езиково съзнание, така и на равнище езиково подсъзнание, което се вижда от резултатите от тестването и установяването на нормата. От това следва, че всеки един от нас, без специално да е учил и да се е подготвял за цветовия език, го владее и ползва в един кооперативен смисъл в прагматичното разбиране на термина принцип на кооперацията.

В центъра на нормата се наблюдават ред природни обекти, които могат да бъдат наречени конкуренти за предмети-еталони. За червен например такива са *ягода*, *домат*, *лале*, *роза*. Тези природни обекти не са червени през целия период на своето съществуване и затова не могат да издържат конкуренцията на същини като *огън* и *кръв*. Често те са термини за нюанси на червен.

В центъра на нормата се наблюдават названия на същини, които са свързани когнитивно с основните предмети-еталони. Нап-

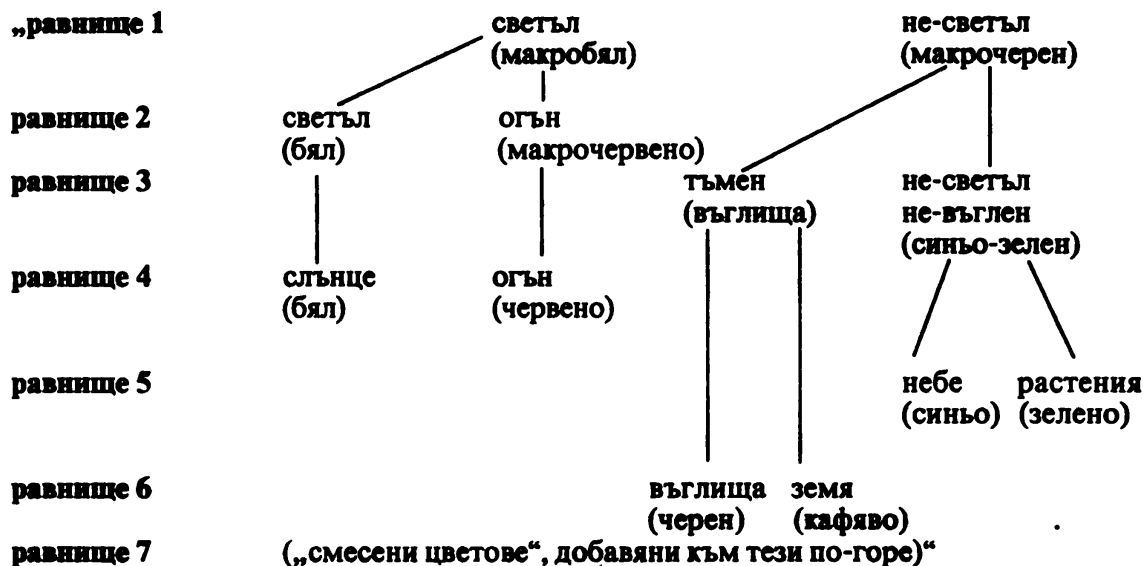
пример, *зора* — с огъня и макросветлия характер на червено; *бик*, *тореадор*, *сърце* — с кръвта като предмет-еталон.

В центъра на нормата се наблюдават и артефакти, обвързвани с почти всички цветове — *рокля*, *колан*, *плат*, *боя* и пр.

Твърде важен факт за централните и другите думи-асоциации е, че в рамките на общата семантизация, базирана на посочване на предметите-еталони, се наблюдава второ, по-високо равнище на семантизация. То се характеризира с асоцииране, по същество приписване на лексемата за цвят, на значения от областта на човешките чувства, емоции, преживявания и отношения, т. е. на предмета-еталон и неговите най-типични качества се придават метафорични, преносни значения. Предмети-еталони за зелен например са всички растения. Преносните нормативни значения тук са *спокойствие*, *спокойно*, *успокоение*, *отмора*, *почивка*, *незрял*, *ще узрее*, *незрял*, *свеж*, *свежест*, *живот*, *жизненост* и пр. Преносните нормативни значения на червен (огън, кръв) са *страст*, *любов*, *омраза*, *смушение*, *яд*, *гняв* и пр., т. е. всички силни емоции (и позитивни, и негативни). Преносните нормативни значения на бял (светлина, сняг, мляко, сол) са *чистота*, *непорочност*, *девственост*, *честен*, *ангел* и пр. Характерно е, че основната посока на семантизация на бял са позитивни емоции, усещания, изживявания на човека. Тъкмо обратното е за черен цвят, където най-често (и статистически) се посочват семантизации за негативните същности и емоциите около тях: *погребение*, *гроб*, *скръб*, *тъга*, *мъка*, *убийство*, *дявол*, *фатализъм* и пр.

Нормата за словесни асоциации на термини за цвят представя цветовия език във вербализацията му извън контекст.

Лингвистичното осмисляне на семантизацията на термините за цвят във връзка с предметите-еталони и техните най-типични качества се постига успешно, ако се посочи казаното от А. Вержбицка [Вержбицка, 1990]. Авторката обединява класическата схема за термините за цвят на Берлин и Кей [Берлин и Кей, 1969], предметите-еталони — Е. Рош [Цит. съч.], значението на термините за цвят и размитите множества — Кей и Макданиел [Кей и Макданиел, 1978], социалната и психологическо-културната същност на термините за цвят като значение — Конклин [Конклин, 1967], както и макросветли (бял, червен и жълт) и макротъмни (черен, зелен и син) цветове — Витковски и Браун [Витковски и Браун, 1977]. Крайният резултат е едно осъвременено и модернизирано представяне на класическата схема на Берлин и Кей, обвързана с предметите-еталони и понятията макросветли и макротъмни цветове;

[Вержибичка, 1990, с. 144]

У нас термините за цвят са изследвани от Е. Тодорова [Тодорова, 1993] и Д. Генова [Генова, 1994]. Първата авторка застъпва статистическия подход, където има елементи на семантични класификации, а втората основно застъпва компонентния анализ. И двете авторки се занимават със значението на термините за цвят, когато те озчават само признака цвят, т. е. с основното лексикално значение на термините за цвят. Тодорова маркира метафорични и метонимични употреби на термините за цвят, което я доближава до подхода, застъпен тук.

Подходът, застъпен тук, експлицира факти от езиковедската практика дори в случаите, когато се коментира основното лексикално значение на термините за цвят, и то не къде да е, а в Речника на българския език. В този основен, традиционен езиковедски труд значението на термините за цвят се посочва именно във връзка с предметите-еталони: „бял — 1. Който има цвят на сняг, мляко и др. Противоп. черен; 2. Който има цвят, близък до цвета на сняг, мляко, който е светъл на цвят (...) 3. Обикновено нощ или виделина, през който се вижда ясно, през който има светлина или излъчва светлина. (...)“ [РБЕ, т.1, 1977, 905-906].; „жълт — 1. Който има цвят на зряла дюля, лимон, восък (...)“ [РБЕ, т.5, 1987, с. 104]; „зелен — 1. Зеленчук, зарзават. 2. Зеленина. (...)“ [РБЕ, т.5, 1987, с. 881].

Вижда се, че при жълтото се посочват т. нар. конкуренти за предмети-еталони за категорията за жълто, които се явяват в нормата за словесни асоциации. Конкурент за предмет-еталон са онези природни предмети, които не са жълти през цялото време на съществуването си; те трябва да са „зрели“.

Коментарът на нормата, направен тук, е по-скоро в територията на класическата семиотика. Резултатите от нормата могат да се използват за тестване на анкетираните лица, за изследвания от когнитивен тип и др.

2.5. ИЗВОДИ

Посоченото по-горе дава основание за формулиране на „дефиниции“:

Нормата за български словесни асоциации на термините за цвят има структура, състояща се от център, ядро и периферия. Думите-асоциации от центъра са останали стабилни в периода от петнадесетина години и те основно са свързани с назоваване на предметите-еталони за категорията за даден цвят, както и на най-типичните им качества.

В нормата се наблюдава *семантизация* на предметите-еталони и най-типичните им качества, асоциирани с набор от човешки чувства, състояния, отношения, културни феномени.

Думите-асоциации на бял и светъл, както и на черен и тъмен влизат в отношения на синонимия помежду си, а думите-асоциации на бял и черен, както на светъл и тъмен — на антонимия.

Многозначността се проявява по различни начини в нормата:

- Един и същи цвят може да бъде асоцииран с противоположни същини и явления — за *жълт* — *приятен* — *неприятен*, за *зелен* — *умора* — *почивка*, *отмора* и пр., т. е. има *вътрешцветова антонимия*.

- Два различни цвята (термини за цвят) нормативно могат да се асоциират с едно и също значение — *неприятности* — за *жълт* и за *черен*, *смърт* — за *черен* и за *червен* и пр. т. е. **междувцветова синонимия* или *еднофокусност* на два цвята или **еднофокусна синонимия* между два и повече цвята.

- Два различни цвята (термини за цвят) нормативно могат да се асоциират с противоположни същини и явления — *живот* — за *зелен*; *смърт* — за *черен*; *сладост* (жълт) — *кисело* (зелен), *повяхнал* (жълт) — *незрял* (зелен), *свежест* (зелен), *уморен* (тъмен) — *бодрост* (зелен, жълт). Т. е. антонимия между *хроматични цветове* — *междувцветова антонимия*.

Сред думите-асоциации на един термин за цвят се наблюдава основна тенденция на семантизация, която не изключва наличие на допълнителна нормативна тенденция: Основната тенден-

ция на **черен** и **тъмен** е да се асоциират с негативни емоции, чувства, изживявания, културни явления — *погребение, смърт, мъка, сълзи, фатализъм, лош, затвор, затворен, мръсен, нечист, грозен* и пр. Обратно — за **бял** и **светъл** основната тенденция на семантизацията е за позитивни емоции, чувства, изживявания, явления — *оптимизъм, Бог, ангел, сватба, радостен, прекрасно, добър, здрав, просторен, открит, чисто, красиво* и пр. Основната тенденция на семантизацията на **зелен** е за позитивни състояния и явления — *спокойствие, свеж, свежест, живо, живот, приятно, чисто, отмора, красота, нежност, успех*. Наред с това нормативни значения са *гняв, омраза, отказвам*. При червен има две основни тенденции, еднакво застъпени — едната е то да се семантизира с позитивни — а другата — с негативни емоции, настроения, явления: *любов, омраза, нерви, приятно, дразнещо, много, малко, силно, слабо* и пр. Думите-асоциации нормативно показват възможностите термините за цвят да се асоциират с парадигма от значения, които не са значението за признака 'цвет'.

Нормата за словесни асоциации сочи езиковото съзнание и подсъзнание на българина, където показателни са структурата на нормата и отношенията на многозначност, синонимия, антонимия.

Нормата за словесни асоциации на термини за цвят представя със своята структура и вербализирането на цветовия език извън контекст.

Някои от централните думи-асоциации съвпадат със значенията от невербализираните форми на цветовия език [Almalech, 1996], [Алмалех, 1997] и техните фолклорни семантизации. Така чрез настоящия експеримент се доказват, представят и описват универсалиите в цветовия език (вербализиран и невербализиран). Такива са *огън, кръв, топлина* за червен; *Слънце, топлина* — за жълт; *надежда, жизненост, живот* — за зелен; *смърт, погребение, траур, мъка, сълзи* и др. — за черен; *непорочност, чистота* и пр. — за бял.

Наличието на цветови език с универсални, балкански и български значения в него се обяснява с това, че възприятието за цвят се намира в стари филогенетични зони на мозъка. Изглеждат подходящи за този случай когнитивните модели и когнитивната семантика, посочени от Дж. Лекъф [Лейкъф, 1978].

3.0. ОБРАТЕН РЕЧНИК НА АСОЦИАЦИИТЕ НА ТЕРМИНИ ЗА ЦВЯТ ОТ 1996 г.

В речника се дава информация за случаите, когато два, три и повече цвята имат в данните от 1996 г. една и съща дума-асоциация. Това явление бе наречено еднофокусна асоциативна семантизация на цветовете. ***Еднофокусното дву-, трицветие (многоцветие) представя отношение на синонимия в рамките на вербализирания цвят език.**

Отношението на антонимия се посочва тук в два аспекта:

А. Антонимни отношения между думите-асоциации става основа на антонимия между цветовете. Два антонима, посочени като асоциации, могат да бъдат думи-асоциации на един, два и повече цвята. Например *студен* е дума-асоциация на тъмен, а *топъл* — на бял. Антонимията е и между думите-асоциации, и между цветовете.

Този вид антонимия позволява да се търсят антонимни отношения не само между бял (светъл) черен (тъмен), която е обичайна, а и между т. нар. хроматични цветовете. Данните от нормата показват, че това е възможно във вербализирания цвят език извън контекст. Например *успех* — зелен и светъл, а *провал* — жълт. Този тип антонимия отваря големия въпрос за лексикалните значения на отделните цветовете, където на лексикално (не на текстово) равнище се реализират нормативни антонимни отношения между зелен и светъл, от едната страна, и жълт, от другата страна.

Антонимното отношение е между два цвята, от едната страна, и един цвят, от другата страна. Подобна антонимия е изключително и неочаквано явление в цвят език, който при вербализацията си извън контекст — в нормата — очертава този тип антонимно отношение.

Този антонимия може да бъде наречена **междувъздушна антонимия**.

Б. Антонимно отношение между различни думи-асоциации на един и същи (термин за) цвят: например *студен* и *топъл* са думи-асоциации на бял; *обич* и *злост*, *болен* и *здрав* също са думи-асоциации на (термин за) бял. Тази антонимия може да бъде наречена ***вътрешна антонимия**.

Вътрешната антонимия е ясно проявление на многозначността на един цвят. В крайна сметка антонимията и синонимията са крайностите в рамките на по-общото явление, разкривано

ясно от този речник — многозначността на цвета в цветовия език.

В. *Многозначността на цвета бе едно явление, което някак си се подразбира от само себе си. Това ясно и подразбиращо се явление обаче поради общоприетостта си и липсата на добри изследвания в тази посока добиваше размитост и неяснота. Кои точно са различните значения на един цвят? — оставаше въпрос без убедителен отговор. Нормата на българските словесни асоциации на термини за цвят поставя край на тази общоприета неяснота.

Г. *Синонимията в обратния речник се изразява в наличието на множество случаи, където една и съща дума-асоциация е посочена за два и повече цвята. *Неприятно* напр. е дума-асоциация и на черен, и на жълт; *приятно* — и на зелен, и на жълт и пр. Тази синонимия може да бъде наречена еднофокусност на цветовете. Тя променя обичайната представа за синонимия между цветовете, където обичайното е да вижда синонимното отношение между бял и светъл или между черен и тъмен.

Д. *Многозначността е по-широко явление от видовете синонимия или антонимия в рамките на цветовия език. Тя включва освен тях и просто различните значения на термините за цвят, разбирани асоциативно (на лексикално равнище в цветовия език) не като признака 'цвет', а като други значения. За *червен* например — *заплата*, *войник* и пр.

Е. *Синонимията и *Антонимията в нормативните асоциативни гнезда очертават ясно непознати като размер и територия явления в цветовия език. Тъкмо поради богатите възможности на естествения език да отличи понятието става възможно да се отличат ясно тия отношения, което във фолклорния цветови език (невербализиран, но мистично мотивиран) не е тъй леко и отчетливо.

- Арабската цифра след указания термин за цвят информира за това, дали думата-асоциация е посочена от анкетираните лица като първа, втора или трета дума-асоциация. Например лексемата *неприятност* е посочена сред третата дума-асоциация на *черен* и третата дума-асоциация на *тъмен*.

- Гнездата са групирани по синонимно и антонимно отношение между думите-асоциации, а не между цветовете. Затова речникът е обратен. Вертикално са разположени синонимни думи-асоциации, а плътно под тях и хоризонтално — антонимите им сред думите асоциации.

- Предметите-еталони, техните най-типични качества, четирите елемента и четирите сезона са групирани по цвят и по рубрика, за да насочват побързо към сравняването на данните от тай-

ното религиозно-мистично познание за цветовете с данните от вербализираните прояви на цветовия език. Търсят се универсалиите, оставащи валидни векове.

• Изготвеният обратния речник е получен от тестване, където анкетираните лица са непознати хора, анкетиран на трудова борса, без специално обучение и интереси към цветовете, с различни професии, образование, пол. Т. е. асоциативният експеримент е маркер за подсъзнателното познание на всеки един носител на български език.

неприятност — черен 3, тъмен 3;

неприятно — черен 1, жълт 1.

приятен — светъл 3; **приятно** — зелен, 2, 3, жълт 3;

бодро — жълт 3;

бодрост — жълт 3, зелен 1;

ведрост — светъл 2;

ведър — светъл 1, 3;

веселие — жълт 1;

весело — жълт 2;

доволен светъл 2

приветлив — светъл 3;

радост — светъл 2, 3, червен 3, зелен 2, жълт 3; **радостен** светъл 1;

свеж — бял 2, зелен 1;

свежест — зелен 2;

свежо — зелен 2;

успех — зелен 3, светъл 2;

увереност — червен 2.

безпомощност — тъмен 3; **провал** — жълт 3; **неудачен** — черен 3; **досаден** — тъмен 3; **зловещ** — черен 2, тъмен 3; **злокое** — тъмен 1; **злост** — бял 3; **меланхолия** — жълт 2; **мъка** — черен 1, 3, тъмен 2; **неволя** — тъмен 3; **неприветлив** — тъмен 1; **нещастие** — тъмен 2, черен 3; **самота** — тъмен 3; **сериозен** — тъмен 2, 3, черен 3; **скука** — жълт 1; **скръб** — черен 3; **страх** — тъмен 2, 3; **страховитост** — тъмен 2; **страшен** — тъмен 1; **страшно** — тъмен 2; **строг** — черен 1, 2, тъмен 1; **съзи** — черен 2; **тъга** — тъмен 1; **тъжен** — тъмен 1, 3; **терзание** — тъмен 1; **тягостен** — тъмен 2, **яд** — зелен 2, червен 2; **гняв** — червен 2; **болка** — червен 3.

успех — зелен 3, светъл 2;

сила — червен 1, черен;

обещаващ — светъл 2.

безпомощност — тъмен 3; **неволя** — тъмен 3; **нещастие** — тъмен 3, черен 3; **неудачен** — черен 3; **провал** — жълт 3.

настроение — светъл 2, 3, зелен 2, син;
приветлив — светъл 3;
скука — жълт 1; досаден — тъмен 3; неприветлив — тъмен 1; меланхолия — жълт 2, скръб — черен 3.

ангел — бял 3;
Бог — светъл 1
душа — светъл 3;
невинен — бял 1, 3;
невинност — бял 3;
непорочен — бял 3;
непорочност — бял 3;
честен — светъл 3;
чист — бял 1, 2, 3, светъл 1, 2, 3, син 1;
чистота — син 2, зелен 2;
чисто — син 3.

афера — тъмен 2; дявол — черен 3; злодей — тъмен 2; лукав — тъмен 3; мошеник — тъмен 1; нечестен — тъмен 2; нечисто — тъмен 2; съмнение — тъмен 2; съмнително — тъмен 2; тарикат — черен 2;

надежди — зелен 3;
перспективи — светъл 2.
безнадежност — тъмен 3; безпомощност — тъмен 3.

открит — бял, 1, светъл 2;
откритост — светъл 2.
двуличие — черен 3; свит черен 3.

безпомощност — тъмен 3;
моц — червен 3; сигурен — светъл 3; сила — черен 1; силен — черен 3;
силно — червен 2.

успех — светъл 2, зелен 3;
късмет — зелен 2;
мечти — светъл 3;
обещаващ — светъл 2;
оптимизъм — светъл 1, 3, бял 3;
перспектива — черен 3;
перспективи — светъл 2;
позитивно — червен 3;
съживяващ — светъл 3.
депресия — тъмен 2; меланхолия — жълт 3; песимизъм — черен 1;
трагедия — червен 3; фатализъм — черен 1; провал — жълт 3.

затвор — черен 1;
затворен — черен 2;
неволя — тъмен 3;
ограничен — 2;

свит — черен 2.

безгрижие — син 3; *безкрай* — син 1, 2; *безкрайност* — син 1, 2; *безбрежно* — син 3; *волен* — светъл 3; *волност* — син 1; *независим* — бял 1; *независимост* — черен 2; *необятно* — син 3; *обширен* — светъл 2; *открит* — бял 2, светъл 2; *простор* — син 1, 2, жълт 2, бял 3, зелен 3; *просторен* — светъл 1, бял 3; *свобода* — син 1, 2, зелен 1, бял 3; *свободен* — син 3; *свободна* — син 3.

грубост — червен 3.

нежен — бял 1, 3; *нежност* — зелен 3.

сладост — жълт 1.

кисело — зелен 3.

шумен — светъл 2.

тишина — тъмен 2, черен 3.

любов — червен 3;

любовно — червен 3.

гняв — червен 2; *зло* — черен 3; *зловещ* — тъмен 3; *злокобен* — тъмен 3; *злост* — бял 3; *отрова* — зелен 3; *яд* — зелен 2, червен 2.

загадка — черен 3;

непознат — тъмен 1;

отделно — черен 3;

чужд — тъмен 3.

открит — бял 1, светъл; *откритост* — светъл 2.

невидим — черен 2;

незабележим — черен 2;

семпъл — бял 1, светъл 1;

натрапчив — червен 2; *натрапчиво* — червен 1; *предизвикателно* — червен 1.

доброта — бял 1, 3, зелен 3;

добър — бял 2;

хубаво — светъл 1;

мек — тъмен 2;

зло — черен 3; *злост* — бял 3; *коварство* — жълт 2; *лош* — черен 1, тъмен 1; *лошо* — черен 1.

живо — зелен 2;

живот — зелен 2, 3, светъл 1, 2, жълт 3;

жизненост — зелен 2, жълт 2;

жизнерадост — жълт 3;

здрав — бял 3;

здраве — светъл 3, зелен 3;

съживяващ — светъл 3.

отрова — зелен 3; **престъпност** — тъмен 3; **смърт** — черен 1, 2, тъмен 2, червен 3; **убийство** — тъмен 2.

блестящ — светъл 3;
бляскав — светъл 3;
блясък — светъл 1, 3, тъмен 3;
искрящ — бял 3, светъл 2;
лъчезарен — светъл 2;
прозрачен — светъл 2, 3;
светла — бял 3;
светлина — светъл 1, 2, бял 1;
светло — бял 1, 2, 3, жълто 1;
сигурен — светъл 3;
ярко — червено 3, жълто 1, 2, 3;
ярък — светъл 1;
ясен — бял 1, светъл 1, 3;
ясно — светъл 3;
ясност — светъл 3.

безпокойство — тъмен 2; **загадка** — черен 3; **мрак** — черен 1, 2, 3, тъмен 1, 2; **мрачен** — тъмен 1, 2, черен 1, 3; **мрачно** — тъмен 3; **мрачност** — тъмен 2; **мъгляв** — тъмен 3; **несигурен** — тъмен 2; **неясен** — тъмен 2; **смътен** — тъмен 1; **тъмен** — светъл 1, тъмен 3; **тъмнина** — черен 1; **тъмнота** — черен 1;

(Лексемите **ярък**, **ясен**, **светла**, **прозрачен**, **лъчезарен**, **бляскав**, **блестящ** се употребяват и преносно — за човек например.)

сигурен — светъл 3.
несигурен — тъмен 2.

горещо — жълт 1.
прохлада — бял 1.

ден — тъмен 1, 2, 3, светъл 1, 3, черен 1, 2;
дневен — светъл 2.
нощ — тъмен 1, 2, 3, черен 3; **вечер** — тъмен 3.

агресия — червен 1, 2, 3;
безпокойство — черен 3, тъмен;
болка — червен 3;
въннение — червен 1;
гняв — червен 2;
емоция — червен 3;
емоционалност — червен 3;
криза — червен 1;
натрапчиво — червен 1;
несигурен — тъмен 2;
нерви — червен 3;
опасен — тъмен 2;

опасност — тъмен 2, червен 3;
предизвикателно — червен 1;
страст — червен 1, 2;
страстно — червен 3;
яроост — червен 3;
яд — червен 2;
гняв — червен 2.

безгрижие — син 3; *сигурност* — червен 3; *спокоен* — светъл 2; *спокойна* — зелен 3; *спокойно* — зелен 1, 2, 3, бял 1, син 2, тъмен 2; *спокойствие* — зелен 1, 2, 3, тъмен 2.

красив — бял 1, 3, светъл 1, 3, жълт 1;
красиво — червен 3;
красота — червен 2, зелен 2, 3, светъл 3.
грозен — черен 2; *грозна* черен 2.

душа — светъл 1, 3, тъмен 1;
духовен — бял 2;
вечен — бял 2;
вечността — бял 3.

3.1. НОРМАТИВНИ АСОЦИАТИВНИ ГНЕЗДА

ЖЪЛТ

Слънце — жълт 1, 2, 3, червен 1, 3, светъл 1, 2, 3, бял 1;
слънчев — светъл 2, 3;
слънчево — жълт 1, 2;
слънчоглед — жълт 2, 3;
слънчогледи — жълт 3;
нажежено — червен 3;
нажежено — червен 3;
топла — червено 1;
топлина — жълт 1, 2, 3, червен 2, 3, светъл 3;
топло — жълт 1, 2, червен 1, бял 3;
топъл — бял 1;
студ — бял 2; *студен* — тъмен 2, 3; *студено* — черен 1, 3, бял 1, зелен 2, син 3; *прохлада* — зелен 3.

злато — жълт 1, 2, 3, зелен 3;
лимон — жълт 1, 2, 3;
ййце — жълт 1, 2, 3;
ярко — жълт 1, 2, 3, червен 3;
яркост — жълт 1, 2, 3, червен 2;
топлина — жълт 1, 2, 3, червен 2, 3, светъл 3;
горещо — жълт 1;
жълтък — жълт 1, бял 2;

пясък — жълт 2, 3;
жълтурче — жълт 2, 3;
банан — жълт 2, 3, зелен 1;
минзухар — жълт 3;
нарцис — жълт 1, 2;
луд — жълт 1, 2;
лудост — жълт 3;
лято — жълт 2, 3, бял 3;
пролет — жълт 1, 2, бял 3;
есен — жълт 1, 3, светъл 3;
пате — жълт 3;
патешко — жълт 3;
искра — жълт 1;
нива — жълт 1;
пиле — жълт 1;
пиленца — жълт 1;
лале — жълт 2;
карамфил — жълт 2;
маргаритка — жълт 3;
пустиня — жълт 2;
пъпеш — жълт 2;
такси — жълт 2;
yellow cab — жълт 2;
жълтеница — жълт 2;

изгрев — жълт 1;
зора — червен 1, светъл 2;
залез — червен 2, 3.

БЯЛ И СВЕТЪЛ

сняг — бял 1, 2, 3;
снежен — бял 2;
мляко — бял 2;
чаршаф — 1, 2, 3;
ски — бял 2, 3;
булка — бял 2, 3;
светла — бял 3;
светлина — бял 1, 2, жълт 2, 3, светъл 2, 3;
светло — бял 1, 2, 3;
светъл — бял 1, 2, 3, светъл 1, тъмен 1;
лъч — светъл 1, 2, 3;
лъчезарен — светъл 2;
звезда — светъл 3, тъмен 1;
ден — тъмен 1, 2, 3, светъл 1, 3, черен 1, 2;
дневен — светъл 2;
блестящ — светъл 3;

бляскав — светъл 3;
блясък — светъл 1, 3, тъмен 3;
искрящ — бял 3, светъл 2;
прозрачен — светъл 2, 3;
ярък — светъл 1;
ясен — светъл 2, 3, бял 1;
ясно — светъл 3;
ясност — светъл 3.

ЧЕРЕН И ТЪМЕН

нощ — тъмен 1, 2, 3, черен 3;
вечер — тъмен 3;
тъмен — черен 1, 2, 3;
тъмнина — черен 1;
тъмнота — черен 1;
студен — тъмен — 1, 2, 3, черен 1;
студено — бял 1, зелено 2, черен 3;
тунел — черен 1, 2, 3;
пръст — черен 3;
земя — черен 2;
въглища — черен 2;
сажди — черен 3;
абанос — черен 2;
гарван — черен 3;
космос — черен 1, 2;
дъб — черен 3;
котарак — черен 3;
лале — черен 3;
яма — черен 1;
сянка — тъмен 2;
кладенец — тъмен 2;
подземен — тъмен 2;
килер — тъмен 3;
вход — тъмен 3;
мазе — тъмен 3;
улица — тъмен 3;
хол — тъмен 3;
неосветено — тъмен 2.

ЗЕЛЕН

трева — зелен 1, 2, 3;
тревисто — зелен 1;
природа — зелен 1, 2, 3;
растителност — зелен 1, 2, 3;
планина — зелен 1, 2, 3;
гора — зелен 1, 2, 3, тъмен 2, 3;

дърво — зелен 1, 2;
дървчета — зелен 1;
поле — зелен 1, 2, жълт 2;
храст — зелен 1, 3;
ливада — зелен 1, 2;
растения — зелен 2, 3;
листа — зелен 3;
листо — зелен 2;
лист (от дърво) — зелен 1, 2;
морава — зелен 1;
поляна — зелен 2;
салата — зелен 2;
фотосинтеза — зелен 1;
палми — зелен 3;
зеленина — зелен 3;
зеленчук — зелен 3;
банан — зелен 1, жълт 2, 3;
лозя — зелен 3;
парк — зелен 3;
бор — зелен 3, тъмен 3;
ябълка — зелен 1, червен 1, 2, 3.

ЧЕРВЕН

огън — червен 2, 3;
огнено — червен 2;
пламък — червен 3;
кръв — червен 1, 2, 3;
кърваво — червен 2;
сърце — червен 2;
топла — червен 1;
топлина — червен 2, 3, жълт 1, 2, 3, светъл 3;
нажежено — червен 2;
натрапчиво — червен 1;
вино — червен 1, 2, 3;
роза — червен 1, 2, 3;
ябълка — червен 1, 2, 3, зелен 1;
рози — червен 2;
ягода — червен 2;
рак — червен 1;
пурпур — червен;
домат — червен 1;
карамфил — червен 3;
череша — червен 3;
божур — червен 2;
лале — червен 3.

СИН

небе — син 1, 2, 3, светъл 1;
море — син 1, 2, 3, жълт 2, 3, зелен 1, светъл 2, черен 3;
безкрай — син 1, 2;
безкрайност — син 1, 2;
простор — син 1, 2, бял 3, зелен 3, жълт 2;
необятно — син 3;
безбрежно — син 3;
вода — син 1, 3, зелен 2.

ЧЕТИРИТЕ ЕЛЕМЕНТА

небе — син 1, 2, 3, светъл 1, тъмен 3;
въздух — син 2, 3, зелен 3;
море — син 1, 2, 3, жълт 2, 3, светъл 2, 3, зелен 1, червен 2; черен 3;
океан — син 3;
вода — син 1, 3, зелен 2;
водоеми — зелен 2;
земя — черен 2;
пръст — черен 3;
подземен — тъмен 2;
огън — червен 1, 2;
огнено — червен 2;
пламък — червен 3;
Слънце — жълт 1, 2, 3, светъл 1, 2, 3, бял 3, червен 3.

ЧЕТИРИТЕ СЕЗОНА

зима — бял 1;
пролет — жълт 1, 2, зелен 2;
лято — жълт 2, 3, бял 3;
лятно — червен 3;
есен — жълт 1, 3, светъл 3.

ОСНОВНИТЕ ПРИРОДНИ КАЧЕСТВА

топла — червен 1;
топлина — жълт 1, 2, 3, червен 2, 3, светъл 3;
топло — жълт 1, 2, червен 1, бял 3;
топъл — бял 1;
горещо — жълт 1.
нажежено — червен 2;
студ бял 2; студен — тъмен 2, 3; студено — черен 1, 3, бял 1, зелен 2,
син 3; прохлада — бял 1.

тъмен — черен 1, 2, 3;
тъмнина — черен 1;
тъмнота — черен 1.
светла — бял 3; светлина — светъл 1, 2, бял 1; светло — бял 1, 2, 3,
жълт 1;

блестящ — светъл 3;
бляскав — светъл 3;
блясък — светъл 1, 3, тъмен 3;
искрящ — светъл 2, бял 3;
прозрачен — светъл 2, 3;
светла — бял 3;
светлина — светъл 1, 2, бял 1;
светло — бял 1, 2, 3, жълто 1;
ярко — жълт 1, 2, 3, червен 3;
яркост — жълт 1, 2, 3, червен 2;
ярък — светъл 1;
ясен — светъл 1, 3, бял 1;
ясно — светъл 3;
ясност — светъл 3;
мрак — черен 1, 2, 3, тъмен 1, 2; мрачен — тъмен 1, 2, черен 1, 3; мрачно — тъмен 3; мрачност — тъмен 2; тъмен — светъл 1, тъмен 3; тъмнина — черен 1; тъмнота — черен 1; мъглав — тъмен 2; неясен — тъмен 2; смътен — тъмен 1.

От посоченото за словесните асоциации на термини за цвят може да се направи един основен извод: Всички онези значения, придавани по асоциативен път на термините за цвят и различни от основното лексикално значение на термините като признака 'цвят', могат да бъдат наречени ***речников състав** на един цвят.

Речниковият състав може да бъде разделен на макроречников състав и микроречников състав. ***Макроречников състав** са асоциациите за предметите-еталони и техните най-типични признаци. ***Микроречниковият състав** отразява второ равнище на семантизация на предметите-еталони и типичните им качества, което попълва цялостния речников състав. В микроречниковия състав на един цвят се наблюдава прехвърляне на качества и признаци на предметите-еталони и качества им върху хора и други явления, т. е. културизация на речниковите значения на един цвят в цветовия език.

Може да се говори за речников състав на един цвят на лексикално равнище. Значенията за не-цвят, придавани на термините за цвят от контекста на романите, са текстово зависими и оформени значения. Част от контекстно зависимите значения би тряб-

вало да съвпадат, да потвърждават, да са същите като микро- и макроречниковите значения на цветовете.

Отношението между макро- и микроречниковия състав по линия на признака универсалност (центъра на нормата) за носителите на български език е отношение, съответстващо на отношението между две пресичащи се множества — всички предмети-еталони и техните най-типични качества са част от центъра на нормата. Универсалните значения са само част от културизираните значения, но също са членове на центъра на нормата, напр. *любов* — като лексикално значение на *червен*, *спокойствие* — на *зелен*, *свобода* — на *син*, *чистота* — на *бял* и пр.

ЧАСТ ВТОРА

4.0. ВЕРБАЛИЗАЦИЯ НА ЦВЕТОВИЯ ЕЗИК В КОНТЕКСТ

Голямата задача, на която е подчинено проследяването на термините за цвят в текст, е да се провери дали в текст термините за цвят функционират със същите или близки, или с различни значения за не-цвят, каквито им се привадават извън контекст — в нормата. С други думи, функционират ли нормативните значения на термините за цвят в текст?

Проследяването на вербализацията на цветовия език в контекст ще се проведе в романите на Емилиян Станев и „Железният светилник“ на Димитър Талев.

Тези двама автори са вече класици в българската литература. Цветови език може да се наблюдава в смисъла, представен тук и Виктор Пасков. При писатели като Павел Вежинов и Димитър Димов обаче вербализиран цветови език не се наблюдава.

Изводите за наличието на вербализиран в контекст цветови език се базират на изследването на творбите на Станев, Талев и Пасков. Липсата на вербализиран език при другите двама писатели, също класици вече, по-скоро говори за разлика в индивидуалността. Талев и Станев са представители на виталната сила на българския тип, а Вежинов и Димов са градския тип менталност. В това отношение е любопитен Виктор Пасков, който бидейки градски тип менталност, оцветява ярко своя текст с цветови характеристики и семантизации на термините за цвят подобно на Станев и Талев.

Първото условие, за да се добие обща представа за наличието на термини за цвят в романите, е да се ексцерпират цветовите характеристики на героите. Цветовата характеристика на един герой се състои от *пряка и непряка цветова характеристика. Пряката цветова характеристика се състои от термините за цвят (прилагателни, глаголи, съществителни), които са употребени от автора за описание на духовния, вътрешен мир и от описания на външния вид (коса, кожа, очи, дрехи). Непряката цветова характе-

ристика се състои от термините за цвят, служещи за описание на интериорите и екстериорите, в които действа дадения персонаж.

Второто условие е да се проследи конкретно как стават в текста появата и функционирането на термините за цвят и съпътстващите ги нормативни асоциации.

4.1. ЦВЕТОВЕТЕ ПРИ ОТДЕЛНИ ЛИТЕРАТУРНИ ГЕРОИ

След като нормата за словесни асоциации за цвят бе фиксирана, ще се проследи как в текста, който може да се схваща като вид диалог между читателя и автора, се актуализират нормативни семантизации на лексемите за цвят.

Първо ще се проследи червеното в образа на Костадин Джупунов от „Иван Кондарев“ на Емилиян Станев

ЧЕРВЕНОТО ПРИ КОСТАДИН ДЖУПУНОВ

/1/ Слънцето парна тила му и бързо затопли дебелото, *почервенияло* на гърба му сетре.

/2/ Костадин се *изчерви* и удари по масата.

Ето как седят нашите работи! Бачо командува като генерал, а пък аз съм слуга в тази къща! Но тъй няма вече да върви, по никакъв начин няма да върви.

/3/ Райна го помоли да даде капаро, той я погледна с неразбиращи очи, после изведнаж измъкна големия си портфейл, извади куп банкноти и като се *изчерви*, не знаеше какво да прави с тях.

/4/ Към тая радостна възбуда у него *гореше* избухналата с още по-голяма сила *любов* към Христина.

/5/ Той мълчеше и се *червеше от невежеството си*.

/6/ В салона, изправен в целия си ръст, *зачервен от ярост*, Костадин налиташе на брат си.

/7/ Той се *изчерви* и като усещаше допира на гърдите ѝ, стисна пръстите ѝ в своите.

/8/ *Зачервен* и разгърден, Костадин седеше между Янаки и Московеца.

/9/ Мисълта, че има власт над него чрез тялото си, *начинът по който се изчерви*, щом погледна краката ѝ (...).

/10/ Христина вече не посмя да говори с него на тази тема. Сега го виждаше пак такъв, какъвто го помнеше като юноша — *горец, буен, готов да се кара* за нищо и никакво, когато не му е по угодата.

/11/ Беше разчувстван, *зачервен от възнение* и готов да избухне.

/12/ Костадин се *изчерви* и побърза да излезе (...) *Яд го беше, че не се скара* по-сърдито на брата си. Тия подмятания *оскъряваха* жена му (...).

/13/ Костадин се изправи с тавата в ръце, *зачервеното му лице с на-*

бъбнала вена сред челото изразяваше такова презрение, че Райна уплашена се дръпна.

/14/ (...) Казвам ти, каквото съм чула — отвърна Христина, изплашена от зачервеното му лице и набъбнабата вена на челото му.

/15/ Костадин стана, вратните му жили се изпълниха с кръв, гняв и мъка разкривиха отслабналото му лице.

Повечето от посочените примери на функционирането на термини за цвят за червено в образа на Костадин показват една обща особеност: С помощта на контекста и ситуацията ние (читатели-тълкуватели) можем да отговорим на въпроси от типа — „Защо се изчервява Костадин?“, „Защо Костадин добива червенина на лицето или на врата?“. Т. е. ние сме в състояние като тълкуватели на репликата-съобщение на Е. Станев да посочим причината за добиването на червен (още по-червен) цвят на лицето или врата на героя. В репликата на автора-адресант за Костадин и червеното ние, читателите-адресати, сме в състояние да посочим причинно-следствената връзка, в която различаваме и причината, и следствието — изчервяване. Следователно в този тип реплики имаме контекстуално отношение, наблюдавано не на лексикално-семантично равнище, а на равнище текст-реплика. При това тази реплика съдържа множество други информации, които не са по-малко важни от причината и следствието ѝ — изчервяването. Т. е. ние сме в състояние да разграничим от множеството факти и информации в репликата факта на каузацията на изчервяването на Костадин. Освен чрез дешифриране на каузативното отношение ние обвързваме и ситуационно-асоциативно термина за цвят с други лексеми от изречението или съседните изречения. Например лексемите гняв и мъка в примера — *гняв и мъка разкривиха отслабналото му лице* — се асоциират текстово с предходната информация и нахлулата *кръв* във вратните жили на Костадин. Тия разсъждения ни насочват към важния въпрос за езиковите начини на семантизация и функциониране на термините за цвят в художествения текст, а така също за появата на нормативните думи-асоциации в текст в някакъв сорт текстова обвързаност с термините за цвят.

4.2. ЕЗИКОВИ НАЧИНИ ЗА СЕМАНТИЗАЦИЯ И ФУНКЦИОНИРАНЕ НА ТЕРМИНИТЕ ЗА ЦВЯТ В ХУДОЖЕСТВЕН ТЕКСТ

4.2.1. Каузация

Веднъж вече открили каузацията на изчервяването на Костадин, трябва да се разграничат различните начини, по които това се прави в репликите-текст за Костадин. Например в /5/, /6/, /7/, /11/, /12/, /13/ и /15/ причината за промяната на лицето или врата към червенина е експлицитно посочена. Причината е експлицирана или в самото изречение, където е лексемата за цвят, или в предхождания, или в следходния спрямо лексемата за цвят текст. Когато се твърди, че става дума за експлициране, се има предвид, че се посочва лексема, схващана като причината — *от невежество, от ярост, от вълнение, от яд и от оскърблението към жена му, поради мъка и гняв*.

Експлицирането на причината за изчервяването навежда на няколко заключения: 1. Лексемите *яд* и *ярост* са от нормата за български словесни асоциации и са думи-асоциации на червено. Лексемите *оскърбление*, *невежество*, *вълнение*, *мъка* не са от нормативните думи-асоциации, но в контекста на романа те функционират наравно с нормативните като причини за изчервяването. 2. Чрез нормативните и ненормативните лексеми се изразява интенцията на автора-адресант. 3. Лексема като *вълнение* е от референтната област на ядрената нормативна лексема *страст*. 4. Очевидно е, че експлицитната употреба на посочените лексеми е израз на принципа на кооперацията и на принципа на интенцията. 5. Фактът, че има и нормативни, и ненормативни лексеми, е въпрос, отнасящ се до интенцията на автора-адресант. 6. Каузативното отношение между лексемата-причина и лексемата за червено-следствие обединява в съобщението на адресанта лексемата за цвят и лексемата-причина за почервяване. 7. Каузативното отношение в посочените примери е реализирано експлицитно/и причината, и следствието са експлицирани/. 8. Каузативното отношение може да се реализира с различни езикови средства : а) с конструкцията 'лексема за червено-следствие + предлог от + лексема за причината' (Вж. /5/, /6/, /11/). ; б) Експлициране на лексемата за причина в изреченията, предхождащи изречението, съдържащо лексемата за цвят — пример /7/; в) Експлициране на лексемата за причина в изречение следхождащо изречението, съдържащо лексемата за цвят (Вж. /12/); г) Словосъчетания или изречения,

предхождащи или следхождащи термина за цвят — следствие, където не се експлицира нормативна или ненормативна лексема-причина, а се обяснява с повече думи причината (описателно) (Вж. /9/). Този начин би могъл да се нарече имплицитен, доколкото към термина за цвят не се явява никаква лексема, нормативна или ненормативна; д/ Заместители на лексемата за цвят с нормативни лексеми-асоциации — в /10/ , в /15/ вместо червен — *кръв*.

Въпросът за възможността да се замества, подобно на деиктичната употреба при местоименията, термин за цвят /с функция от цветовия език/ е твърде интересен. Би могло да се въведе понятието *деиксис на цвят, макар че подобно понятие би предизвикало протести и ожесточени критики у читатели, които не вникват в същността на процеса. По-важен за момента е фактът, че в изречение /10/ са налице лексемите *горещ* и *буен*; Едната е нормативна ядрена асоциация на червено, а другата е ненормативна, но с очевидна семантизация от парадигмата на силните чувства и емоции, типична за асоциациите на червен. В пример /15/ *кръв* е централно-нормативна асоциация на червен и тя успешно замества термина за цвят, като в същото време донася още стилистични, семантични и в крайна сметка — прагматични — значения. Въпросът за заместването на лексема за цвят като част от вербализирания цветови език заслужава самостоятелно разглеждане. Най-малкото защото подобно явление е една от особеностите на вербализацията на цветовия език, където възможностите цветовият език да функционира се увеличават многократно с оглед на големите възможности на знаковата система, наречена естествен език.

По-подробното разглеждане на някои от горните примери ще позволи да се изгради по-вярна представа за вербализацията на цветовия език в текстови условия.

(i) 'лексема-следствие за червен + предлог *от* + дума-асоциация (нормативна или ненормативна)'

С такава структура са /5/, /6/ и /11/.

(ii) 'лексема за червен-следствие + щом/когато/ + изречение'. С такава структура е пример /9/.

Тия два начина са с експлицитно изразяване на причината за добиване на червен. Това става чрез предлога *от* + *причината*, изразена с лексема, семантизация на червен. Може да стане също чрез структурата от (ii). В този втори начин имплицитно се крие първата структура, само че това се представя като обстоятелство, където лексемата-семантизация на червен е заменена от посочване на обстоятелството-причина.

В пример /9/ се наблюдава случай на имплицитно присъствие на централно-нормативната на червен лексема *любов*. Нейното значение обаче е разширено експлицитно чрез описание на ситуация, в която Костадин изпитва любовни чувства.

(iii) 'лексема за червен-следствие + текст с причината'. С такава структура са /2/ и /12/. В тези примери „чист“ като тип структура е само /2/, където изчервяването на Костадин се обяснява откъм причината си в следхождащия лексемата за червен текст. Пример /12/ представя реализация на смесен тип, където в текста, предхождащ лексемата за червен-следствие се наблюдава част от описанието на причината за изчервяването. В този пример се актуализира преди лексемата за червен нормативната дума-асоциация *яд*. Това е причината този пример да бъде посочен като смесен, където структурата би изглеждала така:

(iv) 'текст-причина + лексема за червен-следствие + текст-причина'.

(v) 'текст-причина + лексема за червен-следствие'. От този тип са /3/, /8/, /13/, /14/ и /15/. Тия примери много често съдържат и елементи на предходния смесен тип.

Каузативният начин за вербализиране на цветовия език за червен при Костадин е преобладаващ. Нека още веднаж да се подчертае — в случая не става толкова дума за повърхнинното, обичайното в значението на лексемите за цвят — качеството за червен у Костадин. Става дума за актуализация на нормативни и ненормативни думи-асоциации, които по същество са и вид семантизация на лексемите за червен. Някои от тях повтарят извънконтекстната семантизация за червен от нормата за словесни асоциации, а други произтичат от интенцията на автора-адресант. И двата типа са контекстуална вербализация на цветовия език, чиито вербални реализации предстои да сравним с невербалните реализации от фолклора, тайното религиозно-мистично познание, за да се установят универсалиите в цветовия език.

Съвсем друг е въпросът, че възможността лексемите за червен например да се семантизират вербално и извън контекст (в нормата за словесни асоциации), и в контекст (в романа, при това понякога със същите нормативни думи-асоциации) е обвързана с когнитивните модели, посочени от Лейкъф [1987]. Същите когнитивни модели навярно биха могли да бъдат обвързани и с каузативното структуриране на текстовата вербализация на цветовия език. От своя страна тия когнитивни модели могат да бъдат представени като частен случай на пропозиционалните модели от съ-

ция Лейкф. Този въпрос обаче не е в центъра на нашето внимание тук.

Засега ще се продължи заниманието с описанието на езиковите и текстовите особености на вербализацията на цветовия език. По отношение на факта, дали се експлицира или остава имплицитна (подразбира се от описанието на ситуацията и чувствата) думата-асоциация (нормативна или ненормативна), може да се направи следната класификация на примерите за червено при Костадин.

4.2.2. Експлицитна поява на семантизация на термин за червен

Експлицитна поява на **НОРМАТИВНА ДУМА-АСОЦИАЦИЯ**.

В примери /12/ и /15/ се явяват след лексемата за червен лексемите-асоциации от нормата *яд, ярост*.

Експлицитна поява на **НЕНОРМАТИВНА ДУМА-АСОЦИАЦИЯ**, запазваща посоката на семантизация от нормата.

В примери /5/, /6/, /11/, /12/ и /15/ се явяват като причина за изчервяването следните ненормативни лексеми: *невежество, вълнение, оскърбяваха, гняв и мъка*.

4.2.3. Имплицитно присъствие на семантизация на термин за червен

Имплицитно присъствие чрез описание на чувства, ситуация, мисли и др. на **НОРМАТИВНА ДУМА-АСОЦИАЦИЯ**.

От този вид вербализация на цветовия език се наблюдава в следните примери: /2/, /3/, /7/, /8/, /9/, /12/, /14/.

В /2/ се подразбира от описанието *яд, ярост*, както и ненормативната *мъка*. Същите лексеми се подразбират от описанията в примери /12/ и /14/. В /3/ се подразбира нормативната лексема *любов*. *Любов* е описана и в контекста на примери /7/ и /9/.

4.2.4. Имплицитно присъствие на цвят чрез заместване с нормативна дума-асоциация за предмет-еталон и/или негово най-специфично качество

За този тип присъствие на значение за цвят вече стана дума. Нормативни думи-асоциации за предметите-еталони или техните най-специфични качества могат да заместят термин за цвят, като едновременно с това изразят и интенцията на писателя-адресант.

Пример за подобна вербализация е /4/, където се използва централно-нормативната лексема *гореше*. От същия порядък е лексемата *горещ*, използвана от автора-адресант в /10/. Психологическата основа за подобни употреби очевидно е в т. нар. „огледални асоциации“. Те представляват следното: ако имаме думата-стимул *червен* и нейна дума-асоциация *горя*, това не означава, че при дума-стимул *горя* ще има със същата честота на *червен* като дума-асоциация. В психологията по повод на този установен факт се говори, че разстоянието между огледалните асоциации не е едно и също, за да се обозначи това явление.

Проблемът с огледалните асоциации ще се конкретизира по-нататък по повод на други подобни употреби на лексемите *огън*, *гореше*, когато те могат да обозначават от контекста синоним не на цвят, а на топлина, т. е. друг основен признак на предмета-еталон /огън или слънце/.

4.2.5. Каузативност и наративност

Глагол, като част на речта, е рядка вербализация на цветовия език и извън контекст (в нормата за словесни асоциации), и при вербализацията в контекст (в текста на романите), но заслужават внимание от семантична гледна точка като участници в контекстуалната вербализация на цветовия език. В /4/ глаголът участва в каузативна конструкция, чийто вид е „гореше от любов“, която твърде често функционира под най-разнообразни форми в контекста на романите като конструкцията 'лексема за червен + *от* + любов'. От примера личи, че в подобни употреби глаголът не е каузативен. Тук дълбоката структура е от типа 'червен + *от* + причина'. Проблемът за семантиката на каузативните глаголи би добавил нови признаци към проблематиката за притежание на даден признак, съотнесен с признака за 'цвят' (семантизиран в нашите случаи).

Лексикалната семантика на глаголите за добиване на цвят би трябвало да се разглежда като един от възможните инструменти за вербализация на цветовия език, реализиращ се чрез когнитивните модели на Лейкъф. А. Динева различава „каузативи за относителна промяна“, което „може да бъде представено в следния вид:

някой/нещо става по- + прилагателно
някой/нещо става повече/по-малко.

Първото представяне характеризира каузираното явление на каузативите за относителна промяна на качества на обекти и на характеристики на явления, а второто — каузираното явление на каузативите на относителната промяна на количество [Динева, 1986, 25-26].

Към казаното може да се добави, че каузираното явление в нашия случай е добиването на червен цвят и то може да съвпада със семата 'ставам', посочена от Динева. Тази сема съответства на „обща архисема имаш /и на две диференциални семи такъв цвят и като цвета на“ у Генова [Генова, 1994, с. 7].

Семантиката на каузиращите глаголи дава известна представа наред с посоченото от Генова за семантиката на прилагателните за цвят, за процесите в лингвистично отношение, които придружават вербализацията на цветовия език. Особено интересно е, че тия явления могат да бъдат приписани на глагола *гореше* в пример четири, където е важно да се има предвид, че този глагол не маркира само цвят, а и топлина, горещина и преносната употреба въобще, когато става дума за причината, предизвикала „горенето“ — любовта. Очевидно любовта (нормативна, централна, дума-асоциация на червено) каузира ставането на Костадин и по-горещ, и по-развълнуван, и по-изчервяващ се — все признаци, фиксирани в текста. Към това може да се добави и наличието на семите, типични за лексемите за цвят — има като цвета (на горенето), както е в този случай. Т. е. в семантиката на прилагателните за цвят, посочена от Генова, а очевидно и при семантиката на глагола *гореше*, доколкото той функционира тук и като заместител на термин за червено, се каузира от причината — от любов.

При първи пример на пръв поглед вербализирането на цветовия език изглежда като наративно, а не каузативно. Нужно е обаче да се стигне почти до края на романа, за да се изясни, че Костадин е небрежен към облеклото си. Небрежността на Костадин е причината „сетрето на гърба му“ да е „почервенияло“. Следователно тук се е актуализирала конструкцията от типа (iii) — 'лексема за червено-следствие + текст с причината'. Представите ни за възможните реализации на тази каузативна конструкция се обогатяват и попълват от този пример.

Материалът за червеното при Костадин даде възможност да бъдат различени някои начини за семантизация на термините за цвят и функционирането им в текст. Да продължим проследяването им при различните цветове при различните герои.

4.3. ЗЕЛЕНОТО ПРИ НЯКОИ ОБРАЗИ

КОРФИНОЗОВ

Пряка цветова характеристика

бял — 9	златен — 2
зелен — 4	светъл — 2
сив — 3	черен — 2

Основният цвят за Корфинозов е бял. Лексемите на зелен се появяват едва в края на съществуването на персонажа — преди неговото самоубийство. Следователно те (лексемите) автоматично се обвързват със смъртта на Корфинозов.

- /1/ (...) *мътно зеленееше* застояла вода (...)
- /2/ (...) *отровнозелено* светеше лампата (...)
- /3/ Със *зеленикав отблясък* (...) святкаха измъчените му очи (...)
- /4/ (...) *мръсната* възглавница от зелен плюш (...)

Особености на семантизацията

Тези посочвания на зелено са в рамките на четири страници — от 273 до 277, в том втори на „Иван Кондарев“. Преди това те не се срещат в образа на Корфинозов.

Интуитивно се схваща обвързването на зеленото с думите-асоциации *мътно, отровно, измъченост, мръсно*. И четирите лексеми са с негативен отенък на значението, придавано на зелено. Да проверим дали са нормативни или не в нормата за словесни асоциации у българи.

В нормата за словесни асоциации много по-често се срещат думи-асоциации за позитивни усещания, изживявания и семантизация на зеленото — *спокойствие, почивка, отмора, уравновесено, живот, жизненост* и пр., които са противоположни на семантизацията при Корфинозов. Съществуват случаи на негативна семантизация в периферията на нормата — лексемите *гняв, омраза, отказвам* са от периферията на нормата. Но нито една от тези нормативно периферни семантими не се среща в посочените примери. Лексемата *омраза* обаче е актуализирана дистантно — през половин страница. Тя е съпроводена в контекста от *злоба, отмъсти, да смаже*, които са ненормативни, но от същата референтна област лексеми като нормативната, периферна *омраза*. С други думи, тук са актуализирани дистантно ненормативни думи-

асоциации, които не са чужди на нормата в смисъл на негативна семантизация на зеленото.

Тази негативна семантизация се следва в посочените четири примера. Зеленото е съпроводено (почти) контактно от лексемите *мътно*, *отровно*, *измъчените*, *мръсната*.

Езиковите начини за реализация на тази семантизация са многообразни, но над всичките преобладава принципът на наративно-декларативното описание.

В пример 1 лексемата за зелено е дефинирана с наречието *мътно*.

В пример 2 има композит *отровнозелено*, където едната съставка на сложната дума-прилагателно е *отровно*, определяща *зелено* като отровно.

В пример 3 зеленият отблясък на очите на Корфинозов се присъединява към святкането на очите му — *измъчено*.

В пример 4 възглавницата от зелен плюш се доминира от декларирането на факта, че тя е *мръсна*.

В посочените примери следователно се актуализират ненормативни, негативни семантизации на зеленото, които са в зависимост от интенцията на автора-адресант. Тези ненормативни думи-асоциации се движат в обща, нормативна полоса на възможна негативна семантизация, но конкретните им актуализации са плод и от областта на интенцията на автора-адресант. Езиково това може да се реализира по най-разнообразни начини — сложно прилагателно, наречие към глагол за зелено, прилагателно-определение към зелен предмет (*мръсна*), обстоятелство за начин в пример 3 свързва зеленото с очите на Корфинозов, които са определени като святкащи *измъчено*.

Общият начин е очевидно наративно-декларативен и той обхваща и случая на текстово-дистантно актуализиране на нормативната семантика — *омраза* — придружена от сходни асоциативни значения — *злоба*, *отмъсти*, *да смаже*. В макротекстово отношение обаче появата на зелено може да бъде схващана като резултат от причината — самоубийственото състояние на Корфинозов.

СИБИН

В образа на Сибин се наблюдава една, при това масирана, употреба на зелен със семантизация на/за централната дума-асоциация *живот*. В текста тя никъде не е експлицирана. Начинът на поднасяне на описанието включва редица определяния на кипежа

на природата с глаголи, отглаголни съществителни, сравнения и епитети, които в крайна сметка са описание на елементи от она-ва, което наричаме живот, сила на живота:

/1-3/ В тоя горещ юнски следобед светодържецът си *почиваше*, облечен в зелено, а на Сибин се струваше, че го вижда в зелената шатра на всяко дърво (...) В атлазенозелената светлина всичко *жужеше*, *пееше* и *стържеше* с жетварите и дървесните жаби и песните, *ревът*, *бръмченето* и *крясъците* се сливаха в обща възхвала на Сатанаил и неговото могъщество.

Особености на семантизацията

Глаголите *жужеше*, *пееше*, *стържеше* и съществителните за действия и състояния — *ревът*, *бръмченето*, *крясъците* — са актуализация на авторовата интенция за внушенията, които читателят-адресат трябва да получи за този персонаж. Имплицитно е подадена думата-асоциация *живот*.

Все пак в този текст се експлицира една от нормативните думи-асоциации на зелено, които са от позитивните (както е и *живот*) — *почиваше*. Лексемата *почивка* е периферна нормативна семантика на зелено, лексемата *отмора* и вариантът ѝ *отморява* са нормативни вторични централни семантизации на зелено в нормата. Факт е, че се актуализира лексемата *почивка* под формата *почиваше*.

Затова може да се говори за две явления в рамките на общия начин за семантизация — наративно-декларативния — разширяване на значението на имплицирана централно-нормативна дума-асоциация — *живот* — а така също разширяване на значението на експлицитна нормативна семантика — *почиваше*. Двете думи-асоциации (*живот* и *почивка*) разширяват значението си по различен начин; лексемата *живот* — чрез глаголите и съществителните за действия и състояния, лексемата *почивка* е актуализирана чрез ситуацията, описана в изречението. Тук процесът е и обратен (при *почивка*) — има контракция на ситуацията и експлицирането и с един термин — *почиваше*.

Езиковите начини за семантизация следователно се обогатяват с разширение на значението на имплицитна и на експлицитна нормативна дума-асоциация. Може да се говори и за експлициране на цялата ситуация чрез контракция до една лексема-термин за цялата ситуация.

Различаваме и позитивна и негативна семантизация на зеленото в художествената литература. В образа на Корфинозов се-

мантизацията е негативна. При Сибин зеленото е с по-често посочваната семантизация в нормата на словесни асоциации у българи — позитивна.

Разширението на имплицитно присъстваща дума-асоциация се наблюдава и при семантизацията на червено. Нормативната дума-асоциация *любов* например не се споменава никъде в примери 7, 9 от Костадин — съответно: „*Той се изчерви и като усещаше допира на гърдите ѝ, стисна пръстите ѝ в своите; Мисълта, че има власт над него чрез тялото си, начинът, по който той се изчерви, щом погледна краката ѝ*“. Разликата все пак съществува и тя се състои в това, дали езиковият начин е каузитивен или е наративно-декларативен. В примерите за зелено няма причина и следствие, а описание, а в примерите за червено централната дума-асоциация *любов* е причина, каузиращо.

4.4. ЖЪЛТОТО ПРИ НЯКОИ ОБРАЗИ

АНАСТАСИ

Пряка цветова характеристика

черен — 12	син — 2
светъл — 8	сив — 2
жълт — 3	червен — 1
бял — 2	мургав — 1
	златен — 1

Анастаси е анархист, на което се дължи фактът, че черен е най-употребяваният цвят за него. То идва от личните физически качества и от атрибутите на анархизма. Жълтият се появява само три пъти. Това става между две убийства, които Анастаси извършва, в рамките на 153 страници.

/1/ — Сигурно те е хванала *жълтеница* (реплика на сподвижника на Анастаси — Сандев).

/2/ — Беше *отслабнал и пожълтял* (Това е през погледа на пристава Пармаков, когото миг след това Анастаси убива).

/3/ — „Като смин е *пожълтял* проклетникът“ (Също мисловна реплика на Пармаков).

При това в непряката цветова характеристика на Анастаси няма жълто.

Особености на семантизацията

Примерите сочат, че жълт се употребява, когато се описва състояние на болест, на силна тревога от неприятности. Една от употребите дори е название на болест. И трите употреби са подадени в текста чрез гледната точка на друго лице — на Сандев и на Пармаков, а не чрез авторово пряко описание на автора-адресант. Единият — Сандев — е близък и сподвижник на Анастаси, а другият — Пармаков — е противник и негов враг, т. е. жълтевината на Анастаси претендира за обективност и по този начин той е специфициран от автора. Чрез цвета и при Анастаси, и при другите герои се постига индивидуализация, която е съотносима с единичността и определеността като граматична категория от граматиката на естествените езици. Описанието на Анастаси за периода между две убийства чрез жълто също е вид добавъчна единичност-определеност, която се прибавя към основната, идееща от най-често използвания цвят при него — черно като символ и знак за анархизъм.

В българската норма за словесни асоциации на жълто има периферна нормативна дума-асоциация — *болест*. Тя пряко кореспондира с друга нормативна ядрена дума-асоциация на жълто — *жълтеница* — експлицирана при Анастаси. Ако се обърнем към лексикално-асоциативните гнезда, може да се види, че лексемата-асоциация *неприятно* се явява като дума-асоциация на два цвята — черен и жълт. Това съотнасяне в нормата на неприятно към черно и жълто пряко кореспондира с полученото съчетание от основен — черен — цвят за Анастаси и актуализацията от автора-адресант на жълт, съпровождащ ситуацията и състоянието на героя между двете убийства, извършени от него, т. е. Анастаси има неприятности и се чувства зле, изобразено с черно и жълто, което също е норма. Лексемата *неприятности* не се експлицира текстово.

Всички употреби на жълто сочат още едно имплицирание в текста на друга ядрена нормативна дума-асоциация на жълто — *провал*. Това е един провал на дейността и живота на героя, водещ и до смъртта му. Драматургично поднесената поява на жълто у Анастаси е на фона на основния му цвят — черно, както и на останалите от цветовата му характеристика.

Посоченото тук дава основание за заключението, че при вербализацията на цветовия език извън контекст и контекст има случаи на пълно съвпадение. Фактът, че лексемата *неприятно* не се експлицира в текста, съвсем не означава, че съчетаването на два-

та цвята (черен и жълт) при описанията на Анастаси не „разказват“ на равнището на езика на цветовете и още веднъж на подсъзнателно-асоциативно равнище описаното вече в текста — неприятности. Нормативната дума-асоциация в случая концентрирано предава цялата сюжетна линия и описанията, поднесени от автора-адресант. Чрез цветовия език и вербализацията му на читателя-адресат се подава на подсъзнателно равнище повторение на информацията, постъпваща от текста на равнище езиково съзнание. Добре е да се подчертае, че подсъзнателното дублиране на информацията чрез цветовия език се реализира концентрирано — с една лексема, обобщаваща цялото описание в сюжета.

От всичко казано може да се обобщят езиковите начини за семантизация — експлициране на една периферна нормативна дума-асоциация — *жълтеница*; чрез сравнение — *като смин е жълт* — и чрез дума, носеща негативно отношение в контекста — *проклетникът*. От тази последна семантизация се подразбира *неприятно-неприятности*. Помним, че при думите-асоциации граматичната оформеност като една или друга част на речта не е от особено важно значение.

Казаното сочи негативно значение на семантизацията на жълтото при Анастаси.

Начинът на семантизация в конкретните примери е декларативно-наративен. На равнище контекст на романа обаче може да се търси дълбинна текстова каузативна конструкция — 'Анастаси е *пожълтял* (следствие) + *от* + неприятности (причина)', т. е. 'следствие-пожълтяване + *от* + причина-неприятности'.

Имплицитна актуализация на нормативна дума-асоциация чрез два цвята: *неприятно* е нормативна асоциация и на черно, и на жълто. Такова явление може да се нарече семантично еднофокусно двуцветие.

Ния

Ния от „Железния светилник“ на Д. Талев притежава следната цветова характеристика:

Обща цветова характеристика на Ния

тъмен — 9	златен — 3
бял — 5	черен — 3
жълт — 5	
червен — 5	светъл — 3

мургав — 4
син — 4

сребрист — 1
блед — 1

Особености на семантизацията

Семантизацията на жълтия цвят при Ния е различна от тази при Анастаси, но и при двата образа тя не напуска драстично нормата и нормативната семантизация.

При Ния има четири употреби на термини за жълт. Три от тях са в контекста и ситуацията на посещението на нейния любим Лазар в дома на баща ѝ.

/1-2/ Цялата облечена в *жълта* коприна (...) В широката мрачна стая *лумна жълт пламък*, затрептя пред очите на Лазара, заслепи го (...)

/3/ Очите ѝ бяха огромни — тъмни бездни, да го погълнат, *жълтото* цвете в косите ѝ *блестеше* ослепително, ръката ѝ гореше върху ръката му.

Тези три употреби на жълто очевидно изразяват външно, чрез начина на обличане и украса, избран от автора-адресант, любовта на Ния към Лазар. Наред с тях се експлицира периферната дума-асоциация за жълто — *пламък*. В български език тя е синоним на огън. Известно е, че този предмет-еталон за червен има типични качества, изразени с ненормативните думи-асоциации *лумна* и *блестеше*. В случая обаче става дума за жълт, а не за червен. Очевидно е, че Д. Талев умело използва на подсъзнателно творческо равнище факта, че предмет-еталон на жълто е слънце, което има твърде сходни най-типични качества — блясък, топлина и пр.

И в трите примера става дума за изразяване на равнище на езиково подсъзнание чрез езика на цветовете и вербализацията му в контекст на любовта на Ния. Лексемата 'любов' не е експлицирана. Авторът-адресант избира слоеста структура, за да внуши своята интенция: чрез три термина за жълт, чрез една периферна нормативна дума-асоциация — *пламък* — и чрез две ненормативни думи-асоциации за типични качества на денотата *пламък* (*лумна*, *блестеше*).

Лексемата 'любов' не е нормативна асоциация на жълто. Авторът-адресант обаче намира други начини — чрез посочената слоеста структура — да поднесе своята интенция на читателя-адресат. Ето защо може да се говори за разширение на значението на имплицитна семантизация, актуализирана и разширена по значението си чрез нормативно-периферна дума-асоциация и чрез ненормативни думи-асоциации.

В посочените примери се наблюдава декларативно-наративен начин на поднасяне на интенцията на автора. В същото време обаче тук, както при Анастаси, може да се твърди, че дълбинно в макротекста е възможно каузативно дешифриране на жълтите елементи в облеклото и украсата: Ния се облича в *'жълто + от + любов'*. Иначе в текста никъде нямаме експлициране на структурата *'лексема за следствие — жълто + от + дума-асоциация — причина'*. Наблюдава се типично езиково наративно-декларативно описание. Каузативността лежи на дълбоко равнище и е възможна за дешифриране само в макроконтекста на романа.

/4/ — Вземете си — подкани ги Катерина и сама протегна ръка към сливите. (...) Ами вашите, Ния, тия, дето са *жълти като лимони*?

Тази четвърта употреба на термин за жълт е първа по хронология в текста на романа. Тук семантизацията тече по два „канала“. Единият е сравнението на сладкия плод (слива) с един кисел цитрус, който е от конкурентите на Слънце за предмет-еталон за жълто — лимон. Следователно сравнението е по линия на категорията за цвят като признак на два противоположни по вкус предмета. Вторият канал, по който тече сравнението (приликата), е по линия на семата *'мекота'*, където имплицитно се наслаждава от текста сравняването на мекотата на плода слива с едно народно-вулгарно синонимизиране на жената с този плод, т. е. Ния се обвързва със сладката жълта слива. Контекстът е причина дори това скрито сравнение да се схваща по линия на хубавото, не грозното, защото изразява отношението на Катерина към Ния по линия на семата *'сладост'*, обединяваща плода и Ния. Тук има наративно-декларативен начин на поднасяне на семантизацията, която по линия на цвета асоциативно и имплицитно нослагва централно-нормативни асоциации за жълто като *топлина, топлота*.

Във френската семасиология се говори за контекстуално доминиращи семи, актуализирани от лексикалната семантика. В този смисъл контекстуалната вербализация на цветовия език при образа на Ния сочи големите възможности на езиковото подсъзнание и съзнание да осъществи нормативни и ненормативни вербализации.

Семантизацията на жълтия цвят при Ния е с позитивни значения за разлика от негативните, наблюдавани при образа на Анастаси.

ЕВТЕРПИ

Евтерпи е проститутката в романа с главен герой Сибин. Героят лъжовно се утешава с нея, за да задуши породилата се страст към „бялата“ славянка Каломела.

Цветова характеристика на Евтерпи

златен — 3

жълт — 1

Четирите употреби на златен и жълт имат негативна семантизация в следните примери.

/1/ През дните на събора тия христолюбиви мъже бяха я измъчили с буйствата на коравата си плът, но затова пък увеличиха *златото* ѝ.

/2/ Три *златни* монети и десетина кокошки всеки Великден и Коледа — това беше десетъкът пред бога от хоризонталния ѝ занаят.

/3/ Отхвърли тежкото одеало, подплатено с *жълта* коприна, понеже кирия Евтерпи *грееше* като *жарава* (...).

/4/ На леглото остави една *златна* монета и тихо се измъкна от стаята.

Особености на семантизацията

Злато се споменава, когато става дума за пари от „хоризонталния ѝ занаят“. Езиковото поднасяне е чисто наративно-декларативно без елемент на каузация от макроконтекста на романа.

Жълтото е употребено заедно с експлициране на централно-нормативна дума-асоциация — 'грееше'. Образно казано, по два различни начина се казва „жълто“ — веднаж чрез термина за жълт и втори път — чрез лексемата 'грееше'. Тук отново възниква проблемът за заместването на лексема и категория за цвят с възможни заместители — думите, названия на предметите-etaloni и най-типичните им качества.

Това заместване има повече отношение към евентуално приемане на тезата, че е възможно да мислим за деиксис за цвят, защото заместването на асоциации като *огън*, *пламък* с техен синоним — *жарава*, има очевидно друг, прагматичен характер. Лексемата *жарава* е синоним на *огън* и *пламък* по линия на цвета и топлината.

4.5. ОБЩО ЗА СЕМАНТИЗАЦИЯТА НА ЗЕЛЕН И ЖЪЛТ

При Анастаси жълто е с негативна семантизация, както и при Евтерпи. При Ния става ясно, че жълт цвят при вербализирането на цветовия език може да се появи и с позитивна семантизация. Следователно се откроява способността в цветовия език един и същи цвят да бъде семантизиран както с позитивни значения, така и с негативни. Това свойство на цветовия език и вербализацията му личи и от позитивната семантизация на зелен при Сибин и от негативната контекстова вербализация при Корфинозов. Способността един цвят да има и позитивна, и негативна семантизация съществува при вербализацията на цветовия език и извън контекст, т. е. в нормата за словесни асоциации на цвят.

Посоченото дава основания да се направят някои *по-важни изводи*:

В текстовата вербализация на цветовия език се актуализират извънконтекстови вербализации на лексемите за цвят (от нормата за словесни асоциации на цвят). Актуализират се централни, ядрени и периферни думи-асоциации, както и ненормативни семантизации на лексемите за цвят.

И нормативните, и ненормативните семантизации обикновено са културизирани значения на предмета-еталон и неговите основни, най-типични качества.

Това позволява авторът-адресант да оперира с нормативните и дори с ненормативните семантизации на лексемите за цвят като с общ код (език) с читателя-адресат.

При функционирането си в контекст вербализацията на цветовия език обслужва прагматичния принцип на кооперацията, за да се реализира още по-успешно интенцията на адресанта.

В езиково отношение има два основни начина за представяне на вербализирания цветове език — каузативен и наративно-декларативен. Често пъти двата начина са в симбиоза. Каузативността може да се изрази експлицитно както в каузативни конструкции на езиково равнище, така и в повърхнинни експлицитни наративно-декларативни структури.

Лингвистичното разнообразие и на двата начина е практически неизброимо, но могат да се изведат известен брой структури. Каузативността има статус и на семантично, и на синтактико-семантично равнище.

При наративно-декларативната вербализация на цветове език декларативността има статус на чисто семантичен елемент, който се изразява в приписване на определени цветове/цвет с оп-

ределена семантизация. Наративността има преобладаващ лингвистичен статус.

При вербализацията на цветовия език се наблюдава явление-то **разширение значението на експлицитна и/или на имплицитна дума-асоциация*. Думата-асоциация може да бъде и нормативна, и ненормативна.

Висока многозначност при семантизацията.

Чрез драматургично употребен цвят и семантизираните му авторът ползва вербализирания цветови език за своите интенции.

Реализацията на вербализираните актуализации на цветовия език е повече на равнище езиково подсъзнание, отколкото на равнище езиково съзнание.

Чрез най-често използвания цвят за един персонаж авторът реализира категорията единичност в чисто знаково отношение.

Наличието на един цвят като преобладаващ за различни персонажи ползва многозначността на цвета-знак за структуриране на категорията **единичност-определеност*.

Категорията единичност-определеност се реализира и чрез по-рядко посочвани от основния цвят за един персонаж.

Наблюдава се семантична еднофокусност на два цвята, което може да се нарече двуцветие.

Съществено беше на този етап от анализа да се направят изводи, което позволява при по-нататъшното посочване на цветовете особености при други герои да се търсят както потвържденията им, така и нови закономерности.

4.6. СИНОНИМИЯ С ЧЕРВЕН

ЧЕРВЕНОТО ПРИ НИЯ

Червено в образа на Ния присъства пет пъти. В четири от тези пет червеното съпровожда описание на различен израз на любовта на Ния към Лазар.

/1/ През кадифеномеката мургавина на лицето ѝ изби *румения* (...).

/2/ Гъста *червенина* се разля по цялото ѝ лице (...).

/3-4/ *Огън* пропълзя по бузите ѝ като тих пламък (...).

Особености на семантизацията

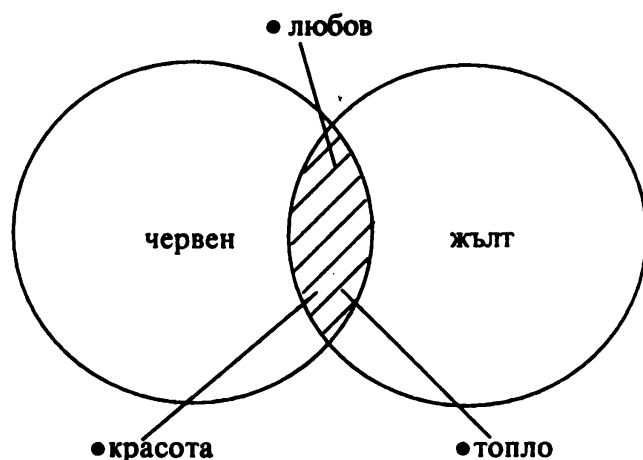
В примерите има един синоним на червен — '*румения*' — една централно-нормативна дума-асоциация (*огън*) и една периферична (*мургавина*).

ферна дума-асоциация (*пламък*) на червен, както и един термин за червен — 'червенина'.

Лексемите 'пламък' и 'огън' заместват термина за червен. При жълт в цветовата характеристика на Ния обаче същите две лексеми заместваха жълт. Общата им заместителна употреба е базирана на общите качества на предметите-еталони на жълт (слънце) и на червен (огън и кръв), маркирани от централно-нормативни думи-асоциации 'горещо' или 'топло' и словообразователните им варианти. Това е обяснимо, тъй като без топлината и цвета предметите-еталони за червен и за жълт престават да бъдат предметите-еталони. 'Пламък' е синоним на 'огън', но е периферно-нормативна за червен.

И в четирите случая се наблюдава семантична каузация на червено или семантична конструкция 'червено-следствие + *от* + *любов*'. Твърде важно е да се припомни, че лексемата 'любов' е централно-нормативна за червен. В примерите /1/ и /3-4/ степента на заменимост е твърде висока, защото има имплицитно присъствие на причината и наслагване на типичния признак за предметите-еталони на жълт и червен — топлина, горещина.

Тази общност на значенията на семантизациите на червен и жълт може да се представи графично със схема на пресечени множества.

/5/ (...) грееше *тъмновишневото* кадифе на новата празнична рокля.

В този пример се наблюдава сложно прилагателно, съдържащо ненормативна дума-асоциация 'вишнево', която е от типа асоциации, които са конкуренти на предмети-еталони. Конкурентите за предмети-еталони са лексеми като *ягода*, *вишна*, *домат* и пр., които не през целия срок на съществуването си имат червен цвят.

В началото те са зелени. За жълт конкуренти за предмет-еталон са всичките названия на цветя — *минзухар, нарцис, лале* и пр. Лексемата *тъмновишнево* е актуализация в контекст на 'празничност', отбелязана от Ния с новата ѝ „празнична дреха“.

Вербализацията в контекст на цветовия език при образите на Сибин и Каломела от „Легенда за Сибин, Преславския княз“ на Ем. Станев ще бъде проследена отделно от другите романи, защото семантизациите са твърде специфични.

5.0. ФУНКЦИОНИРАНЕ И СЕМАНТИЗАЦИИ НА ТЕРМИНИТЕ ЗА ЦВЯТ ПРИ КАЛОМЕЛА И СИБИН

Тук е нужно да се направят известни уговорки относно начина изложение.

Реализираните семантизации могат да бъдат или експлицитно посочени в текста с лексеми, или имплицитно, т. е. една семантизация да се извлича от контекста, а да не е експлицирана в текста с лексема.

Ще се посочват нормативните и ненормативните семантизации.

Семантизациите са разделени на: (i.) Общи и (ii.) Конкретни.

Обикновено общите са реализирани в макротекста на романа, а конкретните представят лексемите от изреченията, съдържащи лексема за цвят, които могат да бъдат схващани като нормативни или ненормативни семантизации.

Сред общите и конкретните семантизации няма да се посочват самите лексеми за цвят, както и техни синоними или частни понятия-термини за цвят, напр.: *червено, рубинено, поруменя, аления*.

Цветови характеристики на Каломела и Сибин

С и б и н — Пряка цветова характеристика

черен	— 20	червен	— 12
мургав	— 2	кафяв	— 2
мрак	— 2	златен	— 2
бял	— 21	зелен	— 1 + 3 /4/

— Непряка цветова характеристика

червен	— 12	бял	— 3
черен	— 6	жълт	— 2

мургав — 2
мрачен — 2
син — 5
зелен — 1 + 3

рус — 1
златен — 2
сив — 2
сребърен — 1
пембен — 1

Каломела — Пряка цветова характеристика

бял — 36
червен — 17
черен — 9
син — 6

рус — 3
златен — 1
сив — 1
зелен — 1

— Непряка цветова характеристика

син — 2

5.1. РЕАЛИЗАЦИИ ПРИ СИБИН

ЧЕРЕН

- /1/ (...) *мургавата* си ръка (...) — с. 9
- /2/ (...) *решейки черната* си къдрава брадичка (...) — с. 9
- /3/ Четирите плитки, които слугата му беше оплел, мокри и тежки, висяха като *черни змии* върху плещите му — с. 9
- /4/ Тая неизчерпаема енергия, бързина и точност в движенията на княза го безпокояха и плашеха, както и *черният* соколов блясък във всевиждащите му очи — с. 9
- /5/ *Черното* сияние, което князът излъчваше по-зримо в червения полумрак на стаята — с. 10
- /6/ Князът обаче не искаше да се поддава на *черни* мисли (...) — с. 15
- /7/ Котра бе ресала *черния* поток на косите си (...) — с. 22
- /8/ Мургава, (...) тя излъчваше *огън* и *топъл* юнски *мрак* (...) — с. 22
- /9/ (...) със силата на волята гонеше *черния* орляк на грижите — с. 23
- /10/ Движението създадено от Сатанаил не преставаше ни денем, нито нощем. То само се менеше в светлина и *мрак* (...) — с. 25
- /11/ (...) Сибин продължи да язди *черния* си жребец (...) — с. 28
- /12/ (...) тя сведе очи под *черния* пламък на неговите — с. 30 = на 9 от Каломела-черно.
- /13/ Не е ли *малодушно* и *недостойно* да *помрачи* с благоразумно бягство азарта в тия минути, толкова напомнящи минутите преди някоя битка (...) — с. 43
- /14/ Князът неволно погледна ръката си. Без ръкавица, жилеста и *черна*, ръката му държеше юздата (...) — с. 46

/15/ (...) князът внезапно обяви на близките си, че възнамерява да търси Каломела (...) преоблечен като калугер (...) Под *черното* расо висеше мечът, лъкът и колчанът се прикриваха (...) — с. 50

/16/ Наклоненото слънце правеше *черната* му брадичка и мустаци да лъщят (...) — с. 51

/17-18/ (...) жребецът, който следваше господаря си като куче, навлезе в пещерата. Каломела го видя да идва насреща ѝ — *чер*, с *очи като възлени*. — с. 60 = 4 от Каломела.

/19/ Тя се топеше под силното тяло на своя княз и неговото *черно* сияние гореше душата ѝ. — с. 75 = 6-7 — *черно* при Каломела.

/20/ Вижте, колко е *черна* дяволска плът! — с. 92

Реализирани семантизации на черен

(i.) Общи:

1. Прабългарското начало;
2. Живот (свързано с прабългарката Котра);
3. Топлина (свързано с прабългарката Котра).

(ii.) Конкретни:

1. проблеми/грижи/;
2. Дявола;
3. скриване (когато облича расото и напуска Преслав);
4. бързина (авторово приписване на прабългарски качества);
5. точност (авторово приписване на прабългарски качества);
6. блясък (авторово приписване на прабългарски качества);
7. живот (от прабългарката Котра);
8. топлина (от прабългарката Котра);
9. малодушно (състояние, каузирано от бялата Каломела);
10. недостойно (състояние, каузирано от Каломела);
11. да помрачи (състояние, каузирано от Каломела).

Особености на семантизацията

При Сибин не могат да се разграничат ясно кои са по-общи и по-конкретни семантизации. По-важно е обаче, че от всички реализирани семантизации само две са нормативни в конкретните реализации — *скриване* и *помрачи*. Всички останали са ненормативни и това ги прави една твърде ярка илюстрация на силата на интенционалния принцип, в който авторът-адресант актуализира и реализира ненормативни реализации, за да внуши и предаде на читателя-адресант своето мнение-послание. Любопитно е, че авторът-адресант семантизира *черното* у Сибин със значения, ко-

ито са абсолютно противоположни на основната посока на семантизация на черното в нормата. В нормата основната посока е за негативни явления, емоции, изживявания — *смърт, погребение, траур, мъка, сълзи, фатализъм* и пр. За Сибин обаче Ем. Станев ни декларира, че *черно, мрак, мургавото* му носят *живот и топлина*. В същото време ненормативни семантизации, като *недостойно* и *малодушно*, запазват общата посока на негативната семантизация на черното извън контекст. Това обаче са семантизации на черното, които се актуализират във връзка с появата на Каломела в живота на Сибин. Така авторът-адресант структурира семантизацията при Сибин по следната ос: позитивна — прабългарско начало, негативна — навлизане в отношения със славянското начало. Добре е да се напомни, че тия позитивна и негативна семантизации са на един и същи цвят — черното. Позитивната е ненормативна като посока, негативната е нормативна като посока и тенденция. Това би могло да се нарече ***ДВУФОКУСНОСТ НА ЕДНОЦВЕТИЕ** или просто многозначност.

БЯЛ

/1/ (...) лъкът прибра двете си рамена, украсени със *седеф*. — с. 26

/2—3/ Сега той яздеше пред болярската шейна, *побелял от снега* и не се обръщаше да види как момата се смее със слугите, как е поруменяло нейното лице и как очите ѝ разливат зелен елей, а устата откриват *млечния* равен низ на зъбите. — с. 27

/4/ Тая весела *светлина* започваше да плаши княза. Какво представлява за него тя — *благополучие* или *нещастие*. — с. 28

/5/ Каломела пожела да възседне *белия* си кон (...) Сибин продължи да язди *черния* си жребец (...) — с. 28

/6/ Тя го застигна по-бързо, отколкото очакваше. *Белият* кон се изравни с жребца/.../. — с. 28

/7—8/ Под тежкия мечи кожух му се стори, че е направена от *прозрачнобяла* плът и студено *сребро*. — с. 28

/9—11/ Кожата ѝ излъчваше *светлина* и същевременно отразяваше *светлината* на деня. — с. 28

/12—13/ Драга му стана *бялата* здрачевина, глухотата над селото, *снежните* роища, воят на вятъра (...) — с. 43

/14—16/ Не е ли малодушно и недостойно да помрачи с благоразумно бягство азарта в тия минути, толкова напомнящи минутите пред някоя битка, когато *бял ангел* спохожда изморената от догадки и предчувствия *душа*, за да я предаде на съдбата? — с. 43

/17—19/ Нейното присъствие обливаше княза със *светлина* и го изпълваше със сладостна *мъка*, защото го отдалечаваше от властта на Сатанаил. Не я ли пращаше бог (...) да *озари* измъчената му *душа*. — с. 46

/20—21/ *А смъртта* бе жена в бяла туника. — с. 58
 /22/ „Ах, какво утешение се крие в нейната сладка бяла плът! (...) —
 с. 74 = /21/-бяло от К.

Реализирани значения на бялото

(i.) *Общи*

1. Смъртта на животно или собствената — примери: /1/, /12—16/, /19/.
2. Тялото и душата на Каломела — примери: /2—11/, /17—18/, /20/
3. Славянското начало — всички примери.

(ii.) *Конкретни семантизации:*

1. сняг, снежинките	8. излъчва и отразява
2. млечния	9. озари
3. ден	10. благополучие или нещастие
4. душа	11. седеф
5. светлина	12. сладка
6. студено	13. прозрачно
7. ангел	14. смърт

Особености на семантизацията

Конкретните реализации на семантизацията на бяло и светъл сочат, че при вербализацията в контекста на романа цветният език се актуализира с множество нормативни думи-асоциации. Нормативни и централни са *ден*, *светлина*, *млечния*, *сняг*, *снежинки*. Нещо повече — те са сред лексемите, названия на предметите-еталони за бяло. Периферни нормативни са лексемите *озари*, *ангел*, *душа*, *сладка*, *прозрачно*. Останалите са ненормативни, но напълно запазват основната тенденция на нормативната семантизация на бял.

Конкретността в случая сочи, че авторът-адресант „стъпва“ на нормата за бяло в своя текст. Причините за това, защо при бялото у Сибин се спазва дословно нормата, а при черно у Сибин се ползват главно ненормативни семантизации, се крият в интенцията на автора-адресант. Очевидно е обаче, че се спазва известен баланс, който да не наруши принципа на кооперация и комуникацията в диалога между двете страни, извършван с вербализирания цветни език.

Общите значения на бялото при Сибин съвсем ясно маркират интенцията на автора-адресант, който смяташе себе си за пото-

мък на древен прабългарски род. Очевидно е, че Е. Станев намира, че съчетаването на славянското с прабългарското не носи нищо добро на последното. Това е ясно предадено и на равнището на цветовия език, където „бялото нахлуване“ на славянката Каломела в „черното сияние“ на княза води до смъртта. Всъщност до смъртта и на двамата.

Съвсем очевидно е, че бялото е в противовес, в антонимия по символиката си с основния за Сибин цвят — черното. Навлизането на бялото в образа на Сибин, свързано със смъртта или с Каломела, можем да тълкуваме като израз на мнението и интенцията на автора-адресант за лошото съчетаване на двата етноса в българската народност, душевност и история. Любопитно е да се знае, че Л. Гумильов нарича подобен контакт между два етноса химера. Под химера Гумильов разбира „(...) форма на контакт на несъвместими етноси от различни суперетнически системи, при който изчезва тяхното своеобразие. Израсналите в зоната на контакта хора не принадлежат към нито един от контактуващите суперетноси, всеки от които се отличава с оригинални етнически традиции и менталност. В химерата господства безсистемно съчетание на несъвместими поведенчески черти, вместо обща менталност се получава пълен хаос, царящ в областта на вкусовете, възгледите и представите. В такава среда разцъфтяват антисистемни идеологии. Губейки своеобразието на всеки от етносите, адаптивните навици водят към откъсване на населението от хранителния ландшафт. По този начин химерата може да се характеризира като общност от деетноизирани, изпаднали от етноса хора. За разлика от етноса химерата не може да се развива, а е способна само на известно общо време на съществуване, след което общо време тя се разпада — произтича своеобразна етническа „анихилация“. Възникналите в недрата на химерата антисистеми стават причина, като по правило, на кръвопролитни конфликти, а химерата става жертва на съседните етноси“ [Гумильов, 1993, 532—533].

От позицията на предложената от Гумильов „(...) теория за етническо поле, колебаещо се с определена честота, химерата е наслагване на два различни ритъма, създаващи какофония. Тази какофония се възприема от хората на равнище подсъзнание и създава характерната за химерата обстановка на всеобща извратеност и непокаяние, а също поражда антисистемни умонастроения (...)“ [Гумильов, 1993, с. 532].

„Примери за химера: (...) Химера е било българското царство (създадено от българите на славянски земи в 660 г. сл. Хр.). Тук

се разпространила антисистемата на богомилите.“ [Гумильов, 1993, с. 533].

„Анихилацията“ между славяни и прабългари е дотолкова лично верую на Ем. Станев, че става основен конфликт в разглеждания роман. „Анихилацията“ между Сибин и Каломела върви и на равнище сюжет, и на равнището на вербализирания цветови език. Наблюдава се нахълтване в „черния“ (дори слугите в къщата му са мургави прабългари) свят на Сибин от „белия“, славянски свят на Каломела. Това ясно личи от ситуациите и контекста, в които Сибин се „оцветява“ в бяло при описанията. Отсега може да се набележи в пряката цветова характеристика на Каломела, доминирана от бялото, нахлуването на черното, прабългарско начало, носено от Сибин. Това е отразено дори в описанието на любовното изживяване на Каломела: *Стоновете ѝ се чуваха ту като гукане, ту като къси възторжени викове и тогава ѝ се струваше, че слънчевият блясък се превръща в черен, заслепяващ мрак.* с. 75-76, както и дословно в примера: *Тя се топеше под силното тяло на своя княз и неговото черно сияние.* — с. 75

Доказателство в това отношение е и оценката, която Сибин дава на връзката си със славянката Каломела, сравнявайки я с прабългарката Котра: *Любов? Любовта беше с Котра. Тая беше насилие и лъжа, глупава жажда за някакво изкупление, измама и за двама ни (...)* — с. 104

По този начин на макротекстово равнище се експлицират ненормативни семантизации за бяло при Сибин — 'изкупление', 'насилие', 'лъжа', 'измама', 'глупава'. Лексемата 'смърт', която е периферна асоциация за бяло от нормата, не се експлицира, но се реализира в сюжетната линия. Смъртта е за черното прабългарско начало в контекста на романа-реплика.

Посочените примери дават представа не само за сексуалното изживяване на Каломела, но и за „анихилацията“ между белите славяни и черните прабългари. В оценката на Сибин, която всъщност е оценка на автора-адресант, се дава израз на интенцията на автора. Прагматичният израз на интенцията получава реализация и във вербализираните форми на цветовия език. Наред с процеса на „любовно“ придобиване на *мрак* и *черно* се експлицират ненормативните семантизации за бяло — *насилие, лъжа, глупава, изкупление, измама*. Очевидно е, че тези ненормативни семантизации на бяло покриват интенцията на автора-адресант за „анихилацията“.

Лексемата 'смърт' е периферна нормативна дума-асоциация на бял. В крайна сметка, на макротекстово равнище се реализира

именно тя, т. е. в макротекста присъства нормата. По-горе това значение, приписвано от наративно-декларативното му поднасяне в целия текст, бе посочено като (i) Общо.

Посочените като ненормативни семантизации на бяло 'лъжа', 'насилие', 'изкупление', 'глупава', касаещи оценката на Станев за 'любовта' между прабългарско и славянско начало, поставят още ред въпроси.

Казахме, че за да запази разбираемостта и кооперацията при цветовия език, авторът спазва добър баланс — ненормативни семантизации на черно при Сибин и множество нормативни за бяло — и на равнища (i), и на равнище (ii). Тия семантизации са една оценка, разположена в края на романа. Следователно те обхващат както взаимопроникването между страните, така и самите страни, т. е. трябва да си поставим въпроса, доколко тия лексеми са семантизации на един цвят (бялото) или те са семантизации и на черното, и на бялото, и на маркираната с червено любов между двете страни. На този въпрос ще може се отговори след разглеждането на трите цвята и при двата персонажа, както и на наличието на категорията единичност/определеност чрез цвят.

Езиковите начини, по които са реализирани вербализациите на цветовия език, са най-вече от наративно-декларативния способ. В конкретния текстови план бялото се поднася наративно. В макротекста на романа обаче се наблюдава каузативна семантика: *'Побеляването на Сибин-следствие + от + бялата Каломела-причина'*.

В конкретния лингвистичен план на текста има само един пример с каузативна конструкция 'побелял от снега'. Навярно не е случайно, че Сибин за първи път „побелява“ тъкмо в този пример /2-3/, т. е. когато се среща за първи път с Каломела.

Фиксирането на основния и типологичен цвят за Сибин като черно, а за Каломела — бяло, представлява вид определеност, която илюстрира единичност. Нарушаването на индивидуалната единичност на единия от индивидуалната единичност на другия също е вид единичност, но този път единичност на конфликта. Единичността на конфликта е отразена във вербализираните прояви на цветовия език в романа. Става дума не само за взаимното цветово проникване и „цветообмен“, нарушаващ личната единичност, но и за означаване на този процес с трети цвят — червено.

ЧЕРВЕН

/1/ Князът беше облякъл ловджийски дрехи, куртка от кафява кожа с червени петлици, калпак от бобър със зелено дъно. — с. 19

/2/ Френските рицари (...) сините, *червени* и черни плащове се издуваха от ветреца (...) — с. 22-23

/3—4/ (...) а в душата на княза *радостта* отново изблизна с представите за *аления* елек на болярската дъщеря (...) — с. 27

/5/ Сега той яздеше пред болярската шейна (...) и не се обръщаше да види как момата се смее със слугите, как е *поруменяло* нейното лице (...) с. 28

/6—9/ *Зачервена от топлината* (...) *розовите* ѝ устни шепнеха някакви слова /.../ Князът я гледаше прехласнат (...) Той си спомни как *поруменя* лицето ѝ, когато тя, свела очи под неговите, неочаквано се превърна в засрамена мома (...) Селянката (...) поиска да коленичи. В уплахата си тя събори някакъв триножник. Болярката се дръпна. Триножката се заплете в роклята ѝ. За миг я повдигна и князът видя стройния момински крак, обут в *червен* чорап. — с. 43—44.

/10—11/ Две прозорчета мътно светеха. Сибин се приближи до едното. По опънатия свински мехур течеха *розови* жички от свещта, която *гореше* вътре. с. 49

/12—14/ (...) *червената* ловджийска куртка под расото *аленееше* като единственото *весело* петно сред прегорялата от мразовете трева /.../ — с. 51

/15/ (...) православието (...) и днес *ближеше червените* ботуши на Борил. — с. 55

/16/ (...) един от братята (...) видял ловец с *червена* дреха и болярски калпак. — с. 80

Реализирани семантизации на червеното, идващи от ситуациите и контекста;

(i.) *Общи:*

1. Болярски произход — /1/, /12—14/, /16/;
2. Царска власт — /15/;
3. Каломела и любовното вълнение от нея у Сибин — /3—11/
4. Латинските рицари (сходно на болярския произход), т. е. аристократизъм — /2/.

(ii) *Конкретни семантизации:*

1. топлина
2. радост
3. весело
4. гореше

Особености на семантизацията

По-голямата част от конкретните реализации са реализации на термините за цвят, за които приехме, че не се вписват в конк-

ретните семантизации. Важно е да се отбележи, че това са лексеми за червено и че с тях се описва главно Сибин. По-точно Сибин се описва само с термини за червено. В същото време освен термини за червено Е. Станев разгръща описанието на Каломела с ред други лексеми като *розово, алено, поруменя*, които назовават нюанси на червеното. Сред семантизациите има и един глагол — *гореше*, — при който контекстът позволява тълкуване за червено. В примери /12—14/ се употребява *прегорелите*, където семантиката, диктувана от контекста, също позволява тълкуване за цвят, но то е многозначно — тревите са прегорели от студовете, т. е. сиво-черно или сламено-жълто, но не и червено.

В конкретните реализации се актуализира интенционално семантизация на червено — 'радост' в пример /3/. Лексемата *радост* е ненормативна за червено, но нормативна за близкия цвят жълто. Тази конкретна реализация е подчинена на общата 'любов' и показва слоестата структура, по която действа вербализираният цветови език в контекст — веднъж на конкретно лексемно равнище и веднъж на равнище изречение и контекст. В образа на Ния вече се посочи, че когато става дума за вербализация и семантизация на 'любов', червено и жълто могат да имат еднакви семантизации, двата цвята да имат значения като пресичащи се множества. 'Весело' обаче е нормативно-периферна на червено. Подобна позитивна семантизация на червено и жълто припомня за възможните позитивни семантизации на тия цветове и вариантите им (розово, тъмновишнево и пр.) с позитивни значения. В тоя ред е и *настроение* като семантизация на светъл. (Светъл се възприема като синоним на бял, което личи от синонимността и пълното съвпадение на ред асоциации на бял и светъл.)

Семантизацията 'топлина' сочи асоцииране (каузативно) с централно-нормативна дума-асоциация на червено.

При Сибин любовното чувство е описано и семантизирано главно с червения цвят. Функционирането на белия цвят като агресивен елемент в „полето“ на черното прабългарско сияние на Сибин подкрепя червено описаното любовно чувство. „Аниhilацията“ на двата етноса в деструктивната химера е налице не само в текста на романа-реплика, но и в подсъзнателно въздействащото цветово семантизиране на двата етноса и отношенията им.

Към черното като цветова единичност/определеност на Сибин влизат и двете лексеми за черно и мургаво, описващи прабългарската съпруга Котра (/7-8/-черно-Сибин). Към тях се добавя и употреба на централна дума-асоциация (*огън*) и на синонимната ядрена асоциация на черно — *мрак*. Чрез *огън* и *мрак* авторът

интенционално изтъква топлотата и живота, които носи Котра на Сибин, т. е. 'живот' и топлотата, идваща от прабългарското начало за Сибин. По този начин любовта на Сибин към живото-даряващата го прабългарка е оцветена с червено (*огън*) (по принципа на „огледалната“ асоциация) и черно (*мрак*). В случая с Котра се наблюдава разширяване на значението на имплицитна семантизация на червено — *любов*. Любовта към Каломела е експлицирана цветово с червено и бяло като част от „анихилацията“. Експлицират се ненормативни семантизации с „анихилационна“ семантика — *лъжа, измама, насилие, изкупление, глупава*.

Значения на цветовете при Сибин

1. ПРАБЪЛГАРСКО НАЧАЛО. Всички примери за черен у Сибин са подчинени на изразяване на това значение. 'Прабългарското начало' е ненормативна семантизация на черно в реплика-роман. Това става чрез лексеми за черно, мургаво и мрак. Описанията се реализират със следните лексеми: *мургавата, черната, черни, черният, черното, черни, черния, мургава, черния, мрак, черния, черния, черна, черно, черното, чер, черно, черна*. Тези прилагателни имена описват самия Сибин — мислите му, грижите му, тялото му, дрехите му, дори сиянието му и коня му.

2. СМЪРТ. В образа на Сибин тя е актуализирана чрез бял. 'Смърт' е нормативна периферна дума-асоциация на бяло в българската норма за словесни асоциации. Това означава, че авторът-адресант не излиза от нормата, обвързвайки смъртта с бялото при Сибин. Конкретно това става с бялото присъствие на Каломела в живота на Сибин. Станев уподобява цялата тази връзка на състояние пред битка, преди която бял ангел спохожда боеца в неговото тръпнещо очакване на смъртта. В края на романа-реплика чрез Сибиновите мисли Станев дава оценка на любовната връзка, както вече се каза по-горе. Лексемите *лъжа, измама, изкупление, насилие, глупава* са ненормативни и на бялото, и на черното. В живота взаимодействие между бялото и черното се поражда любовното чувство, описано с червено.

Лексемата *смърт* не се експлицира в текста, а разширява значението си чрез посочените семантизации на бял, както и на конфликта между бял и черен. Само в един случай се експлицира вербално асоциативната връзка 'бяло — смърт' — *А смъртта бе жена в бяла туника*. В този пример вербализацията на цветовия език се извършва по наративно-декларативен начин. За всички останали

положението е различно: на макротекстово семантично равнище имаме каузативност (бялото е причина за смъртта на черното), докато в конкретната му лингвистична реализация каузативното отношение приема най-разнообразни форми, общодефинирани като наративнодекларативни.

3. СЛАВЯНСКО НАЧАЛО. Тази ненормативна семантизация на бял при Сибин е от контакта му със славянката Каломела. Реализацията като езиков начин в по-голямата част е от наративнодекларативен тип. Има само един случай на каузативност — с предлога *от* — побелял от сняг. Бялото се натрупва в цветовата характеристика на Сибин от присъствието на Каломела (телесно и духовно), както и от интенцията на автора-адресант да описва Сибин с нещо бяло (*побелял от сняг*) в присъствието на Каломела, т. е. нещо като трагичната вина от контакта в „химерата“.

4. АРИСТОКРАТИЧНОСТ (царска власт). Тази семантизация при Сибин е чрез **червен**. Тя е ненормативна семантизация. Реализирана е чрез декларативно-наративен начин при описания на боярските дрехи на Сибин, царя и латинските рицари.

5. ЛЮБОВ. Представена от **червен** при Сибин. В българската норма за словесни асоциации лексемата 'любов' е ядрена, нормативна дума-асоциация на червено. В текста тя е поднесена и по двата начина — каузативен с предлога *от*, контактно и от наративнодекларативния при описание на Каломела, видяна или мислена от Сибин.

6. ЖИВОТ. Реализирана е при Сибин чрез два цвята. Единият е **черен**, вече посочен като жизнеутвърждаващ при любовта с Котра. Вторият цвят е **зелен**. Вербализацията на значенията на зелено, конкретизирани при Сибин, също бяха посочени по-горе. Тук е важно да се отбележи, че едно и също значение, макар и с различни нюанси (любовта към Котра е животодаряваща и на философско равнище, докато кипежът на гората е и моментно усещане за живот), е изразено с два цвята. Това ще наричаме двуцветие.

7. НЕПРИЯТНОСТИ. В текста не се актуализира експлицитно тази ядрена нормативна дума-асоциация на **черен**. Актуализират се обаче идиоматични изрази като *черни мисли*, *черният орляк на грижите*. Лексемата *грижи* е от референтното поле на *неприятности*, без да е синоним и без да е нормативна дума-асоциация. В плана на начините езиково да се семантизира се вижда, че те се обогатяват и с идиоматични изрази. Имплицитната за текста 'не-

приятности' като да е част от ситуацията химера, в която според Ем. Станев се конфронтират славяни и прабългари.

8. ЛЪЖА, ИЗМАМА, ИЗКУПЛЕНИЕ, НАСИЛИЕ. Тия лексеми бяха посочени като семантизации не на един цвят, а на три — бял, черен и червен, доколкото в тях се съдържа оценката на Сибин и съответно чрез него на Е. Станев за отношенията Сибин—Каломела. От гледна точка на езиковата реализация е любопитно да се добави, че е възможно да съществува семантизация-синтагма, както е в случая с *изкупление*. Синтагмата е във вид на словосъчетанието *глупава жажда за изкупление*.

По-горе посочените тук лексеми бяха включени към изложението за 'смърт' и бялото у Сибин. Обобщаването, мястото в романа-реплика сочи, че тия лексеми трябва да бъдат отнесени към трите цвята, характеризиращи отношението Сибин—Каломела.

Съвсем интересно е да се знае, че *лъжа, измама, изкупление и насилие* не са нормативни думи-асоциации на нито един от трите цвята. Това навежда на мисълта, че те са функции от интенцията на автора-адресант да внуши на читателя-адресат чрез цветовия език в неговата вербализация своето мнение по въпроса.

5.2. РЕАЛИЗАЦИИ ПРИ КАЛОМЕЛА

ЧЕРВЕН

/1—2/ (...) а в душата на княза *радостта* отново бликна с представата за *аления* елек на болярската дъщеря (...) — с. 27 = /3—4/ от Сибин — червено.

/3/ (...) как е *поруменяло* лицето ѝ (...) — с. 27 = /5—6/ от Сибин — червено.

/4/ Лицето ѝ *заруменя* и тя сведе очи под черния пламък на неговите. — с. 30

/5—9/ Къщата на бившия кмет беше наблизко. Две прозорчета мътно светеха. Сибин се приближи до едното. По опънатия свински мехур течеха *розови* жилки от свещта, която гореше вътре. Князът извади от канията на меча си малко ножче и пробви студената ципа с налепен по нея , сняг.

На ниския одър (...) лежеше болният (...) Окоето на княза се спря върху закритото с черно покривало лице на калугера и тутакси зърна Каломела. *Зачервена от топлината* (...) *Розовите* ѝ устни шепнеха някакви слова (...) Князът я гледаше прехласнат (...) Той си спомни как *поруменя* лицето ѝ, когато тя, свела очи под неговите, неочаквано се превърна в засрамена мома (...) Триножката се заплете в роклята ѝ. За миг я повдигна и князът видя

стройния момински крак, обут в *червен* чорап. — с. 43—44 = /6—9/ от Си-бин-червено.

/10—11/ (...) тя се върна от тайнството *зачервена*, насипана със сняг и *пламнала от радостно смущение* (...) — с. 44

/12/ Една от плитките ѝ висеше между *розовите* ѝ гърди (...) — с. 61

/13/ (...) *пламнала* от възмущение (...) — с. 56

/14/ Погледът ѝ се плъзгаше към колената до *розовите* нокти на краката (...) — с. 75

/15—16/ (...) залезът лепеше *огнени* петна по стъблата на дърветата. (...) като видя как *огнените* петна минаваха по нея, ненавистта със страшна сила го блъсна (...) — с. 87 (става дума за Тихик).

/17/ Син безръкавник открояваше под *тъмновишневата* ѝ дреха гръдта ѝ (...) — с. 87 (отново Тихик)

/18/ (...) сините пътеки от възетата се преплитаха с *кървави* драскотини и рани. — с. 102

Реализирани значения на червен

(i.) Общите значения:

1. Любов.
2. Страст (към богомилството).
3. Смърт.

(ii.) Конкретни реализация на общите семантизации;

1. радост.
2. смущение.
3. възмущение.
4. красота (физическа).
5. пламнала.
6. кървави.

Особености на семантизацията

Прави впечатление, че *червен* в образа на Каломела се явява в единадесет от всичките осемнадесет появи и това става, когато има връзка със Сибин.

Пример /15—16/ пък е илюстрация на любовното чувство на Тихик към Каломела и в него отново, чрез заместване (*огнени*) се явява червен при любов, свързана с Каломела. Каломела предизвиква любов и у Съвършения, но в романа това чувство не е описано с вербализация на цветовия език. Там то е свързано с хаос и насилие, сполетели общината сред новото учение на Съвършения, каузирано от любовта му към славянката.

Примери /10—11/ са израз на отношението, може да се каже, на любовта на Каломела към антисистемното учение — богомилството. И тая любов при Каломела е съпроводена с червено.

Следователно в текста се вербализира нормативната семантизация на червено 'любов'.

В примери /12/ и /14/ става дума за описание и на равнището на цветовия език на 'женското начало', на плътското в него.

Пример /18/ илюстрира пребитата до смърт болярка. Чрез заместване на лексема за червен — *кържавите* — този цвят става знак-символ на завършека на любовта ѝ със Сибин. 'Смърт' е периферно-нормативна на червен, а 'кърваво' също е периферна на червен. Словообразователният вариант на думата, явяващ се в периферията, е посочен абсолютно точно, макар че в центъра е налице лексемата *кръв*.

Възмущение и *радост* са експлицирани вербализации на ненормативни думи-асоциации на червен. Те обаче са напълно в общата посока и тенденция на семантизацията в нормата: *радост* е ненормативна, но *веселие* е периферно-нормативна, а *възмущение* е в тон със семантизацията на червен за силни чувства и изживявания. 'Красота' е имплицитно реализирана в текста, но тя е централно-нормативна за червен. Същото е положението и с 'любов', която се експлицира както с термини като *поруменяла*, *изчерви*, така и чрез заместване.

Съвсем очевидно е, че при заместването на лексемите за червен с лексеми като *пламнала*, *огнени* се ползва не само огледалната асоциация, все пак запазваща връзката с червеното като цвят, а и синестезия, наслагваща на любовното чувство и цвета, и топлината на предмета-еталон. В случая с *кържави* обаче (кръв е централно-нормативна) в контекста на имплицитна актуализация на друга нормативна дума-асоциация на червен — 'смърт', вербализацията на цветовия език ползва асоциативно когнитивната връзка между пролята кръв и смърт.

Прави впечатление лексикалното богатство, използвано от Е. Станев да опише червеното с различните му оттенъци — *аления*, *тъмновишневата*, *пламнала*, *огнени*, *розови*, *поруменя*.

Смущение е периферно-нормативна.

Тя, както и множество от предходните примери, сочат, че нормата за словесни асоциации активно служи на автора-адресант за реализиране на прагматичния принцип на кооперацията спрямо читателя-адресат. На базата на общите, нормативни, значения са възможни и реализациите на ненормативните, които или запазват посоката на нормативната семантизация, или изразяват

интенцията на автора, напр. прабългарското начало е черно, а славянското бяло.

БЯЛ

Бялото е цветови код на славянския произход. Често то се употребява в описанията на духовните стремления на Каломела и за описание на физическите ѝ черти.

/1/ (...) а устата откриват *млечния* низ на зъбите ѝ. — с. 27.

/2/ Каломела пожела да възседне своя *бял* кон (...) Сибин продължи да язди *черния* си жребец (...) — с. 28

/3/ Тя го застигна по-бързо, отколкото очакваше. *Белият* кон се изравни с жребеца (...) — с. 28.

/4—5/ Под тежкия мечи кожух му се стори, че е направена от *прозрачнобяла* плът и *студено сребро*. — с. 28

/6—7/ Кожата ѝ *излъчваше светлина* и *същевременно отразяваше неповторимо светлината на деня*. — с. 28

/8/ Тя смъкна ръкавицата и *бялата* ѝ ръка поривисто хвана юздата. — с. 29

/9/ Една *рехава снежинка* се топеше на носа ѝ. — с. 30

/10/ Князът проби студената ципа с налепен по нея *сняг*. (...) и тутакси съзря Каломела (...) — с. 43

/11/ Кой знаеше, дали Сатанаил не му пращаше девицата, за да го разочарова. (...) Но е малодушно и недостойно да помрачи с благоразумно бягство азарта в тия минути, толкова напомнящи минутите пред някоя битка, когато *бял ангел* спохожда изморената от догадки и предчувствия душа, за да я предаде на съдбата? — с. 43= /17—19/ — бяло Сибин.

/12/ (...) тя се върна от тайнството, зачервена, насипана със *сняг* (...) — с. 44

/13/ А сега, когато яздеше *белия* си кон и му се доверяваше (...) — с. 44

/14—18/ Лицето ѝ се *озари от вътрешна усмивка, тихо щастие и смирение* се разля по него и *сред белината на снега светна, прелестно като утринна звезда*. — с. 45

/19/ Прекрасната и горда Каломела беше се превърнала в Пепеляшка. *Избелялото* расо (...) висеше на снагата ѝ. — с. 51

/20/ Под *избелялото* расо (...) се очертаваха плещите и заоблеността на бедрата ѝ. — с. 60

/21—22/ Сънувах *ангелчета*, но те бяха съвсем малки и *белички* (...) — с. 57

/23—25/ Приличаше на небесен дух, слязал в топлия извор да го *освети с благодатна светлина*. — с. 60

/26—27/ (...) коленете ѝ показваха под синкавата вода своята *фарфорова белота*. — с. 61

/28—29/ Сатанаил замеси *най-бялата* пръст и *чиста* изворна вода, *направи животворна смес* (...) — с. 62

/30/ — Ах, какво утешение се крие в нейната *сладка бяла плът*! — с. 74= /9/ от бяло-Сибин.

- /31/ Нейното присъствие обливаше княза със *светлина* (...) — с. 74
 /32/ Изправена пред извора като пред огледало, тя разглеждаше (...) *белия* си корем (...) — с. 75
 /33—35/ Гола върху мечата кожа на одъра в дървената колиба, с набъбнали устни и плъзвава плът, благоуханна, с *лебедова чистота* и *свежест*, потъваше в шеметното блаженство на отдаването (...) — с. 75
 /36—37/ Стоновете ѝ се чуваха ту като гукане, ту като къси възторжени викове и тогава ѝ се струваше, че *слънчевият блясък* се превръща в черен заслепяващ мрак (...) — с. 75
 /38/ (...) високата черна фигура на съвършения, надвесена над нещо *бяло*. — с. 101

Реализирани значения на бяло

(i.) *Общи:*

1. Славянското начало — /1—8/ /13/, /14/, /18/, /24—25/, /28/, /29/, /30—38/;
2. Красотата /телесна и духовна/ — /1/, /4—9/, /14—35/;
3. Смърт — /11/ — чрез мислите на Сибин; /38/ — физическа;
4. Богомилство — /12/, /26—27/;
5. Духовни стремления — /14—18/, /21/, /22—23/;
6. Любов и секс — /33—37/;
7. Чистота (телесна и духовна) — /14—18/, /22—26/;
8. Свежест (телесна и духовна) — /25—26/.

(ii.) *Конкретни:*

1. млечния	14. слънчевият
2. прозрачно (бяло)	15. блясък
3. студено	16. светлина
4. сребро	17. сладка
5. снежинка	18. фарфорова
6. сняг	19. ангелчета
7. ангел	20. чистота
8. озари	21. свежест
9. щастие	22. дух
10. смирение	23. прелестно
11. белината на снега	24. благодатна
12. светна	25. съвършения
13. като утринна звезда	26. звезда

Особености на семантизацията

Наблюдава се вече установеното и при другите литературни герои. Лексеми като *светлина*, *ден*, *мляко* и *сняг* са със статус на

предмети-еталони за бяло. Качества като *студена, чистота, свежест* също се възприемат като централна нормативна семантизация на бялото и светлото в текста. Авторът-адресант ползва предметите-еталони и техните най-типични качества като основен комуникативен код за реализиране на принципа на кооперацията, за да може читателят-адресат да реализира разбиране на вербализираното цветово съобщение. Съобщението обслужва и интенцията на автора, бидейки силно кооперативно, а равнището, на което действа вербализираният цветови език, е езиковото съзнание и най-вече езиковото подсъзнание.

Освен посочените централно-нормативни думи-асоциации за охарактеризиране на Каломела авторът-адресант ползва достатъчно добър набор от периферни нормативни думи-асоциации на бял и светъл, експлицирани в текста — *дух, радост, свършен, ангел, звезда, озари, прозрачно*.

В примерите с избелялото расо на Каломела се имлицира периферната 'семпъл', а в реда на нейните мисли и диалози със Сибин се имплицира ядрената 'вечността'.

Експлицираните *прелестно* и *благодатно* не са нормативни за бял или светъл, но съхраняват най-силно наблюдаваната статистически тенденция бялото и светлото да се асоциират с позитивни същности и явления.

Съвсем любопитно е, че лексемата *свършения*, която е прозвище на водача на богомилите, е ядрено-нормативна дума асоциация на бяло. Това предполага едно противоречиво и нестандартно представяне на богомилството в цветово отношение. От една страна, „свършения“ е винаги описван в романа с черно, а от друга страна, прозвището му само по себе си е нормативна асоциация на бяло.

Звезда, озари и *блясък* са периферно-нормативни на светъл, експлицирани в текста.

Не може да не направи впечатление огромното лексикално и граматично многообразие, с което авторът-адресант атакува читателското съзнание и подсъзнание. Ползват се, подобно на описанията на червено за Каломела, множество лексеми и морфологични форми, изразяващи нюансите на един цвят: *бял, белия, бяла, бяло, прозрачнобяла, избелялото, белината (на снега), (фарфорова) белота, белички, най-бяла, сняг, снежинка, светлина, светлината на деня, светна, отражаваше, излъчваше, ангелчета, млечния, сребро, фарфорова, лебедова, слънчевия (блясък), (утринна) звезда, озари*.

Наред с тия закономерни (ползване активно на експлицитно и имплицитно реализирани нормативни думи-асоциации) вече характеристики на семантизацията в текста на лексемите за цвят трябва да се отбележат други особености на структурирането и начините на семантизация на лексемите за цвят в контекст.

Става дума за съчетанията на бяло с други цветове, т. е. двуцветие и трицветие. В това отношение са възможни два случая.

5.3. НЯКОИ ОСОБЕНОСТИ НА ЦВЕТОВИЯ ЕЗИК В ТЕКСТ

5.3.1. Еднофокусно и двуфокусно многоцветие

(I.) *Еднофокусно двуцветие има, когато едно значение е маркирано от два цвята, т. е. два цвята се вербализират с едно и също значение. Пример за такова двуцветие е значението 'неприятности', маркирано от жълто и черно при Анастаси. При Каломела еднофокусно двуцветие има, когато 'смърт' се маркира от червено + синьо.

Еднофокусното двуцветие е отношение на синонимия (контекстно зависима и/или извънконтекстно зависима) между два цвята. В случая се доказва контекстно зависима синонимия между два цвята.

(II.) *Двуфокусно двуцветие може да се нарече случаят, когато два цвята функционират в текстова цялост и имат различни значения. Добра илюстрация на двуфокусно двуцветие са примерите за бяло /31—37/ от Каломела, когато бялото се актуализира със значения 'чистота', 'свежест', 'слънчев', при това експлицитно, а черното се актуализира със значение 'мрак'. Двуфокусното двуцветие е отношение на антонимия.

Отношението на антонимия между два цвята може да бъде контекстно зависимо (както е в доказвания случай) и/или неконтекстно зависимо (както се доказва от данните за нормата на словесни асоциации на термини за цвят).

5.3.2. Синонимия и антонимия

По този начин се установява важният факт, че в *отношение на синонимия или *антонимия влизат не само *черно и бяло, тъмен и светъл*, а и т. нар. *хроматични цветове*, т. е. *червено, жълто, зелено, синьо*.

Посоченото за еднофокусното и двуфокусното двуцветие (три- и многоцветие) е съществена особеност на вербализирания и не-вербализирания цветови език и представя описание на граматичните отношения в цветовия език. Зависимостта на посочените отношения, оформени и от контекста, и извънконтекстово, сочи съответната **зависимост на антонимията и синонимията от синтактично-текстови цялости, както и зависимост на лексикално-асоциативната семантика за не-цвят на термините за цвят*.

Класификацията може да продължи в зависимост от това, дали нормативната дума-асоциация е експлицирана в текста или е имплицитна, но засега това би усложнило излишно изложението.

5.3.3. Натрупване и градация на един цвят

Освен чрез еднофокусно и двуфокусно двуцветие арсеналът на семиотичната структурираност на вербализацията на цветовия език в контекст се обогатява и с **натрупване* и **градация на един цвят*.

Пример за градация представя изречението от /14—18/ — бял-Каломела:

Лицето ѝ се озари (2) от вътрешна усмивка, тихо (2) щастие (3) и смирение (3) се разля по него и сред белината (1) на снега (2) светна (3), прелестно (3) като утринна звезда (2).

Тук може да се разграничат актуализации на: (1) — термини за бял и светъл; (2) — Нормативни семантизации на бял и светъл; (3) — Ненормативни семантизации на бял и светъл.

В нормата за словесни асоциации ясно се различава отношението на синонимност, в което влизат думите-асоциации на бял и светъл.

От първите са: *белината*. От вторите са: *снега, светна, се озари, звезда* и *тихо*. От третите са *щастие, смирение, светна, прелестно*. Всичките са с позитивната семантизация, характерна за нормата — и за бял, и за светъл. Глаголът *светна* е отнесен към ненормативните, защото като глагол не се среща в нормата. В нормата се посочва *светлина, светло, светла* като централни асоциации на бял, а и на светъл. Ако се абстрахираме от морфологичното оформяне, тогава *светна* трябва да се отнесе към централно нормативните актуализации на нормата в рамките на тази градация на бял и светъл.

Един от изводите при разглеждането на нормата за словесни асоциации бе, че не трябва да се обръща прекомерно внимание на

словообразователно-морфологичната оформеност на думите асоциации като една или друга част на речта. В случая обаче се явяват глаголи като „производни“ на нормативните съществителни или прилагателни имена. Доколкото в нормата глаголите не са предпочитана форма, може да се направи изводът, че нормативни корени се явяват оформени като глаголи само при вербализирането на цветовия език в контекст. В извънконтекстна вербализация глаголът е слабо застъпен.

Съвсем очевидно е, че в това сложно изречение има не само обикновено натрупване на бял цвят. Това натрупване е структурирано с/в градация, където силата на степента на белота варира като музикална тема в тока на изречението. В началото е *озари*, а последният акорд е *като утринна звезда*. И началото е формално ненормативна семантизация, макар че всичките семантизации доразкриват основната позитивна семантизация на бяло и светъл от нормата. Силата на бял и светъл очевидно варира и в ненормативни думи като *щастие*, *смирение*, *усмивка*, *прелестно* и е в общото асоциативно обвързване на позитивни човешки състояния и емоции, оценки със светъл и бял. Нормативните семантизации са 'снега' — централна на бял, 'звезда' и 'тихо' — периферни на светъл. 'Светна' очевидно трябва да бъде отнесена към централно нормативните на бяло (в нормата — *светлина*, *светло*, *светъл*).

Градацията на един цвят в едно или няколко съседни изречения е важна особеност на **контекстно зависими вербализации* на цветовия език. (Терминът *контекстно зависими* цели да провокира бъдещо разработване на трансформационна граматика на цветовия език.)

Градацията на един цвят поставя и въпроса за близостта на поява на термина за цвят, който служи за ориентир и натрупването около него (в случаите на градация в същото изречение и/или в съседните изречения) на нормативни и ненормативни думи асоциации, които схващаме като такива от контекста и от нормата.

В примери /5—9/ — червено Каломела има натрупване на червен. Използват се следните лексеми и словосъчетания:

● червени	● розовите
● розово	● поруменя
● зачервена от топлината	● червен.

Тук има актуализация на термини за цвят и само една семантизация — *топлината*, която е централно нормативна. Градация може да се търси в нюансите: *розово*, *поруменя*, *зачервена* и *чер-*

вен. За разлика от примера с градация и натрупване на бял и светъл, където различните степени на един цвят са описани с много повече ненормативни семантизации и с по-малко термини за бял и светъл, както и също с централно-нормативни семантизации на бял.

Техниката на изграждането образа на Каломела позволява съвсем отчетливо да се различат **еднофокусно** и **двуфокусно** двуцветие, градация и натрупване на един цвят като текстови и семиотични средства за вербализация на цветовия език в контекст.

ЧЕРЕН

/1/ Каломела пожела да възседне своя бял кон (...) Сибин продължаваше да язди *черния* си жребец. — с. 28 = /11/ — черно Сибин.

/2/ Лицето ѝ порумения и тя сведе очи под *черния* пламък на неговите. — с. 30 = /12/ — черно Сибин.

/3—4/ Окото на княза се спря върху *закритото* с *черно* покривало лице на калугера и тутакси зърна Каломела. — с. 43

/5—6/ (...) жребецът, който следваше господаря си като куче, навлезе в пещерата. Каломела го видя да идва насреща ѝ — *чер*, с *очи като въглени*. — с. 60 = /17—18/ — черно Сибин.

/7—8/ Тя се топеше под *силното* тяло на своя княз и неговото черно сияние гореше душата ѝ. — с. 75 = /19/ — черно Сибин.

/9—10/ Стоновете ѝ се чуваха ту като гукане, ту като къси възторжени викове и тогава ѝ се струваше, че слънчевият блясък се превръща в *черен* заслепяващ *мрак* (...) — с. 75—76

/11/ (...) *черната* висока фигура на съвършения, надвесена над нещо бяло. — с. 101

Реализирани семантизации на черното

(i.) *Общи:*

1. Прабългарското начало, идващо от Сибин — примери /1—2/, /4—10/;

2. Любов и секс (с прабългарското мъжко начало) примери /5—10/;

3. Богомилството (Съвършения) — примери /3—4/, /11/;

4. Смърт — пример /11/;

5. Сила (от Сибин) — примери /2/, /7—8/.

(ii.) *Конкретни реализации на семантизацията на черно:*

1. въглени

2. мрак

3. пламък

4. закритото
5. силното

Особености на семантизацията

При вербализацията на черното у Каломела се наблюдават твърде интересни особености. Преобладават реализациите на термини за черно. В конкретните семантизации се наблюдават две лексеми, които са название на предметите еталони за черно — *въглени* и *мрак*. В текста е поднесена интенцията на автора-адресант за силата, която притежава прабългарският княз — 'сила' е периферна нормативна дума-асоциация на черно. Лексемата е експлицирана в пример /7—8/. От друга страна, тя имплицитно присъства в словосъчетания като *черния пламък*, *черното му сияние*, *чернотата* на коня на Сибин, където животното е с „*очи като въглени*“. От трета страна, е нужно да се напомни важната подробност, извод от представянето на нормата за словесни асоциации — не е от съществено значение граматическата оформеност на думата-асоциация като една или друга част на речта. Като вербализация на цветовия език тя може да поеме и заема всяка една граматична форма — съществително, прилагателно, глагол, умалително име, членувано. Статистически и за доказателство формите са посочени, но от гледна точка на генералния факт на вербализацията е нужно наличието на лексемата, а не морфологично-словообразователните ѝ параметри. Наличието в текста на *силното* наместо посоченото от анкетираното лице в нормата *сила* не променя факта на вербализацията на основното значение, носено от корена, както знаем. Нужно е това да се припомни в средата на текста, защото има и други случаи, в които трябва да признаваме факта на текстовата реализация на нормативна дума-асоциация независимо от разликата в морфологичния облик.

Ненормативната *закритото* е експлицирана във връзка с задача богомил. Тя представя нормативна посока на семантизация на черно, реализирана от периферните *зачеркнат*, *загадка*, *тайна*, *невидим* и пр.

Наблюдава се установеното по-горе — нормативните значения при семантизацията на черното се ползват като общ език между комуникиращите. Изграждат се интенционални по своя характер семантизации, които могат да бъдат както нормативни, така и ненормативни. В този смисъл семантизацията се осъществява и чрез „огледалните асоциации“, където се ползва както разликата в значението, така и приликата. Например в /6—7/ се посочват

лексемите *гореше* и *душата* ѝ в контекста на „черното сияние“, предизвикващо горенето, т. е. „анихилацията“ между черното и бялото. Лексемата *душа* е нормативна за бяло. По принципа на остатъчното сходство между огледалните асоциации подсъзнателно лексемата *душа* се асоциира с бялото у Каломела, а лексемата *гореше* — с червеното. *Гореше* е централно-нормативна дума-асоциация на червено. Очевидно става тогава, че в любовта, класифицирана като „лъжа, измама, насилие, глупава жажда за изкупление“, цветовото семантизиране включва три цвята — бяло, черно и червено.

В текста имплицитно, чрез разширяване значението на имплицитна семантизация на черно, се актуализира на макротекстово равнище централно-нормативната за черно *'смърт'*. Интересното е, че тази смърт не е каузирана само от черното прабългарско начало, а еднакво и от богомилството, защото водачът на богомилите е посочен два пъти именно с черно. При това вторият пример — /11/ — е в контекста на полумъртвата Каломела, която малко след това умира. Очевидно е също, че в езиково и текстово отношение разширяването на тази семантизация става по наративно-декларативен начин в рамките на различни описания. На семантично равнище обаче, изглежда, преобладава каузативното отношение — *'смърт + от + (богомилство + прабългарското начало)'*.

Реализираните значения при Каломела очевидно идват от контактите ѝ със Сибин и със Съвършения. Черното не е присъщо на Каломела, освен в рамките на трагическата вина на химерата и анихилацията, безсистемните умонастроения. В този смисъл при хронологичното разглеждане на появата на черното при Каломела се вижда, че то е външно спрямо самата нея и се появява почти винаги успоредно с типичното за нея бяло в текста, често пъти в едно и също изречение дори. Такива са посочените тук примери /12/, /7—11/. В един от тях бялото се явява имплицитно — чрез заместване на термин за *'бял'* с централно-нормативната *'душата'* ѝ.

Това дава повод отново да се припомни проблемът за двуветията и трицветията, за които ще стане дума по-нататък, като за още един начин и особеност на вербализацията на цветовия език.

В крайна сметка е ясно, че освен в сюжета Каломела извървява и своя знаков цветови път: в първи етап — успоредност на черното и бялото, във втори етап — приближаване до среща на черното и бялото: (вж. примерите за любовното чувство на Кало-

мела /7—11/; трети етап, който е точката на това „горене в черното сияние“ на княза на бялата душа на славянката. Четвъртият етап е раздалечаване на черното (прабългарското и богомилското) от бялото славянско до раздялата им в смъртта, където те отново стават две успоредни, недокосващи се величини.

В рамките на тази семиотична схема мястото на водача-богомил е специфично. „Неговото“ черно е коварно вътрешно придружаващо бялата Каломела. Но и това черно става външно в последния пример — /11/, — където Съвършения наблюдава бялото тяло на изпадналата в несвяст преди смъртта си Каломела.

Всъщност тук би могло да се разсъждава за степента на каузация — силна и/или слаба: Богомилското черно ли е по-силно каузиращо 'смърт' или прабългарското черно? Не е възможно да се дефинира с точност по следните причини: Външно погледнато, богомилското черно е по-силно, защото стои в основата на целия сюжет и 'смъртта'. Също така, външно погледнато, прабългарското черно, макар и изгарящо душата на бялата Каломела, е актуализирано с вербализация на ненормативната 'любов' за черно, пък и за бяло. От гледна точка на мистичната теория на Гумильов прабългарското черно е по-силното каузиращо явление. Пак от същата гледна точка обаче „трагическата вина“ в химерата е еднаква и за славянския етнос, и за прабългарския. Еднаквото участие и на черното, и на бялото във вербализирането на ред свои нормативни и ненормативни семантизации изглежда най-реалистичното в случая. По-важният въпрос тук изглежда е, че 'любов' се актуализира с двуцветие (черно + бяло), но и нормативната и за двата цвята 'смърт' също се вербализира чрез двуцветие. Синтептичността на бяло-черното представяне на 'любов' вече се подчерта. 'Любов' обаче се реализира в текста за Каломела по един аналитичен и нормативен начин като семантизация на червен за разлика от черно-бялата актуализация. Лексемата *любов* е централно-нормативна дума-асоциация на червен.

СИН

/1—5/ *Сините ѝ очи гледаха княза найстойчиви и жестоки, уверени в своята непобедима чистота и техният поглед го раздруса.* — с. 28—29

/6/ *Небесносиният ѝ поглед търсеше да открие очите на княза (...)* — с. 51

/7/ *Над извора, подобен на изпотено синьо огледало, в което се оглеждаше тялото, затрептя малка дъга (...)* — с. 52

/8—9/ (...) *коленете ѝ показваха под синкавата вода своята фарфорова белота.* — с. 61

/10/ През дните на съпричестяването с бога очите на Каломела бяха небесни кладенци, в които князът не смееше да проникне (...) — с. 67

/11/ (...) сините пътеки от въздетата се преплитаха с кървави драскотини и рани. — с. 102

Реализирани семантизации

(i.) Общи:

1. Красота (физическа) — примери /7—9/;
2. Красота (духовна) — примери /1—5/, /10/;
3. Славянското начало (в двуцветие с бяло) — всички примери;
4. Смърт — /11/.
5. Чистота (физическа и духовна) — примери /1—10/.

(ii.) Конкретни:

1. настойчивост
2. увереност
3. жестокост
4. чистота
5. вода
6. небесни
7. очи

Особености на семантизацията

При общите семантизации се наблюдават интересни факти.

Синьото е с нормативна, имплицитно присъстваща в текста, семантизация 'красота'. То се актуализира в контекста на имплицитно реализираната и ненормативна за синьо семантизация 'смърт' в пример /10/. Нещо повече, в същия пример синьото е следствие от „въжетата“, правещи от Каломела затворник. Централно-нормативна на синьото е семантизацията 'свобода'. Всичко това дава възможност да се каже, че синьото в последния пример у Каломела е семантизирано с антонимна на централно-нормативната семантизация на този цвят. Централно-нормативни са лексемите *вода*, *чистота*, *небесни*, *очи*, явяващи се експлицитно.

При конкретните реализации се наблюдават експлицирани и ненормативни за синьото семантизации. Такива са 'настойчивост', 'жестокост', 'увереност'.

Твърде интересен е въпросът за реализацията в текста на имплицитно и експлицитно присъстващи семантизации. Очевидно е, че много силно се ползват нормативните думи-асоциации — че-

тири на брой, както и три ненормативни, където седемте са експлицирани в текстовата вербализация на цветовия език. Пример за наративно-декларативно езиково разширяване на значението на експлицитно присъстваща семантизация е тъкмо случаят с 'чистота', разбирана и като телесна, и като духовна. При разширяването на значението водеща роля има интенцията на автора, който полуиронично разгръща в комуникативен план тая 'чистота' като „непобедима“ и я охарактеризира с допълнителни отношения и качества като *настойчивост*, *жестокост* и *увереност*. Разширяването на значението на имплицитна семантизация сочи пример /11/, където се разширява значението на ненормативна ('смърт'), която е в антонимно отношение спрямо основната за нормативна семантизация на синьо ('свобода', 'безбрежно', 'необятно', 'чист', 'полет', 'простор' и пр.). Бидейки ненормативна, тя е в синонимни отношения с нормативна и контекстна семантизация на червен — 'кървави'. Като краен резултат имплицитното значение 'смърт' се реализира наративно-декларативно и чрез двуцветие, в което единият цвят е семантизиран с нормативно значение, а другият — с ненормативно.

Двуцветието тук е еднофокусно и изразява отношения, които в крайна сметка може да се определят като синонимни. Синонимното отношение, заложено тук на лексикално равнище — 'кръв' — 'кърваво', може да се обвързва като заместител на термин за червен с нормативната 'смърт' на червен. Контекстно зависимото значение на син — 'смърт' — е синоним на лексикалното 'смърт' на червен (кръвта).

Двуцветие има и при актуализиране на 'красота' (физическа) в пример /8—9/, където се ползват и син, и бял в наративно-декларативен план. В този случай също става дума за еднофокусно двуцветие, т. е. контекстно зависима синонимия на два цвята. Наред с това на лексикално равнище, т. е. в нормата (извънконтекст), 'красота' е централно-нормативна и за син, и за бял. В текста 'красота' присъства имплицитно при това двуцветие.

В първото двуцветие еднофокусността се реализира чрез синонимия на ненормативна (контекстно зависима) семантизация на син и нормативна (и в същото време и контекстно зависима) семантизация на червен. Във втория случай еднофокусното двуцветие реализира синонимното отношение между двата цвята и в контекстно зависима семантизация, и в извънконтекстно определяна семантизация. При втория случай нормативните (извънконтекстни) са същите, които са активирани от контекстната среда.

Добър пример за това, как нормата функционира в контекст и как функционира общият за адресант и адресат езиков код — езикът на цветовете във вербализиран вид.

6.0. СЕМИОТИЧНИ ЕДИНСТВА ОТ ЦВЕТОВЕ ПРИ КОНТЕКСТУАЛНАТА ВЕРБАЛИЗАЦИЯ НА ЦВЕТОВИЯ ЕЗИК

В текста на романите често термините за цвят биват замествани с централно-нормативни думи-асоциации от нормата и тогава по принципа на огледалните асоциации в зависимост от контекста се подразбира и цвят (но не единствено). Интерес в случая представляват изреченията, в които има два или три цвята. Това явление вече бе наречено двуцветие и трицветие.

Спецификата на пряката цветова характеристика на Каломела налага да се проследи симантиката на дву- и трицветия от езиково-семиотична гледна точка.

Значения на цветовете при Каломела

1. СМЪРТ — червен + син + черен. Актуализирана при Каломела в пример /11/ — син = /18/ — червен Каломела. Реализирани появи — *сините, кървави*. Към синьо и червено (двуцветие) може да се добави черно, което вече бе анализирано като макротекстова реализация, навлизаща в бялата същина — Каломела — чрез влиянието на черното от Сибин и от богомилството. 'Смърт' е централно-нормативна дума-асоциация на черен. Двуцветието от син и червен е конкретната реализация на общата за Каломела семантика на черното като 'смърт'. Нужно е да се припомни, че черното функционира при Каломела и със значение 'любов'. Под формата на двуцветието 'черен-бял' е актуализирана появата на Съвършения до бялото полумъртво тяло на Каломела /11/ — черен — Каломела = /38/ — бял Каломела. В крайна сметка 'смърт' при Каломела е маркирана от вербализация на трицветие.

2. СЛАВЯНСКОТО НАЧАЛО — бял + син. Актуализирано чрез всички антропологични славянски черти на Каломела — бяла кожа, сини очи.

3. БОГОМИЛСТВО — червен + бял + черен. Веднъж това е примерът, в който Каломела „се върна от тайнството *зачервена*, насипана със *сняг* и *пламнала* от *радостно смущение*. Черното в значението на 'богомилство' се натрупва от двете цветови описа-

ния на Съвършения, в които той е облечен в черно — /11/ черен — Каломела = /38/ бял — Каломела; *Окото на княза се спря върху закритото с черно покривало лице на калугера и тутакси зърна Каломела*; /5—9/ червен — Каломела. Твърде интересен е фактът, че прозвището на винаги описвания с черно водач на богомилите — Съвършения — като лексема е периферна семантизация на бял. Цветовото поднасяне на 'богомилство' е свързано с експлицитно описание чрез термини за черен и едновременно с това с имплицитно, подсъзнателно внушавано, използване на периферна семантизация на бял — Съвършения.

4. ЖИВОТ — бял. Това значение е едно от множеството семантизации на бял при Каломела. В случая става дума за 'живот в отвъдното', което може да бъде извлечено от контекста на /10/ черен — Каломела = /38/ бял — Каломела. Сякаш тя в смъртта си отново се връща към своите корени, минала през претопяващата червена страст и към богомилството, и към Сибин. Тази семантизация се актуализира и при трите посочвания, в които се описва конят на Каломела като бял, при това с изрично маркиране на чернотата на коня на Сибин. Очевидно авторът-адресант набляга на цвета на коня като на израз на личните вкусове и прехвърляне на същността на жизнената енергия на всеки един герой върху това благородно и ценено животно. Наред с това, в един от примерите, поднесени чрез речта на Каломела, става дума за „най-бяла пръст и чиста изворна вода“. Практически, в това посочване има повторение на бял и чрез лексемата *бяла*, превъзходната степен — *най-бяла* — и чрез централната асоциация на бял — *чиста*. Тази „смес“ е дефинирана като *животворна*. Това е още един пример за натрупване и градация на един цвят.

Тази градация и натрупване на бял е в описание на Каломела на апокалиптичното ново учение на Съвършения, което е инспирирано от любовта му към славянката-болярка. Нищо чудно тогава, че славянката присъства по подсъзнателен начин в това ново учение. Освен че в подобно описание ние съзираме духовния и физическия облик на славянката, текстовото присъствие на тия лексеми действа на подсъзнанието на читателя-адресат именно в посочената нормативна семантизация на белия.

5. ДЕВСТВЕНОСТ — бял, /11/ бял — Каломела = /14—16/ бял — Сибин. В тоя пример се казва „/.../ Сатанаил не му прашаше *девицата*/.../“. Експлицирането на ненормативната лексема *девицата* насочва към асоциативно имплицитно въздействие в текста на централно-нормативните думи-асоциации на бяло — *непорочност/непорочен и невинен*.

6. ЛЮБОВ — червен + черен + бял. 'Любов' е централно-нормативна дума-асоциация на червен. В романа „червената“ вербализация на 'любов' се реализира през погледа на влюбените в Каломела — Сибин и Тихик. От осемнадесет употреби на червен за Каломела тринадесет са през погледа на Сибин, а още две — през погледа на Тихик; съответно /1—9/, /12—14/ и /17/ червен — Каломела, /15—16/ червен — Каломела. В текста червеният е представен като атрибут на Каломела, виждана и мислена от Сибин и Тихик. Беше посочено голямото разнообразие на лексеми и нюанси на червения, с което авторът-адресант атакува езиковото подсъзнание и съзнание на читателя-адресат. Може да се каже, че това богатство на лексеми и нюанси на червения повишава стойността на коефициента на полезно действие на интенцията на автора. В рамките на лексикалното богатство се наблюдава силно използване на нормативното значение на червен като 'любов', което е придружено с експлициране на други, също така централно-нормативни лексеми, от типа на *пламнала, огнени, кървави*. Степента на ефективност получава особено висока стойност, защото във вербализираните форми на цветовия език се използват значенията на червен от невербалните форми и начини на съществуване на цветовия език. Тук възниква известният въпрос в семиотиката за опозицията 'природно — културно' и съответстващото ѝ противопоставяне на 'универсално — специфично', т. е. универсалиите са приоритет само на природното. „За да продължим това движение в текста на Леви-Строс, нека изберем за водеща нишка опозицията 'природа — култура'. Въпреки всичките ѝ опити да се подмлади и да прикрие недостатъците си, тази опозиция е родена едновременно с философията. Тя дори е по-стара от Платон./.../ тя се предава като щафета чак до нас, чрез една историческа верига, противопоставяща „природата“ на закона, на институцията, на изкуството, на техниката, но също и на свободата, на производството, на историята, на обществото, на духа и т. н. Впрочем още от началото на своята изследователска работа и в първата си книга (*Елементарни структури на родството*) Леви-Строс е почувствал едновременно както необходимостта да изповядва тази опозиция, така и невъзможността да ѝ се довери. В *Структурите* той тръгва от тази аксиома и от тази дефиниция: към природата принадлежи това, което е *универсално* и спонтанно, което не зависи от никаква особена култура и от никаква определена норма. В замяна на това към културата принадлежи това, което зависи от никаква система от норми, регулиращи обществото, а следователно можещо да варира от една социална структура към друга.

Тези две дефиниции са от традиционен тип. Впрочем още в първите страници на *Структурите* Леви-Строс, който е започнал да въвежда своите концепти, се среща с това, което самият той нарича *скандал*, т. е. с нещо, което вече не търпи така получената опозиция природа/култура и което, както изглежда, изисква *едновременно* и предикатите на природата, и тези на културата“ [Дерида, 1998, 414—415]. Този чудесен цитат от Дерида и наличното от цветовия език, за което стана дума преди цитата, дава възможност да говорим за още един „скандал“ — това е цветовият език. В този смисъл е нужно да се напомни тезата, че термините за цвят отразяват биологическите, т. е. природните, възможности на човешкото същество [Кей, П., Ч. Макданиел, 1978], а от друга страна, тезата на Конклин [Конклин, 1967], че термините за цвят са социално и психологически детерминирани.

Но нека се върнем на реализациите на червен като универсалното 'любов' в текста. Универсалността се постига тъкмо чрез заместването. В заместването чрез механизма на огледалните асоциации се реализира семиотичната обща и различна основа на предметите-еталони, тяхната смесена културно-природна същност, лежаща в основата на категориалната **семантика на термините за цвят*. Наред с това (и всъщност — тъкмо затова) има поява на т. нар. **„конкурент за предмет-еталон“ — тъмновишневата*. Конкуренти на предмета-еталон могат да бъдат лексеми като *ягода, череша, домати* и пр., които биха могли да бъдат еталон за червен, но не издържат конкуренцията на *огън* и *кръв*, защото не през цялото си съществуване са червени. Използват се и термини за цвят, обозначаващи нюанси на червения — *ален, поруменя, розово*.

Като части на речта се използват прилагателни, глаголи и причастия. Само в два от случаите се използва каузативна конструкция — *пламнала от възмущение* и *пламнала от радостно смущение*. Любопитното е, че при Костадин експлицитната каузация преобладава като езиков начин на семантизация на червен, а при образа на Каломела е тъкмо обратното. Това означава, че авторът-адресант ползва еднакво добре и наративно-декларативния начин, и каузативния, поне що се отнася до повърхнинното реализиране на дадена семантизация.

7. ЛЮБОВ — черен + бял. Освен с трицветие 'любов' при Каломела се реализира и чрез двуцветието черен-бял. Трябва да се подчертае, че семантизацията е поднесена в единство. Черният идва от Сибин, а белият е самата Каломела, изпитваща любов. Примери /6—9/ — черен Каломела = /33—37/ бял Каломела = /19/ — черен — Сибин.

8. ПРАБЪЛГАРСКО НАЧАЛО — черен. Разбира се, тази семантизация е ненормативна и е интенция на автора. Примерите, посочени по-горе за любовта на Каломела и Сибин, отразяват тяхната взаимна аниhilация. Освен с тези примери черното навлиза в цветовото описание на Каломела с коня на Сибин, противопоставен на белия Каломелин кон.

9. КРАСОТА — бял + син + червен. Лексемата *красота* е централно-нормативна за червен и за бял, а за син е периферно-нормативна. Актуализира се и в духовен, и във физически план. Реализирани са в: от бял — Каломела — /1/, /8/, /14/, /20/, /23—27/, /30/, /32/, /32—35/; от червен — Каломела — /5—9/, /12/, /14—17/; от син — Каломела — /7—8/.

10. ЖЕНСКОТО НАЧАЛО — червен + бял + син. Ненормативно значение, което събира в себе си нормативните за 'красота', 'любов', 'чистота'. Всички лексеми 'розово' служат за обрисувание на женствената красота на Каломела. В контекста на описанията на физическите ѝ качества като славянски антропологичен тип (син и бял) служат на същото значение в крайна сметка.

11. ЧИСТОТА — син + бял + червен. Актуализирана е в два аспекта — духовен и физически, където и двата цвята участват в представянето тия подзначения. За духовна — /1—5/ и /9/ от син — Каломела, а за физическа — /7—8/ син — Каломела. От бял — Каломела — за духовна — /6—7/, /14—18/, /21—25/, /31/, а за физическа — /23—27/, /32/. Червеният обаче описва само физическата чистоплътност на славянката, и то с лексеми за розово — /12/ и /14/ — червен — Каломела.

ЧАСТ ТРЕТА

7.0. АРХЕТИПНИ ЗНАЧЕНИЯ НА ЦВЕТОВЕТЕ

Сравнявайки вербализираните значения на цветовете (извън и в контекст) със значенията на цветовете от фолклора и тайното религиозно-мистично познание [Алмалех, 1996], [Алмалех, 1997 а], става ясно, че могат да се посочат общи значения. Това означава, че има набор от значения, които не се влияят нито от канала на възприятие на цвета (зрително или слухово възприятие), нито от етноса, нито от религията на дадения етнос, нито от равнището на развитие на обществото на дадения етнос. Възможността подобно нещо да става очевидно се дължи на това, че подобни значения са архетипни. Те са архетипни поради „скандални“ (по Леви-Строс и Дерида) причини, когато природното и културното са неразривно свързани. Не би могло да има друго обяснение, как е възможно в продължение на повече от двадесет и пет века да се наблюдават архетипни значения и във вербализирания цветови език, и във визуално възприемания.

А ето някои общи значения на бял, червен, черен и зелен.

ФОЛКЛОР И ТАЙНО РЕЛИГИОЗНО-МИСТИЧНО ПОЗНАНИЕ	ЦВЯТ	ВЕРБАЛИЗАЦИИ — ИЗВЪН И В КОНТЕКСТ
ислям — 'ДАВА АСОЦИАЦИЯ С ОГЪНЯ'	червен	'агресия', 'огън', 'пламък'
ислям — 'ТОПЛИНА'	червен	'топлина'
бълг. сватбено знаме — 'АГРЕСИЯ'	червен	'агресия'
еврейска кабала — 'АБСОЛЮТНО ЧЕРВЕНОТО Е КАТО ГОРЯЩ ОГЪН'	червен	'огън', 'пламък', 'горя'

Древна Гърция и Рим — 'СИМВОЛ НА ОГЪНЯ'	червен	'огън', 'пламък', 'горя'
ДРЕХИ НА ПОКОЙНИКА — Спарта	червен	'смърт', 'огън', 'пламък', 'горя',
ритуали у ндембу — КРЪВ 'НЕЧИСТА/МЕНСТРУАЛНА; ПРИ УБИЙСТВО' И 'ЧИСТА/АРТЕРИАЛНА'	червен	'кръв'
българска сватба — 'КРЪВТА НА ЖЕНСКАТА ДЕВСТВЕНОСТ'	червен	'кръв'
ритуали у ндембу 'ЖЕНСКОТО НАЧАЛО'	червен	'женското начало' контекстуална вербализация при Е. Станев
'СТУД' — ислям	зелен	'студено', 'прохлада'
'ВОДА' — ислям	зелен	'вода'
'НАДЕЖДА' — ислям	зелен	'надежди'
'ПЛОДОВИТОСТ' — балкански фолклор, ислям	зелен	'природа', 'растеж'
'СВЕЖЕСТ на природата', 'свежест' — сватбено значение, приписвано на младоженците — Румъния, България, Гърция	зелен	'свежест', 'свежо', 'растителност', 'природа', 'растеж'
'ЖИЗНЕНОСТ НА МЪЖА' — калушари, сватба	зелен	'живи', 'живот', 'жизеност'
'РАСТИТЕЛНАТА ОБВИВКА на Земята' — еврейска кабала	зелен	'планета', 'растителност'
ЧИСТОТА/ритуална чистота/ сватба и погребение на Балканите, Древен Рим и Гърция, Египет, у евреите и мюсюлманите, у ндембу	бял	'чист', 'чисто', 'чистота', чиста', 'изчистен', 'непорочност'
'НЕИЗЦАПАНОСТ' — ислям	бял	'непорочност', 'чистота', 'изчистен',
'НЕПОРОЧНОСТ' — сватба (днес за трите монотеистични религии) и	бял	'непорочност', 'девственост', 'чистота'

погребение (Древна Гърция, Рим, Египет, евреите) БЯЛО БУЛО — XX в. сватба и при трите монотеистични религии	бял	'сватба', 'було', 'булка'
'ЧИСТАТА СВЕТЛИНА' — ислям	'бял	'светлина', 'светъл'
'ЦВЯТ НА БОГА' — ислям	бял	'Бог', 'ангел', 'съвършен', 'ослепителен'
'ЦВЯТ НА ВЕЧНОСТТА' — ислям, юдаизъм	бял	'вечност'
ИСЛЯМСКО ПОГРЕБЕНИЕ И ДРЕВНИТЕ ПОГРЕБЕНИЯ	бял	'смърт', 'непорочност', 'вечност', 'съвършен'
'СМЪРТ' — „Стара Европа“, 6000—3500 г. пр.н.е.	бял	'Бог', 'ангел',
славянски 'БЯЛ ТРАУР' — дреха на покойника и на опечалените в древна Гърция предплутархово време, древен Египет, у евреите, у мюсюлманите	бял	'Бог', 'ангел', 'чист', 'вечност', 'смърт', 'съвършен', 'непорочност'
'ТРАУР' — трите монотеистични религии и днес, древна Гърция в следплутархови времена, древен Рим	черен	'траур', 'сълзи', 'смърт', 'гроб', 'скръб', 'погребение', 'нещастие'
'ЗАЩИТА НА ЖИВИТЕ ОТ ОТ СИЛИТЕ НА СМЪРТТА' — Балканите XIX—XX век	черен	'невидим', 'тайна', 'нощ', 'погребение', 'мъка', 'мрак'
'СМЪРТ' — трите монотеистични религии днес	черен	'смърт', 'гроб', 'погребение', 'мъка', 'сълзи', 'нещастие', 'скръб'

7.1. КРАТЪК КОМЕНТАР НА УНИВЕРСАЛНИТЕ ЗНАЧЕНИЯ

Любопитно е, че при вербализирания цветови език централно-нормативната дума-асоциация на червен 'любов' се актуализира и в контекста на романите.

Тя никъде не се експлицира в текста заедно с термина за цвят **червен**, а винаги само чрез употреби на лексеми и изрази като *пламнала от смущение, поруменя, изчерви се от смущение, (...)*

като се изчерви (...) не знаше какво да прави (...), лицето ѝ пламна, любовта гореше с още по-голяма сила и пр. При това използвани и от Е. Станев, и от Д. Талев.

'Любов' никъде не се среща като значение във фолклорната употреба на цветовия език, т. е. в невербализираната форма на съществуване на цветовия език.

Как може да се обясни имплицитната актуализация в текст и липсата в невербализираната област на 'любов' като семантизация на червен?

Във фолклора червен се свързва с 'ниското', 'непознатото', 'чуждото', 'земното' и в зависимост от ситуацията (всъщност по-често) — с 'женското начало'. При обръщането на стойностите на сватбеното знаме обаче червеното реферира 'ниското' у мъжкото начало — 'агресия', 'проливане на женската кръв'. При тракийския Дионис — Загрей, който реферира земното/хтоничното, цветовият код е червено и черно [Фол, 1991]. Едва в по-модерните, нашите, времена в литературата се обръща системно внимание на позитивната семантизация на червен като 'Макросветъл' цвят. Първи правят това С. Витковски и С. Браун [Witkowski, S., C. Brown, 1977], а след тях А. Вержбицка възприема тази теза и я адаптира към класическата схема с равнищата и термините за цвят в лингвистичното им присъствие в различните езици [Вержбицка, 1990]. Да припомним, че под *термин за цвят се разбират лексеми като *червено, синьо, зелено* и пр., но не лексеми като *огнено, кърваво, пламна* и пр.

Става очевидно, че наличието на два предмета-еталон за червен — огън и кръв, са причината за тези проблеми. Значението на червен като хроматичен символ на огън е широко застъпено във фолклора — булото на булката трябва да е огненочервено (flammeum) още в древен Рим. Очевидно е също така, че в невестината носия червеното се използва и със значенията, идващи от кръвта (ниското, земното при престилката), и със значенията на култивирания, животодаряващ огън (с предпазно действие — при булото). Съвсем очевидно е, че във вербализирането на цветовия език се отразява и единствената обща черта на двата предмета-еталон — 'топло', 'топлина'. Без това качество огънят не е огън, а кръвта не е кръв. Оттам нататък започват изброените разлики. Същият семиотичен проблем има и при синьото, което също е двуфокусно по отношение на предметите-еталони — *небе и море*.

И в нормата, и в текста синьо се асоциира с общите качества и свойства на двата предмета-еталон — *шир, широта, простор, безкрай, необятност, безбрежност*, както и семантизациите им

волност, свобода, чистота, красота.

В Търнъровите анализи на червено при ндембу [Търнър, 1971] червеното се семантизира в ритуалите на племето във връзка само с единия предмет-еталон — кръвта. Въобще във фолклора във връзка със стратегията на основните ритуали не може и дума да става за любов — сватбата и погребението са обичаи на преход, където стратегията е предпазване на тялото и душата на навлизащите в новото състояние, както и на най-близките им. Така вече изглежда нормално при сватбата и погребението да отсъства семантизация на червено като 'любов'. Би трябвало да се оцени червеният пояс на знамето, червеният фалос при калушарите и в други обичаи като символ на секса и 'ниското' у мъжа. За любов трудно може да се говори в тия два основни ритуала на преход, където грижата е оцеляването, както и продължението на рода.

В еврейската кабала може да се говори за червен цвят, не само за една от десетте Сефирот, а при всичките девет след първата. В юдейския мистицизъм и езотеризъм, наричан днес кабала, и по-точно в теоретичната му част, е прието разбирането, че червеното се появява във втората Сефира съвсем слабо. Червеното се възприема като сбърканата страна на всяка Сефира и съответства на понятието Сатана, което липсва в кабалата. Най-червена е смятана петата Сефира, наричана Гебура (Строгост), където червената е динамична и се променя от розовочервено през алено-червено до червено, напръскано с черно. За пурпурна е приемана от ранните кабалисти шестата Сефира, наричана Тефирет (Красота), понякога назовавана и Любов [Шолем, 1974], [Шолем, 1979], [Найт, 1995].

Става ясно, че проблемът с червеното е сложен, но тъкмо тази сложност илюстрира универсалиите, синонимията, антонимията в рамките на един *цвет*, *схващан като категория*.

7.2. НЯКОЛКО ИЗВОДА ЗА ЕЗИКА НА ЦВЕТОВЕТЕ

При вербализацията на цветовия език се получава актуализация в множество значения поради големите възможности на естествения език да диференцира нещата, да назове и детайлизира понятия. В същото време при вербализация на цветовия език се следва една тенденция — да се съхрани универсалното. Процесът е двупосочен:

Като се съхранява общото между двата предмета-еталон (където те са два) в универсални семантизации като 'топло' за червен; 'шир', 'безкрай', свобода' — за син.

В разгъването на семантизацията с богатите лексикални средства на естествения език се пази семантичната следа от универсалното, идващо от предметите-еталон. При разгръщането на парадигмата от семантизации вече се прави разлика между предметите-еталон. Така се обяснява липсата на 'любов' при сватба и погребение.

Семантизацията при вербализация в контекст позволява повече свобода на интенцията на автора-адресант, отколкото това е налице в нормата на словесни асоциации за цвят, където интенцията все пак не отсъства съвсем.

Центърът на нормата за словесни асоциации отразява основни универсални значения на цветовете във вербализираната им форма. В текстовата вербализация на цветовия език нормата служи за общ код между комуникиращите. От друга страна, нормата и ненормативните семантизации изразяват и кооперативния и интенционалния принцип.

Еднофокусно и двуфокусно двуцветие са семиотични и текстови начини да се вербализира цветовия език в контекст. Еднофокусното двуцветие/трицветие е синонимно отношение между два и повече цвята. Двуфокусното двуцветие/трицветие обикновено изразява антонимни отношения (но не задължително) между два или повече цвята. Реализацията на едно- и двуфокусното двуцветие/трицветие може да е базирана както на контекстно зависими (ненормативни) значения, така и на значения от нормата, които се препотвърждават и на контекстно равнище.

Градацията и натрупването на един цвят също са семиотични и текстови начини за изразяване на вербализацията на цветовия език.

В цветовия език функционира категорията определеност под конкретността на единичността.

Каузативното и наративно-декларативното поднасяне в текста на семантизацията имат езиково-кодов статус. Каузативният начин може да се актуализира и експлицитно в различни езикови структури (словосъчетание с предлога *от*), а може да присъства и имплицитно, като на повърхнинно равнище да се реализира по наративно-декларативен начин.

8.0. ОЦЕНКА НА ЛИТЕРАТУРЕН ГЕРОЙ С ЦВЕТОВИЯ ТЕСТ НА ЛЮШЕР: ОЦЕНКА НА ПСИХИКАТА ЧРЕЗ ЦВЯТ

Преди повече от двадесет години, анализирайки творчеството на Е. Станев в дипломната си работа, изказах хипотезата, че цветовите характеристики на героите му дублират на подсъзнателно равнище информацията, подавана от текста на равнище „съзнание“.

Авторът-адресант изпраща своята интенция и информация на две равнища — на равнището на тексто-езиковата информация, която тече по канала на езиковото съзнание, а второто равнище е това на езиковото подсъзнание. Интенциите и информацията, постъпващи на равнището на езиковото подсъзнание, дублират интенциите и информацията от текста и езиковото съзнание. Дублирането се осъществява чрез подсъзнателното въздействие на универсалните и неуниверсалните текстови значения за не-цвят на термините за цвят от цветовите характеристики на героите.

Цветовата знакова система функционира посредством естествения език, а не чрез прякото зрително възприятие на цветовете, т. е. става дума за вербализиран цветови език. Вече се установи, че вербализацията на цветовия език има лексикално (извънконтекстно) и текстово (контекстно зависимо) равнище. Лексикалните значения на цветовете са представени в нормата за български словесни асоциации на термини за цвят, а текстовото равнище е представено в анализа на текстово зависимите и оформяни допълнително значения (за не-цвят). Вече се посочи в предишните глави, че авторът-адресант ползва лексикалното равнище като общ код с читателя-адресат, което е базата на процеса на разбиране и възможност за предаване на информация. С помощта на този общ код авторът-адресант изгражда ненормативна група от значения, които в много случаи доразвиват посоката и тенденциите на нормативните значения, макар и невинаги.

Естествено е, че подобна система от подсъзнателно внушавани значения от цветовия език и вербализираните му форми е обект на съзнателна дейност от страна на изследователя. За читателите-адресати тези информации и интенции на автора-адресант се получават основно на подсъзнателно равнище. Любопитно е, че авторът-адресант „произвежда“ цветовата знакова система подсъзнателно, чисто творчески.

Цветовата знакова система функционира в тъканта на романите във вид на цветова характеристика на героите [Алмалех, 1977, 59—78], която е пряка и непряка. Пряката цветова характеристика обхваща всички термини за цвят, участващи в описанията на външния вид и мислите на героите. Непряката цветова характеристика обхваща всички термини за цвят, които са част от описанието на интериори и екстериори, в които даденият литературен герой присъства активно. Термините за цвят от подобни описания организират самостоятелна структура, защото в художествената литература и в изкуството интериорите и екстериорите са активно когнитивно пространство, оформящи цялостната характерност на даден литературен персонаж. Тук ще се посочат данните само за цветовата характеристика на Костадин Джупунов.

Доказването на хипотезата отпреди повече от двадесет години изисква голямо количество емпирични доказателства. Теоретичността тук се състои в краткото изречение: Цветовите характеристики, включващи термините за цвят, в контекста на романа дублират информацията за персонажа от текста чрез подсъзнателното въздействие на значения за не-цвят на термините за цвят.

Пряка цветова характеристика на Костадин

червен 15	златен 3
тъмен 8	син 2
черен 5	сребърен 2
светъл 4	зелен 2
бял 4	мургав 1
жълт 1	

[Алмалех, 1977, с. 68]

Съществено е да се подчертае, че при представянето на цветовете характеристики в този им вид не се взема под внимание граматичната оформеност на термините за цвят — тук те са посочени в качеството им на класове за цвят, а не с подробности в кое число, род, време или като каква част на речта се явяват в текста. Това е твърде важно, защото съвпада с един основен извод за нормата на словесни асоциации на термини за цвят, който гласи, че не е важна граматическата оформеност на термините за цвят.

Непряка цветова характеристика на Костадин

червен 12	бял 3
черен 6	жълт 2

мургав 2
мрачен 2
син 5
зелен 3 + 1

сив 2
рус 1
сребърен 1
пембен 1“
[Алмалех, 1977, с. 68]

Така получената цветова характеристика може да бъде подложена на различни трактовки. Тук тя ще бъде тествана с теста на Люшер.

Простата логика на подобно тестване е следната. Ако един литературен герой, сянка на реалните (реален) хора (човек) има цветова характеристика, в която количественото представяне всъщност предлага възможност за оценка, кой цвят е най-важен, преобладава за даден персонаж, то това може да бъде съотнесено с понятието за най-приятен, за най-любим, за най-предпочитан цвят от даден реален човек. Литературният герой или реалният човек могат да бъдат трактувани в зависимост от това, кой е любимият цвят — подход, който заема основно място в провеждането и трактовката на цветовия тест на Люшер. През годините след написването и защитата на дипломната си работа [Алмалех, 1977] търсенията ми във връзка с цветовия език бяха насочени към методи в психологията, които да оценяват човешката психика и състоянието ѝ чрез оценка на цветовете, които дадена личност (персонаж) предпочита. Разбира се търсенията бяха насочени и в друга посока — на данни за значенията цветовете във фолклора, т. е. невербалните и традиционни, вековно закрепени значения на цветовете със значения за не-цвет.

Оказа се, че в теоретичната психология и в клиничната психология съществуват различни тестове, в които оценката се гради на цвета и цветовете предпочитания. Има повече от сто години клинична практика на ползване на цвета като тест за оценка. Най-усъвършенстваният и широко популярен в наши дни е тестът на Люшер.

Тест на Люшер. Тук накратко ще представя в достъпна за непсихолог форма същността на този тест. Най-подходящо в този план на яснота изглежда да не се дават цитати от автора на теста, а да се цитира дипломната работа на Д. Банкова, която е защитена успешно в началото на 1996 г.

„Тестът на Люшер е проективен метод в психодиагностиката. Проективният метод се състои в това, да представи на изследваното лице възможно най-слабо структурирания материал и да го накара да въведе собствена структура, която то може да напра-

ви само като проектира структурата на своята личност. Създаденото става образ на човека, който го създава. [...] Исторически проективният метод е свързан с гешалтпсихологията. [...] Връзката с гешалтпсихологията е в тезата, че в един и същи материал може да се видят различни неща според нагласата. Но при тези изследвания двойствеността на материала се използва за изследване на перцепцията, докато при проективната техника това е начин за доближаване към вътрешните условия. Проективният опит има аперцептивен характер на отговора, който прониква в субективния свят на изследвания. Оценката на резултата не се извършва непосредствено, а след преработването на данните с помощта на определена интерпретивна техника. [...] Този метод е индиректен. Проективните методи са естествено продължение на клинико-психологическите експлорации и имат за цел индивидуалната диагноза“ [Банкова, 1996, 29-31].

Цветът в проективните тестове е популярен като инструмент и подход. Началото се слага в миналия век.

„Тестът на Люшер се основава на различните теории за цветовата перцепция като съпроводена от психологични и физиологични процеси (Хелмхолц, Хартридж и др.). Тестът е максимално освободен от транскултурални аспекти и не провокира реакции от защитен характер. Цветното виждане е свързано с филогенетично стари мозъчни области, които управляват автономните системи на организма, преплита се с психологическите аспекти на актуалното състояние на човека. Методиката изследва емоционалното състояние, напрежение и тревожност, компенсаторни функции, както и устойчиви личностни характеристики.

Тестът е валидизиран чрез сравнение с ММРІ, ТАТ, Роршах-тест, методиката на Сцонди и въпросниците на Т. Лири, Айзенк и др. [...]

Тестът на Люшер с неговата лаконичност и простота изявява най-непосредствени, дълбинни, неподвластни на съзнанието прояви на индивидуално-личностови свойства. Това е инструмент за изучаване на емоционално-характерологическата основа на личността и тънките нюанси в променящите се състояния. Демонстрира връзката на конституционно заложените свойства с типа на реагиране на въздействия с помощта на присъщите за индивида защити.“ [Банкова, 1996, 39-40].

Посоченото показва мощта и качествата на теста на Люшер. Ето защо, цветови характеристики на литературните герои от романа „Иван Кондарев“ на Е. Станев бяха подложени на оценка чрез теста на Люшер. Тестът се състои в следното. „Има 8 цветни

табла (карти) с размер 10,5/7,5 см в четири основни цвята: 1. тъмносин; 2. зелен; 3. червен; 4. жълт; и четири допълнителни: 5. виолетов (смесен от син и червен); 6. кафяв (жълт, червен и черен); 7. черен; 8. сив (ахроматично).

Процедурата е следната: на изследваното лице се предлага да избере от разположените пред него в полукръг картончета „най-приятният цвят“, без да се съобразява с представи за дрехи, мода и др. Подчертава се да се направи избор „само съобразявайки се с това, дали предпочита цвета в сравнение с другите заради самия цвят, и то в дадения момент. Избраният цвят се обръща и изборът продължава с останалите, докато бъдат подредени всички осем цвята по ред на предпочитание (харесване). След една-две минути до един час се прави втори избор, като картоните не се дават в същия ред, а инструкцията допълва, че не е необходимо да се помни първия избор и че е свободен да избира както му харесва. При интерпретация се прави сравнение между двата, но вторият избор се счита с по-голяма важност.“ [Банкова, 1996, с. 41].

База за диагнозата е т. нар. функционална психология: „Структурата на цвета, или неговото обективно значение, остава константа независимо от харесването или отхвърлянето на даден цвят. Функционалното значение на цвета носи субективното отношение към него. На тази база се основава интерпретацията на теста. Наблюдението какво място заема в реда даден цвят ни позволява да определим каква функция осъществява. Първите две места — явно предпочитание — се означават с „+“, втората двойка — харесване — с „х“, а третата двойка е индиферентна — означение „=“, докато четвъртата двойка са отхвърлените цветове, означава се с „—“.

Цветът на първа позиция представя основната тенденция (напр. ако е син — желае спокойствие). Втората позиция е обектът или целта, към която се стреми личността (тук синьото ще означава стремеж към покой и тишина). Трета и четвърта позиция показват действителното състояние на нещата, актуално преживяваната ситуация и начин на действие (напр. син — покой). Индиферентните позиции обозначават резерв, с който не се оперира в момента (в нашия пример — спокойствието е временно отложено). Отхвърлените цветове на 7-ма и 8-ма позиция проектират индивидуална потребност, която е потисната по необходимост (т. е. синьото тук е неудовлетворена потребност от спокойствие)“ [Банкова, 1996, с. 42].

По-нататък авторката изброява, под названието „категории на цветовете“, ония константни значения, съществуващи в теста „независимо от харесването или отхвърлянето“, които на с. 41 тя

наричаше „структурата на цвета, или неговото собствено значение“. Тук ще посочим значението-константа за червен в теста на Люшер.

„Оранжево-червен. Съответства на сила. Ексцентричен (насочен навън), активен, нападателно-агресивен, автономен, подвижен, конкуриращ, оперативност. Емоционални аспекти: желание, възбуда, доминиране, сексуалност“ [Банкова, 1961 с. 42].

През 1992 година в сътрудничество с Георги Георгиев — главен психолог на Психиатричната клиника към Висшата военно-медицинска академия — София бе проведен експеримент за тестване на всички литературни герои на Е. Станев с теста на Люшер. Първи избор отговаря на оценката за непряката цветова характеристика, а по-важният втори избор — на оценката за пряката цветова характеристика.

Цветът на първа позиция в теста отговаря на най-често срещания цвят у героя. Например у Костадин Джупунов за пряката цветова характеристика това е червеното. Вторият цвят в теста съответства на втория по честота цвят в цветовата характеристика; напр. в пряката цветова характеристика тук е „тъмно“, което бе приравнено към черно в набора от цветни карти и т. н. в зависимост от фреквентността на дадена категория за цвят.

Резултатът от компютърното тестване съдържа някои рубрики по първия и втория избор, които са идентични като заглавия: Поведение, съответстващо на актуалната ситуация; Източник на стрес; Поведение, продиктувано от желаните цели; Актуални проблеми; Допълнителни проблеми; Изолирани характеристики; Основна характеристика на избора.

Някои от рубриките са твърде обемни и подробни, други кратки, не по-малко важни; основните („Поведение, съответстващо на актуалната ситуация“ и „Поведение, продиктувано от желаните цели“) са достъпно кратки за цитиране.

Тук ще посоча двете най-важни за предмета на изследването рубрики от листинга на Костадин Джупунов. След това ще посоча от текста на романа всички онези моменти, които го характеризират като поведение. Това се прави с цел да се установи дали с теста на Люшер се получава адекватна оценка на поведението на Костадин Джупунов, подадено в текста чрез естествения език. Това ще позволи да се провери дали изказаната хипотеза, че цветовата знакова система в романа е втора знакова система, която на неосъзнато и подсъзнателно равнище повтаря информацията от текста.

Ето резултатите от тестването от втори избор:

1. Поведение, съответстващо на актуалната ситуация:
А. Опитва се да подобри позициите си.
Б. Неудовлетворен(а) е от съществуващите обстоятелства.
В. Счита всяко свое постижение като значимо за самоуважението му (й).“

2. Поведение, продиктувано от желаните цели:
А. Предпазливост — поведение на протест.
Б. Чувства се излъган(а) в очакванията си и че са се отнесли с него (нея) несправедливо и недостойно.

В. Изпълнен(а) е с отвращение към смиренното, с което се приемат житейските обстоятелства.

Недоволен(на) и протипоставящ(а) се срещу съществуващите обстоятелства, които смята за оскърбителни.“

По-нататък се привеждат примери от текста на двата тома „Иван Кондарев“ (т. 1 и т. 2.), които идват в подкрепа на посоченото в двете точки, избрани от всичките резултати. За улеснение те ще бъдат разбити на отделни изречения.

„2. Поведение, продиктувано от желаните цели:

Б. (...) Чувства се излъган в очакванията си и че са се отнесли с него несправедливо и недостойно (...)“

с. 154, т. 2 *Той кипеше, и се разкайваше, че се поддаде на братовата си молба;* с. 148, т. 2 — *„Тъй ли ще живея сам? — помисли си той, като чувствуваше разкаяние.;* с. 151, т. 2 — *(...)потръпна при мисълта, че макар и свързани чрез брака и любовта, помежду им винаги ще остава нещо да ги разделя.;* с. 197, т. 2 — *Засегнат от държанието му и сконфузен, Костадин отиде да получи патрони.;* с. 236, т. 2 — *Костадин изоставаше от колоната, измъчван от желанието по-скоро да очисти душата и тялото си от мръсотията, полепнала по него тия дни.;* с. 225, т. 2 — *Гнета от цялата тая принуда, в която и Манол, и Христакиев имаха дял. „Почерниха ми душата“ — извика той в себе си.;* с. 227, т. 2 — *„Аз започнах да изгубвам предишното си спокойствие и радост, откак се ожених с Христина и оттогава моя живот потъмня“.;* с. 341, т. 2 — *Главната причина за объркания му живот бе това, че искаше да живее според простите, естествени закони и своите разбирания, обаче другите не ги признаваха и оттук се пораждаше неговата отчужденост.;* с. 347, т. 2 — *Гордостта и достойнството не му позволяваха да разпитва жена си — самата мисъл, че тя не намира за нужно да сподели какво е приказвала с Манол, го оскърбяваше. С потаена злоба наблюдаваше как Христина от ден на ден се разхубавява и как*

Разбивката по подточки (А., Б., В.) е на авт. М. А. Прави се за улеснение при посочването на примерите от текста. Останалото е дословен цитат, включително и новите редове.

се налага в къщи.; с. 147, т.2 — (...)виждаше, че въпреки страстта и любовта помежду им жена му се отдалечаваше от него.

2. „Поведение, продиктувано от желаните цели“(...)

В. Изпълнен е с отвращение към смирението, с което се приемат житейските обстоятелства. Недоволен и противопоставящ се срещу съществуващите обстоятелства, които смята за оскърбителни.“

с. 17, т.1 — *На времето Костадин не искаше да купуват този излишен имот, но брат му настоя (...)* „Воденица-жувеница“ — с гняв си помисли Костадин.; с. 18, т.1 — *„Де се намери тоя дъжд и тоя камък“ — мърмореше той. Мисълта, че сестра му и днес няма да си дойде и няма да види Христина го ядосваше. Той мразеше воденицата. Постоянната борба, която водеше с брат си, засилваше ненавистта му към този имот.*; с. 12, т.1 — *„Коси оставили като жени, препасали се с върви. Камшик няма, власт няма, мамичката ви.“*; с. 11, т.1 — *Като се задушаваше от омраза към анархията и от презрение към представителите на властта, Джупуна изгледа убийствено старшията и плю.*; с. 83, т.2 — *В тая минута я мразеше за нейната солидарност с Манол.*; с. 82, т.2 — *Старата мечта, чифликът в Караорман, го изпълваше с нетърпение и гняв. Беше забелязал, че когато заговори за чифлика Христина ставаше разсеяна.*; с. 90, т.2 — *Костадин я презърна, въпреки че съзнанието му оставаше будно и в тая минута знаеше, че тя иска да го накара да не мисли за делбата, въпреки че я нарече в себе си коварна и пиявица, отвърна на целувките ѝ.*; с. 151, т.1 — *Тя се чудеше на Костадиновата смелост.*; с. 369, т.1 — *Христина (...) го виждаше пак такъв, какъвто го помнеше като юноша — горещ, буен, готов да се кара за нищо и никакво, когато не му е по угодата.*

Към този сорт примери могат да се добавят и отделените за демонстрация на казаното в 1.Б. (предишната точка).

„1. Поведение, съответстващо на актуалната ситуация.

А. Опитва се да подобри позициите си.

Б. Неудовлетворен е от съществуващите обстоятелства (...)

Точка 1. — „Поведение, съответстващо на актуалната ситуация“ е оценка на поведенчески акт с ударение върху дразненията и посланията, дразненията от обективния, външния свят.

Точка 2. — поведение, продиктувано от актуалните цели — „Поведение, продиктувано от актуалните цели“ — поставя ударението върху вътрешните личностни процеси и целите, преследвани във външния свят и съответните постъпки, целящи реализирането им.

Характерно е, че в романа на практика двете точки могат да се наблюдават в едни и същи поведенчески актове и реакции, в едни и същи описания.

с. 228, т.2 — *И тъй, той не можеше да бъде със селяните и стягнатата власт дори и да желалаше, но не можеше вече да бъде сам и да стои*

настрана. Единственото, което му оставаше, бе да застане с Манол, при Христатиев и при хората от своята среда. Но щом започна да търси общите интереси с тия хора, Костадин се убеди, че макар всичко да изглеждаше много по-близко и с надежди за разбирателство, трябва да се забърка в тяхните дела (...), щом прави това, ще загуби предишното щастие и радост.; с. 193, т.2 — Костадин изпадна в нов пристъп на гняв и тоя път неговият гняв определено се насочи към селяните и тяхната власт.; с. 27, т.1 — Костадин се изчерви и удари по масата.

— Ето как са нашите работи! Бачо командува като генерал, пък аз съм слуга в тази къща! Но тъй няма да върви, по никакъв начин няма да върви.; с. 33, т.1 — Макар, че обичаше сестра си, Костадин не можеше да понася нейната незаинтересованост към техните търговски и парични работи.; с. 34—35, т.1 — Че ти възнамеряваш ли да се ожениш за Христина? Как ще погледнат мама и бате на такъв брак? — възкликна Райна.

— Както щат. Бостандижията иска дъжд, пък керемидчията слънце. Тъй и нашата работа.; с. 74, т.1 — (...) от срам, от наранена гордост и самолюбие не знаеше в този момент кого мрази повече — себе си или Кондарев.; с. 74, т.1 — (...) когато Христина го попита какво е неговото мнение, отвърна ѝ троснато, защото подозираше, че иска да се забавлява с мрачното му настроение. Ивановият въпрос го накара да се наежи.; с. 122, т.1 — (...) яд го беше и защото виждаше, че добрите отношения с това семейство, което от години обработваше техните имоти, ще се развалят.; с. 151, т.1 — Костадин се изкачи по стълбата. (...) поздрави с такъв вид, който показваше, че не иска да знае какво мислят за неговото закъснение. (...) Мълчанието, с което го посрещнаха му направи впечатление. Той се намръщи, но в следната секунда, лицето му придоби предишния решителен и тържествен израз. (...); с. 153, т.1 — Бачо, за цял живот ще се смразим (...) Забранявам ти да споменавай името ѝ! — извика той. — тя ще бъде моя жена. Мале, тя ще ми бъде жена, каквото и да става и аз те моля да не ми се противопоставяш. — В гласа му прозвуча отчаяна молба на човек, решен на всичко.

— Не ме прави на луд, знам какво говоря. Щом не ме разбирате и аз не ви разбирам и не желя да ви разбирам. (...)

— Ще се отделя, няма да ти бъда вече слуга и роб.; с. 154, т.1 — Не постъпи тактично Коста — каза Райна със съчувствие. (...) Сега ги озлоби и те няма да отстъпят.

— Все ми е едно. Кое то казах, ще го направя, няма да ми мигне окото.; с. 183, т.1 — След скандала в къщи Костадин отказваше да седне с Манол на трапезата. (...) От сутрин до вечер Костадин вършееше. Със зло лице гонеше конете по хармана. (...) Джупунката се натъжаваше, когато гледаше как малкият ѝ син работи с ратая във вътрешния двор, сякаш не беше стопанин, а слуга. Надеждата да го ожени за внучката на Хаджи Драган бе пропаднала. (...) Знаеше, че Костадин непременно ще поиска делба, преди да се ожени, и не можеше да си обясни

защо Манол не предприема нищо. (...) Джупунката осъзна, че малкият ѝ син дебне всяка стъпка на брат си. (...) През тия дни научи от снаха си, че той ходи в къщата на бъчваря и от никого не крие своите намерения.; с. 339—340, т.1 — В салона, изправен в целия си ръст, зачервен от ярост, Костадин налиташе върху брат си. (...)

— Коста, опомни се, какво правиш — извика тя. Костадин я изгледа с помътнели очи, издигна ръката си и с широк жест посочи Тодор Миряна. (...)

— Виж как го е упоил (...) Казах ли ти аз, че ще ни ограби! — със злобно презрение извика Костадин — Хайдутин! — и отново се спусна към Манол. (...)

— Изведнаж Костадин се отскубна със сила, която удиви и уплаши Райна, грабна братя си и като го отхвърли към стената, втурна се в стаята му.

— Договорът — изрева той. (...)

— Договорът е в касата. (...)

— Подлец, ще го убия. Мале, ще му откъсна главата, тъй да знаеш вече — извън себе си, извика той.; с. 35, т.2 — Костадин следеше безпорядъка в свитото си сърце и се мъчеше да запази в душата си тържесственото умиление, с което бе излязъл от черква. За такава ли сватба беше мечтал? Кой покани тия хора и какво общо имаха те с него? Кой донесе тоя грамофон, защо оголиха трапезата и опростачиха сватбата? Неговата ненавист към интелигенцията се разпали. (...) Близките му се показаха в такава грозна светлина, че се уплаши за Христина и неговата галювност към нея се удвои. Убеждението, че беше сгрешил като отстъпи за делбата все повече се затвърждаваше, а заедно с това растеше и страхът пред бъдещето.; с. 37, т.2 — Джупунката не беше поканила да ношуват.

— По никой начин няма да ви пусна! — Беше разчувствуван, зачервен от възмущение и готов да избухне.; с. 48, т.2 — Беше забравил есенната сеитба, гроздобера, своите постоянни грижи и радости, без които неговият живот нямаше смисъл. (...) в душата му нахлу нова радост и Костадин почувствува нужда по-скоро да се залови за някаква работа.

„2. Поведение, продиктувано от желаните цели.

А. Предпазливост поведение на протест. (...)“

с. 30, т.1 — Христатиев събуди вродената му недоверчивост.;

с. 31, т.1 — Недоверието му към Христатиев нарастна. Костадин съзнаваше, че Христатиев е прав. Но колкото по-неопровержими изглеждаха неговите внушения, по-силно ставаше съпротивата в душата му.; с. 174, т.1 — Костадин се начумери, засегнат от интимността, с която тоя почти непознат човек заговори с тях.; с. 87, т.2 — Маноловата логика го смазваше, но той се съпротивляваше с цялото си същество.; с. 180, т.2 — Колкото повече викаше и се отдаваше на гнева си, толкова по-ясно съзнаваше, че е безпомощен и още по-силно се разпалваше.; с. 23, т.1 — Костадин не разбираше брат си и нямаше доверие в него.; с. 27, т.1 — Костадин се изчерви и удари по масата:

— *Ето как са нашите работи! Бачо командува като генерал, пък аз съм слуга в тази къща. (...) И двамата сте против мене.*

„1. Поведение, съответстващо на актуалната ситуация.

(...) В. Счита всяко свое постижение като значимо за самоувереността му.“

с. 197, т.2 — *Засегнат от държанието му и сконфузен, Костадин отиде да получи патроните.*; с. 197, т.2 — *Той се дразнеше от надменността на поручика.*; с. 153, т.2 — *Не мачкай люцерната, че няма да я ядат конете — извика Костадин, докачен от неговата безогледност и припряност.*; с. 16, т.2 — *Костадин изгледа накриво непознатия пътник, който дори не се усмихна. Държанието на този човек почна да го дразни.*; с. 23, т.1 — *Костадин изпитваше неприязън. Не бе го обичал никога, а имаше минути, когато го мразеше за неговата студенина, високомерия и коварна разсъдливост.*; с. 381 т. 2 — *Костадин виждаше, че брат му го притиска до стената и го излага пред жените.*

В примерите за тази част на диагнозата не е възможно да се посочват всички обстоятелства, актуалните ситуации, от които и в които тече поредното усещане на Костадин за обида, неудовлетвореност. Такива са трудът му по люцерната и познанието коя люцерна се яде от конете, че се труди в селската част на имотите, а брат му Манол е обсебил търговията и не го интересува по-слабо печелившия труд на Костадин, че е поздравил любезно непознатия пътник, а онзи не се усмихнал дори, и пр.

По отношение на неудовлетвореността на Костадин от актуалната ситуация, в романа има още много текстови доказателства на лексикално равнище, и в словосъчетания, и в изречения:

(...) *извика той на чирачето, си тръгна начумерен като облак (...); (...)* *презираше дружбашката власт, както презираше и тия чорлави младежи;* (...) *мърмореше той и мушкаше с ръждивия махмуз коня и сърдито оглеждаше напечените от слънцето къщи (...)* *на това място (...)* *винаги го обземаше гняв (...); (...)* — *Иди го питай — изръмжа Костадин (...); (...)* *Бе какво си се навъсил (...); (...)* *изгледа накриво непознатия пътник (...); държането на тоя човек почна да го дразни (...); (...)* „*Де се намери тоя дъжд и тоя камък*“ — *мърмореше той (...); Мисълта, че сестра му днес не си дойде и няма да види Христина го ядосваше (...); (...)* *мислеше си горчиво (...); (...)* *Костадин хвърли юздата в ръцете му, блъсна вратичката на телената ограда и се озова в постеления с плочи двор (...); (...)* *Мразеше тоя човек не само като съперник, мразеше го като интелегент (...); (...)* *още тогава Костадин го намрази без всякакъв повод (...); (...)* *Костадин безжалостно препусна уморения кон (...); (...)* *Костадин изпитваше неприязън (...); (...)* *Не бе го обичал никога (...); (...)* *в душата му кипеше гняв (...); (...)* *Костадин се виждаше сам срещу двамата (...); (...)* *Костадин се боеше, че щом работата стигне до делба, брат му ще го ограби (...); (...)* *Тия подробности го оскърбяваха (...); (...)* *Костадин се из-*

черви и удари по масата (...); (...) Христакиев събуди вродената му недоверчивост (...); (...) недоверието му към Христакиев нарасна (...); (...) Няма да се пиша в никоя партия — заяви Костадин.; (...) с омраза изгледа Кондарев (...) (...) не можеше да понася нейната незаинтересованост (...); (...) но се стесняваше и се мръщеше, мрачно разглеждаше прашните си обуца (...); (...) Костадин изгледа сестра си с възмущение (...); (...) омръзна ми да служавам на бачо (...); (...) Костадин (...) го стрелна с тъмните си очи (...); (...) от срам и наранена гордост и самолюбие не знаеше в този момент кого да мрази повече — себе си или Кондарев (...); (...) с презрение изгледа младежа (...); (...) Додя го (...); (...) яд го беше (...); (...) сърдито рече Костадин (...); (...) злобно и с презрение извика Костадин (...); (...) сърдито рече Костадин (...); (...) беше позор и нещастие (...); (...) Страхът, че ще пристигнат късно на мястото на лова, го терзаеше и го правеше мрачен (...); (...) Костадин се начумери (...); (...) сърдито рече Костадин (...); (...) но му беше криво, че му отказват (...); (...) сърдито отвърна Костадин (...); (...) Костадин я погледна сърдито (...); (...) готов да се кара за нищо и никакво, ако не му беше по угодата.; (...) защо оголиха трапезата и опростачиха сватбата (...); (...) Неговата ненавист към интелигенцията се разпали (...); (...) Костадин сърдито се дръпна (...); (...) Яд го беше (...); (...) „Ще го пребия“ — в такт с конските скокове мислеше Костадин (...); (...) Друго, още по-диво подозрение до болка прониза наления с кръв мозък на Костадин. Той издаде задавен вик (...); (...) Зачервеното чу лице с набъбнала вена сред челото, изразяваше толкова презрение, че Райна уплашена се дръпна (...); (...) Намираше прекалена и непристойна братовата си любезност към Христина (...); (...) Костадин съзнаваше, че прекалява с подозренията, че те са преди всичко оскърбителни за него и за жена му (...); (...) озлобено настояваше Костадин (...); (...) намръщения Костадин (...); (...) Костадин нервно дъвчеше (...); (...) В тия минути мразеше нейната солидарност с Манол (...); (...) нарече я в себе си коварна и пиявица (...); (...) гняв и мъка разкривиха отслабналото му лице (...); (...) Гордостта и достойнството му не позволяваха да (...); (...) С потаена злоба наблюдаваше (...); (...) злобно рече Костадин (...); (...) Костадин, докачен от (...); (...) Той кипеше и се разкайваше, че (...); (...) Костадин изпадна в нов пристъп на гняв (...); (...) той нахока ратая, злобно ритна кофата, в която се спъна (...); (...) Костадин се почувствува нещастен и обиден от всички (...); (...) сърцето му се изпълни с негодувание и жалост към самия себе си (...); (...) Той се дразнеше от (...); (...) в душата му като отровна мъгла се надигаше ненавист и злоба (...); (...) Тая злоба (...) кипна и го освободи от нравствени угризения (...); (...) „Почерниха ми душата“ — извика той в себе си.

Съотнесено към това множеството от ненавист, гняв, омраза, обида, докачливост, злоба, яд, ярост, мъка, кипване, мърморене, презрение, дразнене, негодувание, жалост, подозрение, оскърбеност, чувстване нещастен, хокане, намръщеност, страх, сърдито говори, сърдито гледа, разкайване, отровна мъгла в душата и други

негови негативни изживявания, чувства и реакции, положителните емоции и изживявания са рядкост в текста, представящ Костадин. Позитивното при този герой се сочи във връзка с кърската работа.

Изнесените примери показват, че първоначалната хипотеза, а именно, че в текста на романа „Иван Кондарев“ съществува цвetoва знакова система, която чрез естествения език действа на подсъзнанието и неосъзнатото у читателя в посока на пълно дублиране на информацията от текста, е вярна, точна и се потвърди. В посочените примери и на лексикално равнище (лексемите за негативни емоции, изживявания и реакции, чрез посочените ситуации), и чрез целия текст, описващ Костадин Джупунов, личи реализация на посочените „Поведение, съответстващо на актуалната ситуация“ и „Поведение, продиктувано от желаните цели“ — диагностични характеристики на личността на Костадин Джупунов. На практика Костадин е недоволен и противопоставящ се на съществуващите обстоятелства по отношение на: брат си — Манол Джупунов, състоянието на несамостоятелност в семейните търговски и финансови дела, властта на земеделците, самите земеделци, комунистите, анархистите, интелигенцията; Костадин е недоволен и противопоставящ се на сестра си Райна, на вече бракосъчетаната за него Христина, на интелигенцията като прослойка и манталитет, на всички съществуващи партии, на наказателния отряд срещу селските бунтове. Това е една доста патологична картина на пълно несъгласие със света и близките, която води до отчуждение и правене наопаки, което логично довежда Костадин до неговата смърт.

Съвсем очевидно е, че тестването на цвetoвата характеристика с теста на Люшер е още едно потвърждение, че откритите параметри на вербализиран цвetoви език, значенията на лексикално и текстово равнище при анализите на текста са всъщност механизмът в детайли, по който се реализира дублирането на информацията от текста. Придаването на значения за не-цвят на термините за цвят (идващи от нормата и от контекста на романа и посочените такива значения за не-цвят на термините за цвят) сочи наличието на вербализиран цвetoви език, в който ясно се различават както универсалните значения, така и типично българските значения, например 'прабългарско' и 'славянско начало'.

9.0. ОЩЕ ЗА НАЧИНИТЕ НА ПОДСЪЗНАТЕЛНО ВЪЗДЕЙСТВИЕ НА ЦВЕТОВАТА ЗНАКОВА СИСТЕМА

Тук е мястото, сред натрупване на множеството данни и резултатите от различни методики и анализи, да се посочи какъв е механизмът на въздействие на езика на цветовете върху езиковото подсъзнание.

Преди тестването с теста на Люшер заниманието бе кои нормативни и ненормативни думи-асоциации се явяват преди или след актуализиран термин за цвят в текста. Тук е време да се обърне внимание на случаи, в които няма локализация около термин за цвят, а наличие на разсеяна поява (не около термин за цвят) на нормативна дума-асоциация. Примерите за подобна дислокация на нормативна дума-асоциация, достатъчно далеч от всякакъв термин за цвят, играят своята роля в макротекстовото въздействие на термините за цвят, където всяка дума е важна и формира общото въздействие, доказано от диагнозата при тестването с теста на Люшер.

/1/ „Почерниха ми душата“ — извика той себе си .;

/2/ *Беше забравил есенната сеитба, гроздобера, своите постоянни грижи и радости, без които неговият живот нямаше смисъл.*

В пример /1/ преносността на значението на термина за черен е очевидна и поставя въпроса за функционирането на цветовия език в пословиците и поговорките. В израза „Почерниха ми душата“ практически се казва на цветово равнище „Направиха ми черно нещо, което беше бяло“. Тук е възможно и друго тълкуване — „Направиха ми черно нещо, което имаше друг цвят, не-черен (възможно е и да е хроматичен — червено и пр.)“. В случая с Костадин са възможни и двата цветови прочита. Първият е стандартен и отговаря на нормата за словесни асоциации, в която *душа*, *духовно* са нормативни асоциации на бял и светъл.

Пример /2/ обаче дава възможност да се каже, че „Стана черно нещо, което беше червено“, защото лексемата *радости* е централнонормативна на червен. В контекста на образа на Костадин, в който току-що беше демонстриран наборът от лексеми, словосъчетания, изречения и изрази, пълни само с негативни изживявания, демонстриращи диагнозата на тестването с Люшер-тест, лексемата *радост* е знаменатална и изключителна. Мотивацията и философията на характера на Костадин са ярко обвързани със

земята и труда по нея. Това е, което носи *радости* и дава смисъл на живота на персонажа. Следователно 'постоянните грижи и радости', даващи смисъл на живота са дислоцирано присъствие (не посочване) на червения цвят чрез централно-нормативна лексема-асоциация — *радости*. Това е форма на заместване на термина за цвят, с която вече се занимахме. Важното, което трябва много дебело да се подчертае е, че заместването на (термин за) цвят може да се извършва не само и единствено от названията на предметите-еталони и техните най-типични качества, а в еднаква, като статистически индекс, степен и от семантизираните на по-високо равнище думи-асоциации.

Тук е мястото да се посочи още нещо — ясното структуриране на нормата, изградена и от названия на предмети-еталони за цвят, и от семантизации, културизации, отнасящи се до човешките чувства, емоции (не само възприятия), налага използването на специален термин за тези думи-асоциации. Равнищата са две, а единственият подходящ термин си остава *семантема*. Облекчението и улеснението от този термин е тъкмо в неговата рефлексивност при очертаването на ясната структура на нормата за словесни асоциации. Трябва да се различат две равнища на семантизация, резултиращи в две равнища семантеми:

Семантеми от първо равнище са названията на предметите-еталони и най-типичните им качества. Второто равнище е на семантеми, които са културизираните значения като *любов*, *радост*, *омраза* и пр. Терминът е твърде подходящ, от традицията, където терминологията на -ема служи за обединяване на еднородни структурно, но многообразни езикови обекти. В случая тия езикови обекти са асоциативни значения за не-цвет на термините за цвят.

Естествено в историята на езикознанието се е сложило така, че един и същ термин има различни съдържания. Почтено е и е най-ясно, ако това се декларира, а не се замазва или плагиатства. В случая със 'семантема' най-популярна е употребата на термина за означаване на семантиката на морфемите в рамките на лексемата, но понякога и на цялата лексема. Шокиращо за някои дървени глави, 'семантема' има и в американския структурализъм, иначе съзнателно пренебрегващ семантиката.

Намирам, че звучи ясно — основен извод за **нормата* е, че не е важна пълната лексикална оформеност на асоциациите — те са и съществителното, и прилагателното, и глаголът за едно нещо (затова са асоциации) — *море*, *морски*, *светлина*, *светъл*, *светлее*.

Популярното разбиране на термина семантема съответства на неотчитането на граматичната оформеност (род, число, пр.) на думите-асоциации.

Морфемната структура на всички семантеми на цвят е важна, защото има общ корен и производните му думи. Важен остава фактът на присъствието на този корен в нормата. Това е един от важните изводи от сравняването на данните от 1980 г. и 1996 г.

Дори и да се приеме френската традиция за понятието семантема като догма, тук формулираното (психолингвистично, когнитивно) понятие семантема се доближава до нея само частично.

Придържането към френската традиция, неотчитането на свободата на американския структурализъм (влагащ смело свое съдържание даже в термина 'семантема'), както и неприемането на новото съдържание на термина за новото поле на изследване — цветовия език — не е маркер за градивен традиционализъм.

9.1. ТИПОВЕ СЕМАНТЕМИ

Терминът семантема позволява да се хвърли ясен поглед върху структурата на вербализирания цветови език. В нормата за словесни асоциации на термини за цвят (лексикално равнище) се наблюдават няколко типа семантеми от двете равнища:

9.1.1. По място спрямо термина за цвят семантемите биват:

А. Контактни;

Б. Дистантни. При дистантните се различава дистанционно разположение в рамките на едно или няколко изречения. Дистантно разположени семантеми обаче има и на текстово равнище, т. е. през няколко страници, абзаца.

9.1.2. Лексикално равнище

А. Названия на предмети-еталони и техните нетипични качества, фиксирани в универсалиите на цветовия език, т. е. в центъра на нормата;

Б. Често пъти в центъра на нормата, сред универсалиите, са и семантеми от второто равнище, което бе описано като културизации на семантемите — приписване на човешки емоции, разбира-

ния, представи върху термините за цвят, върху базата на първото равнище (предметите-еталони) — *любов, омраза, радост, скръб, спокойствие, свобода* и пр.;

9.1.3. Синтактично/текстово равнище

В. Третият тип семантики могат да бъдат наречени интенционални семантики, които отразяват личните опитности, състояния на тестваните лица — от този тип са думи-асоциации като *побой* на синьо или *покер* на зелено. Асоциацията *футбол* на зелено също е от този ранг, но вече има социална и вид универсална значимост поради високата честота на посочване. Структуриране на вербализирания цветови език се наблюдава и в контекстуалните му прояви.

В контекст третото равнище семантики — на интенционалните — се увеличава и обогатява. При всички от посочените начини на езиково реализиране на семантизацията на цветовете в текста се вземаше под внимание по-голямата или по-малката пространствена близост на нормативни семантики (думи-асоциации) до термина за цвят.

В посочения по-горе пример за това, че *радости* всъщност внушава и цвета *червено* на подсъзнателно равнище, освен информацията на равнище езиково съзнание (собственото лексикално значение). Внушаваният червен цвят е на равнище езиково подсъзнание и неосъзнато. Тестването с теста на Люшер ясно показва, че такова действие и въздействие е реалност в човешката психика. В този смисъл червеното се структурира в персонажа на Костадин с две генерално различни значения — едното е позитивно — на радости от земеделски труд, които са смисъл на живота на Костадин. Второто, много по-често срещано, е на негативните състояния: недоволство, силни отрицателни емоции, смущение и пр., посочени погоре.

Това означава, че на текстово равнище семантемите на червено сочат още веднъж константното качество на червения цвят в цветовия език — задължителна **вътрешна антонимия*. Вътрешната антонимия е характерно отношение за всички цветове, но при червеното е най-ярко и константно присъстващо.

Ако се сравнят познатите от естествения език явления, ще се види веднага, че многозначност на лексикално равнище и актуализация в контекст на едно от всичките значения на една лексема е нещо обичайно.

Не е така в естествения език, където само стилистични упот-

реби обаче или ярки прагматични ситуации правят възможно една и съща лексема да има антонимни значения. Антонимни значения на един и същи знак в естествения език е нерегулярно явление, докато в езика на цветовете навярно поради ограничения брой единици — знаци-цветове — антонимията е и вътрешна (вътре в асоциативните значения на един цвят).

9.1.4. Текстово функциониране на семантемите

А. Контактно и/или дистантно по отношение на лексемата за цвят.

Б. Явно (експлицитно) и неявно (имплицитно) присъствие на семантемите в текста.

Наред с експлицираните семантеми, в близост или отдалеченост от лексемата за цвят, на която те са семантеми, тук може да се търси и друго равнище на явност и неявност:

Контекстът е решаващ при заместването на цвят от семантеми. Такъв бе примерът с *гореща, пламнала* при образа на Ния, където от контекста се решава, дали преобладаващата семантема (по терминологията на френската семасиология — **контекстно доминираща сема**) да бъде за цвят, за топлина или и двете заедно. Контекстно доминиращите семи всъщност решават коя да бъде актуализираната семантема на цвят. В крайна сметка този процес има отношение към кохерентността в езика на цветовете при вербализираните му форми: „Във френската семасиология кохерентността е обяснена [Греймас, 1966] от семантична изотопия, в която важи повторната поява на доминантност на някакви контекстни 'семи' (контекстно-чувствителни семантични компоненти) сред/над други в думите на текста-изказване. Алтернативните контекстни 'семи' ('пространствени' и 'музикални') на лексикално обединение се състезават интензивно за доминация в изказан текст.“ [Тоджби, 1994]; Примерът е за словосъчетанията 'пее високо' и 'висока сграда' и не касае проблема за частите на речта (наречие или прилагателно) *високо, висока*.

Кохезията в цветовия език не се изразява в обичайните за естествения език граматически „съгласувания“ по род, число, с връзки като „в допълнение“, „както и да е“, „въпреки всичко“, „все пак“, „и така“ и пр. Кохезията в цветовия език, дори и вербализиран, не ползва този род макротекстова обвързаност и съгласуване. Тук се ползват: заместването на термин за цвят, за което общият контекст определя дали се актуализира значение за цвят на дадена семантема на цвят; при термините за цвят — дали се актуализи-

рат присъщите на системата вътрешна антонимия и синонимия (лексикално и/или текстово зависими); лексикално и текстово изразена антонимия между хроматични цветове и пр.

9.1.5. Лексиколожки аспект в системата от семантики

СИНОНИМИЯ

А. Синонимия между ахроматичните цветове; смърт е семантика и на черен, и на бял.

Б. Синонимия между хроматични цветове.

АНТОНИМИЯ

А. Антонимия между ахроматичните черен и бял;

Б. Антонимия между хроматични цветове, неразличавана досега.

Синонимията и антонимията между термините за цвят се различават ясно чрез семантиките на термините за цвят.

Към текстовото функциониране трябва да се отнесат и семантични особености от синтактичен ранг, функциониращи в текста:

9.1.6. Синтактични отношения по смисъл в текста:

А. Каузативно отношение между семантика и термин за цвят.

Б. Наративно отношение, разкриващо качества на термин за цвят и съответно на литературен герой.

В. Наративно-декларативно отношение между семантика и термин за цвят, където се разказва и декларира някакво качество на литературния герой. Семантиките от нормата функционират в текст според посочените начини за езиково реализиране. Езиковите начини за семантизация отразяват един белег на структурата на контекстуално реализирания цветови език — контактна или дистантна употреба на семантики от всяко едно от трите лексикални равнища.

9.1.7. Прагматично равнище на семантиките:

А. Универсални значения за не-цвет на термини за цвят чрез семантики (общ код за комуникация).

Б. Неуниверсални значения на термини за цвят чрез семантики.

В. Интенционални значения на термини за цвят чрез семантики, които включват и универсални, и неуниверсални значения.

Г. Градация и натрупване на един цвят в изречение/я.

10.0. ВМЕСТО ПОСЛЕСЛОВ

Езикът на цветовете съдържа универсални и неуниверсални значения. Универсалността се разпростира извън пределите на двете форми на езика на цветовете и важи за различни етноси, имащи различни религии, в различни епохи (в период, по-голям от 2000 години). Тези факти обясняват големия брой емпирични доказателства, дадени в тази книга, за да се докаже една твърде претенциозна хипотеза.

При преподаването на тази материя неведнъж студенти са задавали въпроса: „А не е ли скучно да има универсалии в езика на цветовете?“ Отговорът се налага от само-себе си — универсалиите в езика на цветовете са от ранга на биологичните параметри на човешкото същество. — Би ли могло да ни бъде скучно да имаме вестибуларен апарат, с който пазим равновесие?

Така универсалиите са от ранга на онзи общ език, говорен от хората преди построяването на библейската Вавилонска кула. Такъв факт е възможен само на базата на биологичното устройство на човека, който съставя своите категории/представи за цвят на базата на универсални предмети-еталони/прототипи за даден цвят.

Към днешна дата познанието за универсалиите в езика на цветовете е загубено за съзнанието на хората. Тази книга обаче доказва, че подсъзнанието продължава да борави и да владее езика на цветовете с неговите универсални значения.

Не на последно място по важност е разработването на граматиката на езика на цветовете, чието начало се слага в монографията. Равнища на езика, синонимия, антонимия, многозначност, каузативност, наративност, декларативност, заместване/субституция на термин за цвят са понятия, които се изпълват с материя. При навлизането в тези неизследвани от лингвосемиотична глед-

на точка явления се доказаха ред интересни подробности, напр. антонимия между хроматични цветове, нещо което досега важеше за отношението бял-черен.

Наличието на толкова много емпирични данни не бива да заблуждава читателя за характера на книгата — те са доказателство за универсалиите в езика на цветовете, действащ векове у различни народи, с различна религия, с различен манталитет...

11.0. РЕЧНИК НА ПОНЯТИЯТА*

ЦВЕТОВИ ЕЗИК. Възможността на цветовете да се придават различни значения, които не са обичайното значение за цвят. Цветови език имаме във фолклора, т. е. при визуалното въздействие и възприемане на цвета. Известно е, че българските фолклористи и етнографи и чуждестранните антрополози различават различни значения на цветовете. Например червеното като знак за мъжкото начало или червеното като знак за женското начало [Almalech, 1996], [Алмалех, 1997 а]. При визуалното възприемане на цвета като знак няма вербализация. Големият въпрос, който изниква, е дали цветовият език се запазва, когато ние имаме употреба на естествения език, т. е. дали при вербализация се съхраняват значенията на цветовете. Тази монография е посветена на вербализацията на цветовия език; на психолингвистичните, прагматичните и семиотичните особености на вербалната проява и поява на цветовия език.

ВЕРБАЛИЗАЦИЯ НА ЦВЕТОВИЯ ЕЗИК. Проявата и появата на цветовния език чрез медиаторската роля и функция на естествения език. При вербализацията на цветовия език възникват два главни проблема: 1. Кои са възможните значения на термините за цвят, освен обичайното значение за признак цвят? И 2. Къде и как могат да се наблюдават значенията на термините за цвят с тия им значения не-цвет, част от цветовия език — в контекст и/ли извън контекст?

Двата основни въпроса са съставни и отговорите им може да са също съставни и обширни.

ПОДСЪЗНАТЕЛНО ДЕЙСТВИЕ НА ЦВЕТОВИЯ ЕЗИК. При така поставената проблематика трябва изрично да се посочи, че цветовият език функционира не на равнището на съзнанието, а в подсъзнанието. В нашия случай ще трябва да говорим за езиково съзнание и подсъзнание. Този въпрос вече е изследван в публикация за българската норма на словесни асоциации на цвят [Алмалех, 1997].

ОСНОВНИ ТЕРМИНИ ЗА ЦВЯТ. Навсякъде в книгата се използва терминът *термин за цвят*, но трябва да се подразбира основни термини за цвят. Това са думите в български език, които са основните езикови сред-

*Понятията са подредени хронологично на появата им в текста.

ства за назоваване на цвят — бял, черен, червен, зелен, син, жълт, кафяв, розов, бежов. Тия прилагателни имена имат форми за женски род и за множествено число. Към основните термини за цвят спадат и глаголни форми: *червенея, позеленявам; червенеяйки, зеленейки; позеленял, изчервен, червенеяещ*, т. е. и лични, и нелични глаголни форми.

НОРМАТА ЗА СЛОВЕСНИ АСОЦИИ ЗА ЦВЯТ представя набор от думи-асоциации на термините за цвят в български език. Нормата бе получена, като бяха съпоставени резултатите от първото изследване на нормата за словесни асоциации у българи, сред които са и думите-асоциации на термините за цвят. Това първо изследване е на Енчо Герганов и колектив и е публикувано през 1984 г. Публикацията сочи състоянието на словесните асоциации в периода на изследването — 1978—1982 година [Герганов, 1984]. През 1996 година след консултация с проф. Герганов бе повторен тестът и така се формира информацията за нормата за словесни асоциации за цвят у българи. Тук е мястото да изкажа своята признателност на проф. Герганов за проявената позитивност.

Нормата за словесни асоциации за цвят представлява вербализацията на цветовия език извън контекст.

ВАЖНА ЧЕРТА НА НОРМАТА. В нормата не е важна пълната лексикална оформеност на асоциациите — те са и съществителното, и прилагателното, и глаголът за едно нещо (за това са асоциации) — *море, морски, светлина, светъл, светлее*.

Морфемната структура на всички семанти на цвят, е важна, защото има общ корен и производните му думи. Важен остава фактът на присъствието на тоя корен в нормата. Това е един от важните изводи от сравняването на данните от 1980 г. и 1996 г.

Дори и да се приеме френската традиция за понятието семантика като догма, тук формулираното (психолингвистично, когнитивно) понятие семантика се доближава до нея частично.

ЦЕНТЪР на нормата представляват всички думи-асоциации, които напълно се припокриват по форма. Към центъра се отнасят и всички производни думи, имащи същия корен. Например *чисто, чиста*.

ЯДРОТО на нормата представляват всички думи-асоциации, които нямат един и същи корен, но са названия на сходни денотати. Такива са например *омраза, злоба*. Освен тях в ядрото влизат семантизациите на предметите-еталони, които не се повтарят в двата експеримента, както и неповтарящите се най-характерни качества на предметите-еталони.

ПЕРИФЕРИЯТА се състои от всички думи-асоциации, които нямат общ корен и са названия на различни неблизки денотати. Например *война, заплаха*. В периферията останаха и всички названия на конкуренти за предмет-еталон на един цвят.

По същество посочването на нормата за словесни асоциации представлява вербализация на цветовия език извън контекст, т. е. лексикалното равнище на цветовия език.

Вербализираният език на цветовете в контекст е различим при функционирането на термините за цвят в романите на Е. Станев и Д. Талев.

МНОГОЗНАЧНОСТТА се проявява по различни начини в нормата:

ВЪТРЕЦВЕТОВА АНТОНИМИЯ: Един и същи цвят може да бъде асоцииран с противоположни същини и явления — за *жълт* — *приятен* — *неприятен*, за *зелен* — *умора* — *почивка*, *отмора* и пр., т. е. има **ВЪТРЕЦВЕТОВА АНТОНИМИЯ**.

МЕЖДУЦВЕТОВА АНТОНИМИЯ: Два различни цвята (термини за цвят) нормативно могат да се асоциират с противоположни същини и явления — *живот* (зелен); *смърт* — (черен); *сладост* (жълт) — *кисело* (зелен), *повяхнал* (жълто) — *незрял* (зелен), *свежест* (зелен), *уморен* (тъмен) — *бод-рост* (зелен, жълт).

МЕЖДУЦВЕТОВА СИНОНИМИЯ или **еднофокусност** на два цвята или **ЕДНОФОКУСНА СИНОНИМИЯ** между два и повече цвята: Два различни цвята (термини за цвят) нормативно могат да се асоциират с едно и също значение — *неприятности* — за *жълт* и за *черен*, *смърт* — за *черен* и за *червен* и пр.

ЕДНОФОКУСНОТО ДВУ-, ТРИЦВЕТИЕ (МНОГОЦВЕТИЕ) ПРЕДСТАВЯ ОТНОШЕНИЕ НА СИНОНИМИЯ в рамките на вербализирания цвят-език. Реализира се и в нормата, и в текста.

РЕЧНИКОВ СЪСТАВ: От посоченото за словесните асоциации на термини за цвят може да се направи един основен извод: Всички онези значения, придавани по асоциативен път на термините за цвят и различни от основното лексикално значение на термините като признака 'цвят', могат да бъдат наречени **РЕЧНИКОВ СЪСТАВ** на един цвят.

МАКРОРЕЧНИКОВ СЪСТАВ са асоциациите за предметите-etalони и техните най-типични признаци.

МИКРОРЕЧНИКОВИЯТ СЪСТАВ отразява второ равнище на семантизация на предметите-etalони и типичните им качества, което попълва цялостния речников състав. В микроречниковия състав на един цвят се наблюдава прехвърляне на качества и признаци на предметите-etalони и качества им върху хора и други явления, т. е. културизация на речниковите значения на един цвят в цветения език.

ПРЯКА И НЕПРЯКА ЦВЕТОВА ХАРАКТЕРИСТИКА. Пряката цветова характеристика се състои от термините за цвят (прилагателни, глаголи, съществителни), които са употребени от автора за описание на духовния, вътрешен мир и от описания на външния вид (коса, кожа, очи, дрехи). Непряката цветова характеристика се състои от термините за цвят, служещи за описание на интериорите и екстериорите, в които действа дадения персонаж.

ДЕИКСИС НА ЦВЯТ. Дума-асоциация на цвят успешно замества термина за цвят, като в същото време донася още стилистични, семантични и в крайна сметка — прагматични — значения (деиксис = заместване).

ЗАМЕСТВАНЕ. Имплицитно присъствие на цвят чрез заместването му с нормативна дума-асоциация за предмет-etalон и/или негово най-специфично качество.

Нормативни думи-асоциации (за предметите-etalон или техните най-специфични качества) могат да заместят термин за цвят, като едновременно

менно с това изразят и интенцията на писателя-адресант. Пример за подобна вербализация — вместо да се използва терминът за цвят (червен, червене, червенина) се употребява централно-нормативната лексема (*огън, пламък, кръв, кърваво, гореше, горещ, топъл*). Психологическата основа за подобни употреби очевидно и в т. нар. „огледални асоциации“. Те представляват следното: ако имаме думата-стимул **червен** и нейна дума-асоциация **горя**, това не означава, че при дума-стимул **горя** ще има със същата статически честота на **червен** като дума-асоциация. В психологията по повод на този установен факт се говори, че разстоянието между огледалните асоциации не е едно и също, за а се обозначи това явление.

Проблемът с огледалните асоциации и заместването се състои в това, че те могат да обозначават от контекста синоним не на цвят, а на топлина, т. е. друг основен признак на предметите-еталон (*огън, кръв*).

РАЗШИРЕНИЕ НА ЗНАЧЕНИЕТО НА ЕКСПЛИЦИТНА И/ИЛИ НА ИМПЛИЦИТНА ДУМА-АСОЦИАЦИЯ. Описателното разгръщане в романите на значението на една дума-асоциация. Ако тази дума-асоциация е употребена в това описателно разгръщане, то тя е експлицитна, а ако липсва, е имплицитна.

ЕДИНИЧНОСТ-ОПРЕДЕЛЕНОСТ. Изразява се по разнообразни начини в текстовото равнище на вербализирания език на цветовете чрез цвятите характеристики на литературните герои — както чрез преобладаващия цвят, така и чрез наличието (фактическо и статистическо) на останалите цветове. Следващото равнище на това понятие е в отношенията, в които встъпва цвятната характеристика — синонимия, антонимия — с характеристиките на други литературни герои.

ЕДНОФОКУСНО ДВУЦВЕТИЕ има, когато едно значение е маркирано от два цвята, т. е. два цвята се вербализират с едно и също значение. Пример за такова двуцветие е значението 'неприятности', маркирано от жълто и черно при Анастаси. При Каломела еднофокусно двуцветие има, когато 'смърт' се маркира от червено + синьо. Еднофокусното двуцветие е отношение на синонимия (контекстно зависима и/или извънконтекстно зависима) между два цвята. В случая се доказва контекстно зависима синонимия между два цвята.

ДВУФОКУСНО ЕДНОЦВЕТИЕ е многозначност.

ДВУФОКУСНО ДВУЦВЕТИЕ може да се нарече случаят, когато два цвята функционират в текстова цялост и имат различни значения. Добра илюстрация на двуфокусно двуцветие са примерите за бял — /31—37/ — от Каломела, когато бялото се актуализира със значения 'чистота', 'свежест', 'слънчев', при това експлицитно, а черното се актуализира със значение 'мрак'. Двуфокусното двуцветие е отношение на антонимия.

ОТНОШЕНИЕ НА СИНОНИМИЯ ИЛИ АНТОНИМИЯ — влизат не само *черно и бяло, тъмен и светъл*, а и т. нар. хроматични цветове, т. е. *червено, жълто, зелено, синьо*.

НАТРУПВАНЕ И ГРАДАЦИЯ НА ЕДИН ЦВЯТ. Пример за натрупване градация представя изречението от /14—18/ — бяло Каломела: *Лицето ѝ се озари (2) от вътрешна усмивка, тихо (2) щастие (3) и смирение (3) се*

разля по него и сред белината (1) на снега (2) светна (3), прелестно (3) като утринна звезда (2). Натрупването е в количествен план, а градацията маркира различните типове семантики, отбелязани тук с цифра в скоби: (1) са названия на термин за цвят, (2) са названия на предмети-еталон и най-типичните им качества, а (3) са семантизации на предметите-еталон и най-типичните им качества.

КОНТЕКСТНО ЗАВИСИМИ ВЕРБАЛИЗАЦИИ НА ЦВЕТОВИЯ ЕЗИК — значенията за не-цвят са придавани на термините за цвят от контекста на романите. Някои от тях съпадат с нормативните, а други — не.

СЕМАНТИКА (ЗА НЕ-ЦВЯТ) НА ТЕРМИНИТЕ ЗА ЦВЯТ. Нормативните думи-асоциации и контекстът от романите асоциират даден термин за цвят с набор от значения, които са за не-цвят.

КОНКУРЕНТ ЗА ПРЕДМЕТ-ЕТАЛОН. За червен такива са яagodово, вишнево, доматиено и пр. Обикновено това са названия на природни обекти, които нямат даден цвят (в случая червен) през целия период на съществуването си.

ТЕРМИН ЗА ЦВЯТ. Вж. Основни термини за цвят.

СЕМАНТЕМА. Облекчението и улеснението от този термин е тъкмо в неговата рефлексивност при очертаването на ясната структура на нормата за словесни асоциации. Трябва да се различат две равнища на семантизация, резултиращи в две равнища семантики:

Семантики от първо равнище са названията на предметите-еталони и най-типичните им качества. Второто равнище е на семантики, които са културизираните значения като *любов, радост, омраза* и пр.

ВЪТРЕШНА АНТОНИМИЯ. На текстово равнище семантемите на червено сочат още веднъж константното качество на червения цвят в цветовия език — задължителна вътрешна антонимия.

АЗБУЧЕН ПОКАЗАТЕЦ

А

американския структурализъм • 121; 122
 Анастаси • 60; 61; 62; 63; 64; 66; 87
 антонимия • 24; 33; 34; 35; 36; 74; 88; 105;
 125; 126; 131
 антонимия между хроматични цветове •
 24; 35; 87; 127
 антонимията с и вътрешна • 35
 антонимно отношение • 21; 35; 36; 87; 106
 асоциативни гнезда • 41
 архетипни значения на цветовете • 101

Б

Балканите • 102; 103
 Берлин и Кей • 31
 българската норма за словесни асоци-
 ации • 30; 79
 бял траур • 103

В

вербализация на цветовия език • 14; 54;
 55; 79; 82; 96; 105; 106; 132
 вербализация на цветовия език в
 контекст • 14; 48; 52; 53; 55; 66; 69; 78;
 82; 83; 90; 106
 вербализацията на цветовия език • 14;
 30; 48; 53; 54; 55; 56; 61; 66; 67; 75; 76;
 79; 82; 83; 92; 96; 104; 105; 106; 132
 вербализирани форми • 7; 9; 106
 вербализираните прояви на цветовия
 език • 9; 37; 76
 вербализираните форми на езика на
 цветовете • 76; 86; 88; 107
 Вержбицка • 31; 32; 104

Витковски и Браун • 31; 104
 второ равнище семантики • 121
 вътрешна антонимия • 123; 125; 132
 вътрещетова антонимия • 24; 33

Г

Генова • 32; 56;
 Герганов • 10; 11
 Греймас • 124
 Гърция • 102; 103

Д

Дерида • 99; 101
 Дионис — Загрей • 104
 дислокация на нормативна дума-
 асоциация • 120
 дислоцирано присъствие • 121
 древен Египет • 103

Е

еврейска кабала • 101; 102; 103; 105
 Евтерпи • 76; 78
 единичност-определеност • 61; 65; 66; 67;
 131
 еднофокусност • 33
 езика на цветовете • 7; 62; 96; 105; 126
 езиковите начини за семантизация • 59;
 60; 62
 езиковите начини за семантизация на
 термините за цвят • 50; 121
 езиково подсъзнание • 30; 48; 63; 64; 67;
 107; 120
 езиково съзнание и подсъзнание • 7; 86;
 107

експлицитна поява на семантизация • 69
Емилиян Станев • 9; 48; 50; 69; 74; 75;
81; 83; 104; 107; 110; 112

З

значения за не-цвет на термините за цвет
• 7; 107; 108; 119; 121

И

извънконтекстови вербализации • 66; 89
извънконтекстуални значения за не-цвет
на термините за цвет • 9
имплицитно присъствие на централно-
нормативна лексема • 53
интенционални семанти • 78; 123
интенционален принцип • 106
интенция • 15; 51; 53; 59; 63; 64; 66; 73;
75; 89; 81; 91; 100; 106; 107
ислям • 101; 102; 103

К

калушари • 102
каузативност • 66; 80
каузация • 93
Кей и Макданиел • 31
Кент и Розанов • 9; 10; 11
контекстните и извънконтекстните
значения • 7
контекстно зависими значения • 47
контекстуална вербализация • 53; 64
контекстуално доминираща сема • 124
кохезията в цветния език • 124
кохерентност • 124
културизации • 24; 66; 121; 122; 123

Л

Леви-Строс • 98; 99; 101
Лейкф • 34; 53; 54; 55
лексикалното равнище при вербализи-
рането • 2

М

макросветъл цвет • 104
междувъзвонна антонимия • 24; 33; 130
междувъзвонна синонимия • 24; 33; 130
междувъзвонна синонимия за хроматични
цветове • 24

многозначност • 29; 33; 34; 36; 67; 72; 73;
123; 130

Н

ндембу • 102
невербализирания цветния език • 103
невербализираните форми на цветния
език • 34; 53
нормата за български словесни асо-
циации • 31; 33; 36; 51; 60
нормата за словесни асоциации • 7; 31;
32; 34; 57; 88; 91; 120; 121
нормата за словесни асоциации на
термини за цвет • 9; 10; 21; 31; 33; 49;
50; 66
нормативна дума-асоциация • 50; 54; 59;
60; 61; 62; 63
нормативна лексема • 54
нормативна семантика • 58
нормативни семантизации • 49; 66
нормативните значения • 107

О

общ език • 126
общият код • 107
общосемантична значимост на цветния
език • 7; 9
основните природни качества • 45

П

периферия на нормата • 21; 22; 26; 33
подсъзнателно познание • 37
прагматичните измерения при комуника-
цията на цветния език • 4
прагматичния аспект • 30
предмети-еталони за цвет
• 13; 21; 22; 24; 30; 31; 32; 33; 36; 46; 54;
63; 65; 66; 68; 86; 99; 104; 121; 122
принцип на кооперацията • 30; 51; 66;
73; 76; 83; 86; 106
проявите на вербализирания цветния
език • 9
психолингвистичният аспект • 9

Р

Рим • 102
Рош • 30; 31
Румъния • 102

С

семантема • 58; 59; 122; 124; 125; 134
семанти • 121; 122; 123; 124; 125; 132
семанти на цвят • 122; 124; 125
семанти от второто равнище • 121; 122; 125
семанти от първо равнище • 121
семантите от нормата • 125
семантизация • 10; 30; 31; 33; 34; 35; 52; 54; 56; 57; 58; 59; 60; 62; 63; 64; 65; 66; 67; 68; 69; 71; 72; 73; 75; 76; 77; 78; 79; 80; 81; 83; 85; 86; 87; 88; 89; 90; 92; 93; 94; 95; 97; 99; 104; 106
семантизации • 21; 67; 71; 73; 75
семантизация на лексемите за цвят • 30; 49
семантизация на термините за цвят • 56; 69; 121
семантизация на цветовете в текста • 123
сефира • 105
синонимия • 24; 33; 34; 36; 78; 87; 88; 95; 105; 106; 125; 126
синонимията • 1; 43; 44; 111; 136
Стара Европа • 103
словесни асоциации на термини за цвят • 46
структура на нормата • 121
структурата на вербализирания цветни език • 122
структуриране на нормата • 121

Т

Талев • 9; 48; 62; 63; 104
термините за цвят • 7; 9; 10; 13; 14; 15; 32; 33; 34; 36; 46; 48; 49; 52; 56; 73; 77; 99; 103; 104; 107; 108; 120; 122; 123; 124; 126; 128; 132
терминът семантема • 121; 122
тест на Люшер • 107; 109; 110; 112; 120; 123

типове семанти • 122
третият тип семанти • 123
Трофимов • 10; 30
Търнър • 105

У

универсалиите • 34; 37; 47; 53; 105; 122; 126; 127
универсални • 30; 34; 47; 125; 126
универсални семантизации • 106
универсални значения за не-цвет • 34
универсалните, балканските и специфично българските значения • 3

Ф

френската семасиология • 64; 184

Ц

цветовата знакова система • 107; 108
цветови език • 7; 9; 30; 31; 35; 36; 52; 54; 55; 56; 66; 67; 68; 69; 74; 76; 81; 88; 89; 104; 106; 122; 123; 124; 128
цветовия език в неговите вербализирани форми • 107
центъра на нормата • 21; 22; 30; 31; 33; 106; 122
цветообмен • 76

Ч

четирите елемента • 45
четирите сезона • 45

Ш

Шолем • 105

Я

ядрото на нормата • 21; 24; 30; 33; 129

БИБЛИОГРАФИЯ

- Алмалех, 1977 — М. Алмалех, *Термини за цвят в романа „Иван Кондарев“ на Емилиян Станев*, Дипломна работа СУ „Св. Климент Охридски“.
- Алмалех, 1996 М. Almalech. *Balkan Folk Colour Language*. St. Kliment Ohridski University Press, Sofia.
- Алмалех, 1997/ а М. Алмалех. *Цветовете в Балканския фолклор. Езикът на цветовете*. Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, София.
- Алмалех, 1997 /б М. Алмалех. *Слово и цвят: Психолингвистични и прагматични аспекти*. — В: Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“, Факултет по Славянски филологии. Т. 90, кн. 1 — Езикознание.
- Алмалех, 1997—98 М. Алмалех. *Норма на българските словесни асоциации на термини за цвят*. — Български език, кн. 2, с. 71—88.
- Алмалех, 1999 М. Алмалех. *Граматични категории в цветовия език*. — Доклади от „Лингвистика и поезика“ — Славистични четения в чест на Р. Якобсон, СУ „Св. Климент Охридски“, под печат.
- Банкова, 1996 Д. Банкова. *Психологичен анализ на афективните преживявания при шизофрено разстройство, изследвани с цветен тест на Люшер*. Дипломна работа, СУ „Св. Климент Охридски“.
- Берлин, Кей, 1969 Berlin, B., P. Key. *Basic Color Terms: Their Universality and Evolution*. (Основни термини за цвят: Тяхната универсалност и еволюция). Berkeley, Los Angeles, University of California Press.
- Вержбицка, 1990 A. Wierzbicka. *The Meaning of Color Terms: Semantics, Cultures and Cognition*. (Значението на термините за цвят: Семантика, култури и познавателен процес). — In: *Cognitive Linguistics*, vol. 1-1, pp. 99-150.
- Витковски, Браун, 1977 Witkowski, S., C. Brown. *An Explanation of Color Nomenclature Universals*. (Обяснение на набора от универсалиите при цветовете. — In: *American Anthropologist*, pp. 50-57.
- Генова, 1994 Д. Генова. *Прилагателни за цвят в английския и българския книжовен език*. Автореферат на дисертация за присъждане на научната степен „Кандидат на филологическите науки“, Велико Търново, София.
- Герганов, 1984 Е. Герганов. *Български норми за словесни асоциации*. Под общата редакция на Е. Герганов, Наука и изкуство, София.
- Греймас, 1966 A. Greimas. *Semantique structurale* (Структурална семантика). Librairie Larousse, Paris.
- Гумилов, 1993 Л. Гумилев. *Етносфера. История людей и история природы*. Издателска група „Прогрес“, фирма „Пангея“, „Экопрос“.
- Дерида, 1998 Ж. Дерида. *Писмеността и различието*. Наука и изкуство, София.
- Динева, 1986 А. Динева. *Каузативни конструкции в съвременния български език Конструкции с каузативни глаголи*. Автореферат на дисертация за получаване

на научната степен „Кандидат на филологическите науки“. Институт за български език, София.

Кей, Макданиел, 1978 P. Key, Ch. McDaniel. *The Linguistic Significance of the Meaning of Basic Color Terms* (Лингвистична значимост на значенията на основните термини за цвят). — In: *Language*, vol. 54, pp.610-646.

Кент, Розанов, 1910 H. Kent, A. Rosanoff. *A Study of Association in Insanity*. (изследване на асоциациите при душевно болни). — In: *American Journal of Insanity*, vol. 67, No. 1, pp. 37-96, Part II, vol. 67, No. 2, pp. 317-390.

Конклин, 1967 — H. Konklin. *Lexicographical Treatment of Folk Taxonomies*. (Лексикографска обработка на фолклорни класификации) — In: *Problems of Lexicography*, ed. By F. Householder & Sol Saporta, pp. 119-141, Bloomington, Indiana University Press.

Лейкф, 1978 G. Lakoff. *Women, Fire, and Dangerous Things; What Categories Reveal about Mind*. (Жени, огън и опасни неща; Какво разкриват категориите за мисленето.), The University of Chicago Press, Chicago and London.

Люшер, 1983 M. Lusher. *The Lusher Color Test*. (Цветовият тест на Люшер.), London — Sydney.

Люшер, Скот, 1985 Lusher, M., I. Scott. *The Lusher Color Test* (Цветовият тест на Люшер), Washington.

Найт, 1995 Г. Найт. *Практическо ръководство по кабалистичен символизъм*. Т. 1, Издателство Иратрон, София.

РБЕ, 1977 *Речник на български език*. Т. I. Издателство на Българската академия на науките, София.

РБЕ, 1987 *Речник на български език*. Т. V. Издателство на Българската академия на науките, София.

Рош и кол., 1976 E. Rosch, C. Mervis, W. Gray, D. Johnson, P. Boyes-Braem. *Basic Objects in Natural Categories*. (Основни обекти и естествени категории.) — In: *Cognitive Psychology*, No. 8, pp. 382-439.

Тодорова, 1987 Е. Тодорова. *Семантично-функционални особености на прилагателните имена в съвременния български език*. Издателство на Българската академия на науките, София.

Трофимов, 1974 А. Трофимов. *Цвет в чувашкой вышивке*. — В: Чувашское искусство, Вып. 3, Чебоксари.

Търнър, 1971 V. Turner. *Aspects of Ndembu Ritual of Religion*. (Аспекти на ритуала при ндембу). — In: *Anthropological Approaches to the Study of Religion*, Tavistock Publishers.

Фол, 1991 Ал. Фол. *Тракийският Дионис*. Книга първа: *Загрей*. Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, София.

Шолем, 1974 G. Sholem. *Kabbalah* (Кабала), Quadrangle, The New York Times Book Co.

Шолем, 1979 G. Sholem. *Colours and Their Symbolism in Jewish Tradition and Mysticism*. (Цветовете и техния символизъм в еврейската традиция и мистицизъм). Hebrew University of Jerusalem, N BM 526 S36 in the Har ha-Cofim Library.

Ексцерпирана литература

Емилиян Станев, *Иван Кондарев*, Роман в два тома, Издателство на Отечествен фронт, 1979, София.

Емилиян Станев, *Легенда за Сибин, Преславския княз*. — В: Събрани съчинения, т. 3, 5—106, Български писател, 1982, София.

Димитър Талев, *Железният светилник*, Български писател, 1966, София.

COLOUR LANGUAGE

AND NATURAL LANGUAGE

Psycholinguistic and Pragmatic Aspects

(Summary)

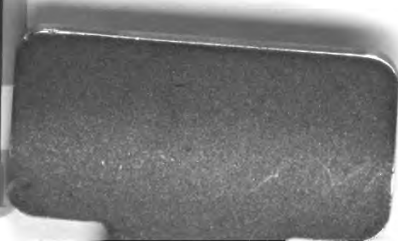
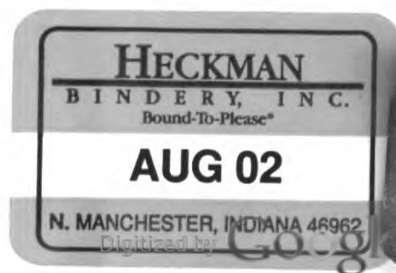
The main goal here is to describe correctly the universal, transcultural, non-colour meaning of the basic colour terms.

The methodology includes Free-Associations test (Kent-Rosanoff), Content Analysis of Bulgarian novels, E. Rosh's prototypes on colours, the colour test of Lusher, Berlin and Key classic research etc.

The relation 'language — culture' is well known in linguistics and Sciences of Humanity. The received data on Verbal Manifestation of non-colour meanings of the colour terms are compared to the data on non-colour meanings of Balkan Folklore marriage and funeral (Almalech, 1996). Small kern of equivalent meanings was found.

The colour language works on the area of subconsciousness of every person, including all non-Bulgarian speakers. And vice-versa — there is, proved by the Bulgarian Norm of Word-Association, subconscious knowledge on the colour language.

The universality and the subconscious level of knowledge give idea on the archetype status of colour language.

3 0000 079 291 989

Мони Е. Алмалех е роден през 1954 г. в гр. София; завършва Българска филология през 1977 г. в СУ „Св. Климент Охридски“. Ст. н.с. II ст. е в Института за български език – БАН. Докторска дисертация защитава през 1990 г.

Има интереси в областта на семиотиката. Професионалната му обвързаност с езикознанието е насочена към семантиката и отношението ѝ към синтаксиса. Във връзка с това издава авторски научни разработки и съставя помагала – „Семантика и синтаксис“ (1993), „Увод в езикознанието“ (2000), „Balkan Folk Colour Language“ (1996), „Цветовите в Балканския фолклор“ (1997), както и статии и доклади, с които участва в научни конференции и конгреси.

Преподавателската дейност на д-р Алмалех е свързана с интересите му в областта на семиотиката – води курсове в Нов български университет и СУ „Св. Климент Охридски“ на тема „Цветът в Балканската духовна и материална култура“, „Цветът в рекламата“, „Цветът в Стария завет“ и „Цвят, религия и вяра“.

Член е на „Съюз на учените в България“, „Българско семиотично дружество“, „Група ЦВЯТ-България“, „Международната асоциация за приложна психолингвистика“ (ISAPL)